

કર્મ-વિચાર :

અનુક્રમણિકા :

૧ પ્રસ્તાવના : ૨ ૨ ભૂમિકા : ૩
ભાગ ૧ લો : બોધ :

પાઠ :	વિષય :	પૃષ્ઠ :
૧	બ્રહ્મતત્ત્વ વિચિત્રતા અને તેના કારણો બાજુબાજી	૬
૨	બ્રહ્મ : અને ચિત્ત-ન્યા :	૬
૩	ચિત્ત-ન્યા : સાગણીના તરંગો :	૧૨
૪	સાગણી અસાધનાત્ : અને સર્વ સાગણીઓને એકતા યત્નાત્ : મુળ મત્થક :	૧૭
૫	શરીરમાં આત્માનો દેહાવેશ :	૨૩
૬	આરીકમાં : આરીક :	૨૭
૭	આખી વસ્તુ-રક્ત-ધ્વા :	૩૬
૮	પરમાણુના બાધા- :	૪૨

ભાગ ૨જો : સત્તા :

૧	મંગલમ :	૬૨
૧	યોગ રચાનીશ :	૬૩
૨	બોધના પ્રકારો :	૬૭
૩	૧ પ્રદેશ બોધ : ૨ પ્રકૃતિ બોધ :	૭૩
૪	ચિંતિતબોધ : ૪ રસબોધ :	૧૦૩
૫	બોધના નિમિત્તો : દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ : ભાવ : ને જવ : ૧૦૮	૧૦૮
૬	પરમાણુઓમાં રહેલા સુખ-સુલો :	૧૧૩
૭	અસંખ્ય આત્મ પ્રદેશો સાથે સામેલી અનંતી કાર્મણુ વર્મણુના દરેક રક્ત-કોષમાં અનંતના	૧૧૩

પાઠ :	વિષય :	પૃષ્ઠ :
૬	દેહધ્યા : વર્ગબાધ :	૪૨
૭	વર્ગબાધ : [માધુ.] :	૪૨
૮	વર્ગબાધ : [માધુ.] :	૪૨
૯	આત્મ પ્રદેશો : અને આત્મ પ્રદેશોની સંસર્ગ : તથા વિસર્ગ : શક્તિ :	૫૦
૧૦	યોગ : બળ : આદેશન : ૫૦	૫૦
૧૧	અધ્યવસાય : સાગ-ભૂમિઓ : ભાગ ૧લો :	૬૦
૧૨	અધ્યવસાય : ભાગ ૨જો :	૭૩
૧૩	પુનરાવર્તન :	૭૬
૧૪	બોધ : અને કર્મ :	૭૮
૧૫	સમય :	૮૩
૧૬	સંપ્રદાય :	૮૮

૧	પરમાણુઓ કેમ ? ૧૨૦	૧૨૦
૨	આદ્ય કરણો : બોધન :	૧૨૫
૩	નિષ્પત્ત : નિશ્ચયના :	૧૨૫
૪	સંક્રમણ :	૧૨૫
૫	આદ્ય કરણો : ઉદ્ભવતના :	૧૩૫
૬	અપવર્તના : ઉદ્ભવતના :	૧૩૫
૭	વિપ્રસરના :	૧૩૫
૮	દરજીની વિચિત્રઅસર :	૧૩૫
૯	આદ્ય કરણો : [માધુ.] :	૧૩૫
૧૦	અગાધા કાળ :	૧૪૧
૧૧	નિષ્ક : અને ઉદ્ભાવશક્તિ :	૧૪૧
૧૨	સત્તા :	૧૪૫
૧૩	સંપ્રદાય :	૧૪૫

જેન તત્વજ્ઞાન-શ્રેયમાળા :

કુર્મ : વિચાર :

ભાગ ૧ લો :   ભાગ ૨ જો

પ્રથમ :   સંતા :

ત્રીજી આવૃત્તિ :   બીજી આવૃત્તિ :

૧૮૮૦

ચોજી :

પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ :

પ્રકાશક :

દિગ્ગતલાલ પ્રભુદાસ પારેખ :

લલિતકુમાર પ્રભુદાસ પારેખ :

વીરસંપત્ ૨૪૭૪ :   સંવત ૨૦૦૪ :   સને ૧૯૪૮

દુકાન : હિન્દ પ્રિન્ટર્સ-લિમિટેડ : રામદોદર :

પ્રસ્તાવના

કર્મ અથ જોવા અનિગદ્ધન વિષયમાં પ્રવેશ કરવા માટે અતિ સરળતાથી સમજીની આપનારા આ કર્મ-વિચાર નામના ગ્રંથની માંગ તેના રસિક વાચકો તરફથી અત્યાર નવાર રહ્યાં કરી છે, પરંતુ પહેલાં બે બાબતો એક પછી નક્ક પાસે નહોતાથી તે છાપવા શા ઉપરથી ? અને વાચકોને તે શી રીતે પૂરા પાડનાં ? એ પ્રશ્ન થઈ પડ્યો હતો.

તેવામાં છાછીના જૈન પુસ્તક સંગ્રહમાંથી બાબતો મુરેન્દ્ર યુનીસાસ મારફત એક કોપી મળી આવી, જેના ઉપરથી સુધારો વધારો કરીને આ આદર્શ તૈયાર કરવામાં આવી છે.

પહેલાં બન્ને ૫ ભાગો ૦-૭-૦ આનામાં આપી શકાના હતા પરંતુ ચારગણી મોંઘવારીના સમયમાં પછુ-બન્નેયની કિંમત રૂ. ૧-૨-૦ વધુ પડતી જણાશે નહીં. આવા પુસ્તકો સત્તામાં સત્તા આપવાની ધારણા ઉપરના કારણે બર-લાવી શકાતી નથી. મોટી સંખ્યામાં ખરીદીને જોડે આપવાના ઇચ્છુક સત્તાજનોને સેંકડે ઉચિત રીતે ઓછી કિંમતે અં પાવવાની અમોઘ ધરાવીએ છીએ.

૨લી જવા પામિલી અશુદ્ધિઓ વાચકો સ્વયં સુધારી લઈ લેવાની શકશે. એવી આશા સાથે વિરમીએ છીએ.

અનંત જિંદગી ૩મ નં-૬૦

પ્રો-સેસ રફાઈ. મુંબઈ.

લી. પ્રકાશકો:

પ્રાપ્તિ સ્થાન:—ચોજદ: અને પ્રકાશકોના નિવાસ્થાનો:

ભૂમિકા

હૃદયના માનસામાન્ય અભણમાં અભણ પ્રજા જતોને મોટું કર્મ શબ્દ ઝટપટ આવે તો આપણે સાંભળીએ છીએ. "જેવા મારા કર્મ" "કર્મો દરમ બોગવ્યા વિના છુટકા નથી" વિગેરે. તો, આ કર્મ શું હશે? તેનો કશો સંપર્ક ખુલાસો જન સમાજને મળતો નથી. પરંતુ વંશપરંપરાથી કર્મ શબ્દ વાપરતા આવે છે. લોકો "કર્મ એટલે શું?" એ બલે ન બાણતા હોય, પરંતુ તે શબ્દના પ્રયોગનો પ્રચાર ખૂબ વિચાર પૂર્વક થયેલો છે. અને તેની પાછળ મહત્વની વિચારણા સંશોધન તથા વિજ્ઞાન પડ્યા છે, તેની પણ ભાગ્યેજ કોઈને જ ખબર હશે.

કર્મ : ભાગ્ય : દેવ : નશીબ : વિગેરે શુદ્ધ શુદ્ધ નામો કર્મના જ છે.

"તેના ભાગ્યનો ઉદય સારો છે" "દેવની ગતિ ન્યારી છે." "તમો નશીબદાર છો" વિગેરે વાક્ય રચના સર્વ પ્રકારના લોકોમાં પ્રચલિત છે.

નેપોલિયન બોનાપાર્ટ જેવા શુદ્ધિચાળી માણસે પોતાનો વિજય ચાપ, તેને મોટા કેટલા કેટલા વિચાર પૂર્વક પ્રયત્ન કરેલા હતા? છતાં વોટરોમાં તેને નિષ્ફળતા મળી. અને સેંટ હેલેનીના માં લાંબા વખત સુધી દેહ ભોગવવી પડી અને ત્યાંજ મરવું પડ્યું. આમાં તેના પૂર્વકર્મની તેવી કોઈ અસરના પરિણામ શિવાય બીજું શું કદી શકાય તેમ છે? જીવનમાં બાણતા અગણતાં થતી જૂલો કોઈ પણ જાતના કારણ વિના કર્મ ચાપ? અને એ જૂલોનું પરિણામ તો ભોગવવું જ પડે છે. જો જૂલનું પરિણામ ન ભોગવવું પડતું હોય, તો નેપોલિયન બોનાપાર્ટને દેહમાં શા માટે રાખવો પડ્યો? અને જૂલનું પરિણામ ભોગવવું પડતું જ હોય, તો જૂલ પણ કોઈ પણ પ્રયત્નની જૂલનું પરિણામ હોવું જોઈએ.

આ વિચાર સરળિયો. આપણને જૂલોની ધરેપરાના
કાંચના મૂળ સુધી જઈ જશે, અને
ત્યાં આપણા કાચમાં સ્વર્ણનિવાસી સૂતું કોઈ સ્થાનથી નહીં.

[illegible]

સ્વતંત્ર-આધુનિક પ્રેરણાનિકે આવી ક્રાંતિ વાત કહેતા નથી.
કેમકે-હજી આ વાત પ્રારંભ તેઓનું સદ્ય જાણું નથી. કારણકે-
વિશ્વ તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના મૂળ આધારભૂત મુખ્ય પદાર્થ
આત્માજ હજી તેમના હાથમાં આવ્યો નથી. ત્યાં સુધી તેમનું વિજ્ઞાન
એકતો અપૂર્ણ અને પારોરામાં પહેલી પૂણી જેવું તો છે, અને તેમાં
હજી તેઓને વિજ્ઞાનના મુખ્ય પદાર્થ આત્માજ હાથ લાગ્યો નથી.
તેમ સ્થિતિમાં એજ વિજ્ઞાન બ્રહ્મસ્તીવ-તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાન આગળ
જાએ આગળ સરસ્વતી ની સ્થિતિમાં છે.

[illegible][illegible]

અનુષ્ઠાન પ્રમાણમાં તેની માટગની અને આમળાની જાતિઓ જાતમા
જાણાનેમજે છે. તે પ્રમાણે મનુષ્યની આમળાની કોઈ જાત તો જાણના-
વેતો પ્રાઈ કહે. મનુષ્ય યવું એટલે પ્રાણીનું સંજ્ઞાના વિકાસનો અંત
આવેલો. એમાં તોરો એમિ પ્રાણીની આસળાઈ શોધવિકાસ જ ન
થાય કે નેમ ?”

આ પ્રશ્નોના તોરી પાસે જવાબો : છે કે પ્રાઈ !”

અરી રીતે તેની પાસે તેના જવાબો જ મળી. ક્રિતી જ
સ્થિતિ બિચારા મનુષ્યની મનુષ્યને સંશે છે. સંસ્કૃત આજના
શુદ્ધોપવાસીઓની આમળાના અંગેની છે. કે “આપની કુઠારી: તે
જામણી: અને બીજાની જામણી: તે કુઠારી:” આજનામાં તે તે સમ-
જાતના જાણના કોઈ એક અર્થ જ મળી. મનુષ્યની કાંઈરતિ શીખામણ
આપના મન અને નેના જોવા હોય ય જાણના. હોય આપણા યાવ. કારણ
જે આજે તેની મીમે જે કારણે જોવા જાણા છે.

નહિતર, એક અમેરીકન પ્રખર વિદ્યાને ડાર્વિનની પૂરતી
અમર લીધી છે. અને ડાઠા પંકોરના અપીમાન તરીકે તેને
જાહેર કરી છે. હિપરાંત-કેઈ પણ પ્રાણીની જાતિ પોતાની જાતિમાંથી
જાણવિકાસ પામે છે, માન માનમાંથી વિકાસ પામે છે.” એવો
સિદ્ધાંત પ્રમાણ મૂળ પૂરાવાથી સિદ્ધ થયો છે. આ વિદ્યાને માન
ડાર્વિન સાંમે જખાળા કાઢવા છે, એમ જાણી. મનુષ્યનું વિકાસ: સંશોધન:
પ્રવાસ: અને નીતોનિક પ્રવિગાન વગેરે વિજ્ઞાન સામગ્રીને આધારે
એ અપુરું સિદ્ધ કરીતે પોતાના વિજ્ઞાન ગ્રંથોમાં જાહેરમાં મૂકવા છે.

જાણતાં આપણી વિજ્ઞાનમાં તો ડાર્વિન અને એકાદ જો.
વેદસં જોવા જાણના અનુવાવિના અંધોના આધાર હિપર-જાણાવેલા
સાહક પુરતો હવે તો મનુષ્યને જોવા જાહેરમાં આપણી પ્રગતિમાં સરકારે
આપતા કાર્યો છે. આનું પરિણામ એ આવે છે. જે આપણો જાણના
મહેવેલીન આપણી તરફ મરતા જ સમજાવતી તરફ સંચિત રહેવા
પામે છે.

ભારતના દરેક આવીન દેશનો કર્મનો તો સ્વીકાર કરેતા જ
આવે છે. ભારતના દરેક મુખ્ય દેશનાના આદિત્વમાંથી કર્મ

અને તેની અસરનું પ્રતિપાદન કરનારા અનેક અવનરણો આપણને મળ્યા છે છે. પરંતુ વિસ્તાર બધથી અમે તે અહીં ટાંકતા નથી.

વેદાનુયાયિ વૈદિક સાહિત્યમાં પણ કર્મની વાતો મળે છે. અને તે ક્રિયામાણુઃ સંચિતઃ અને પ્રારબ્ધઃ રૂપે વર્ણવાયેલ છે. કર્મ શબ્દના બે અર્થ તો ભાષાશાસ્ત્રમાં પ્રસિધ્ધ છે:—

૧ કર્મ એટલે ક્રિયાઃ પ્રવૃત્તિઃ ૨ કર્મ એટલે કર્નાએ કરેલી ક્રિયાનું ફળ જેને લાગુ પડે, તે.

જેમકે—હોણું, જલું, ખાલું, રિગેરે કિપારૂપ કર્મ છે. અને “છોકરો કાચ બાંધે છે.” “છોકરો લાડુ ખાય છે.” વિગેરેમાં કાચ કે જેના ઉપર બાંધવાની તુટવાની—બંગાણુ ચરાણુ અસર થાય છે.

અને લાડુ, કે જેના ઉપર ખવાવાની ક્રિયાની—ખવાઈજવાણુ અસર થાય છે. તેથી તે કાચ : અને લાડુ : કર્મો છે.

ત્યારે વૈદિક સાહિત્ય — ક્રિયારૂપે કરાતી પ્રવૃત્તિને ક્રિયામાણુ કર્મ કહે છે.

અને તે સંચિત થાય છે. અને કર્ણાંતરે તે ફળ મનાવે છે. ત્યારે તે પ્રારબ્ધ રૂપે કહેવાય છે.

ત્યારે “સચિત એટલે શું એકદું થાય છે? ક્યાં એકદું થાય છે? કેવી રીતે તે ફળ મતાવે છે? પ્રારબ્ધ રૂપે કેમ બને છે?” આ વિગેરે પ્રશ્નોના કસાયે વિગતવાર ખુલાસા જણાતા નથી.

કાંતો તે જાતનું સાહિત્ય નષ્ટ થયું હોય. નષ્ટ થયું હોય, તો પણ કેટલાક ફક્ત આજે મળવા જોઈએ. પરંતુ તેમાંનું કાંઈ જણાતું નથી. ભારતના પ્રાચીન વૈદિક ગ્રંથ ચરક સંહિતામાં પણ કર્મની વાત કાંઈક વિગતવાર આપી છે, અને “પૂર્વભવતા કર્મ લીધે યતા રોગો કર્મના ક્ષયથોજ નાશ પામે છે.” એમ પણ જણાવ્યું છે.

નિદિષ્ટ દેવ-શબ્દેન કર્મ યત્ પૌર્વ-દેહિકમ્ ।

હૈતુસ્તદ્વપિ કાલેન રોગાણામુપસંચ્યતે ॥ ૪. ૧૧૬. નહિ કર્મ મહત્ કિંચિત્ ફલં યસ્ય ન ભુજ્યતે ।

ક્રિયા-ક્રાઃ કર્મભો રોગાઃ પ્રશમં યાન્તિતત્ ક્ષયાત્ ॥ ૪. ૧૧૭.

અર્થ:- “પૂર્વ, જવના શરીરથી કારણેનું અને દેવને નામે
ઓળખાવું કર્મ પણ રોગોનું કારણ બને છે. પરંતુ જ્યારે
કર્મો કળ રૂપે ઓળંગાય, ત્યારે લાંબાકાળે તે સમજાય છે. ૪.૧૧૬

એવું કાંઈ પણ નાનું કે મોટું કર્મ નથી. કે જેનું કળ
ઓળખ્યા વિના રહી શકાય છે. ગમે તેટલો પ્રપાત કંઈમાં આવે
પણ કર્મનો નાશ થાય છે, ત્યારે જે તે રોગ મટે છે.” ૪.૧૧૭.

આ રીતે કર્મના સંબંધમાં વૈજ્ઞાનિક ભૂમિકા ઉપરના
ઉલ્લેખો મળી આવે છે.

પરંતુ જૈન શાસ્ત્રોમાં-કર્મના વિજ્ઞાન વિશે બહુજ મોટા
મોટા અંશે છે. પ્રાચીન સાહિત્યમાં જે અંશેનાં નામો મળે છે, તેની
શ્લોકોની સંખ્યા મેળવીએ, તો કરોડોની સંખ્યા થાય છે. પરંતુ
તે જવા દઈને, આજે કર્મ વિષેના મળતા સાહિત્યના અંશેની શ્લોક
સંખ્યા ગણીએ તો તે પણ લાખોની સંખ્યામાં થવા જાય છે. એટલું
વિશાળ પાયા ઉપર કર્મના વિચારોને લગતું સાહિત્ય આજે વિદ્યમાન છે.
કર્મને લગતી બારીકમાં બારીક વાતો તેમાં એટલી બધી છે
કે-જીંદગીભર તેનો સ્વનંત્ર રીતે અભ્યાસ કરનાર આવે, તો પણ
પૂરો થાય તેમ નથી.

જૈન શાસ્ત્રોમાં કર્મના વિચારને લગતું સાહિત્ય માત્ર કે
આખા જગતના કુલેકુલના નાના મોટા તમામે તમામ ત્રિકાળમાં
બનતા બનાવોના કારણો અને સંજોગોનું એક ચોક્કસ માપકયંત્ર
થરમામીટર-હોય તેમ જણાય છે.

દશ બેગતના દરેક દરેક પદાર્થોની વિવિધ પરિસ્થિતિઓના
કારણોનું તો સંપૂર્ણ માપ પૂરું પાડે છે.

અમુક માણસ કાળો કેમ? ફીંગરો કેમ? હાથો કેમ?
આંધળો કેમ? કાંણો કેમ? જાડના પાંદડાં લીલાં કેમ? મરચું તીખું
કેમ? શેરડી ગળી કેમ? પક્ષિ ઉડે છે કેમ? સૂર્ય તપે છે કેમ? ચંદ્ર
શીતળ કેમ? પાણી પ્રવાહી કેમ? અને મધમાખી આટલી હોંશીયાર
કેમ? તે દરેકના કારણો પદ્ધતિસર જૈન કર્મ અંથનો અખર અભ્યાસી
બરાબર કહી શકે. “તેમાં ફેરફાર કેમ ફેરી શકાય? કયા કર્મની અસર

કેમ ખૂંસી શકાય? તેનાં હિપાયેનો : કમ પણુ તે : પધાનસર
ખતારી શકે છે.

આટલી ઝીઝવટ એ અંધોમાં અતિ સંશોધમાં છતાં અતિ
વિશાળતાથી મળી શકે છે.

તેમાં સામાન્ય રીતે સરળતાથી પ્રવેશ કરવા માટે વિદ્યાર્થી
એને માર્ગદર્શક રૂપે આ કૃર્મ વિચાર નામના અંધના જુદા જુદા
ભાગો રચવામાં આવેલા છે.

૧૨૫ ભાગની આ ઝીઝ આટલો છે. બીજા ભાગની
બીજી આટલો છે. અને ત્રીજા ભાગની બીજી આટલો પ્રસંગે
કાઠવાની ધારણા છે. અને તક મળશે, તેમાં આગળના ભાગો તૈયાર
કરવાની પથ બાંધના છે.

આ નવી અનુભવમાં— કેટલોક સ્થાને તથા કેટલોક સ્થાને
કરજ નધારવામાં આવેલ છે. તે આ પુસ્તકના પહેલાના વાચકો
એમ જાણશે.

જેમ અને તેમ સરળતા કરવા પ્રવાસ કર્યો છે. છતાં
વિષયની ગંભીરતાને લીધે કયાંક કડીનતા કે અપરપટતા રહેવા
પામી શકે તે તરફ અમારું લક્ષ્ય દોરવાથી હવે પછી તેમાં
ઘટતો ફેરફાર કરીશું.

આ કૃર્મ વિચાર લખવામાં આદરના દબાવેલા છે. અને
અને વિદ્યાર્થીએને સમાજના માટે અનેક કષ્ટિપતઃ ઘટનાઓ પટ્ટન-
વધી પડે છે. એમ કરવા જતાં કૃર્મ શિક્ષકના અભિપ્રાયોથી કંઈક
વિપરીત બનવું હોય, તો તે હોયથી અગોળ અભાસ અતઃકરણને
મૂળ રાખવા જોઈએ. જેમ તેમ કરીને સંસ્કૃતિથી વિરહ જાળ
પ્રતિપાદન કરવાની અમારી ક્ષિતિ નથી. માત્ર સમજુતી ખાતર નિર્દોષ
ભાવે પ્રવાસ કરવા જતાં પથ દર્શક દોષના આગીદાર થવાનું હોય.
તો તેની ક્ષમા યાગી વિરભોજી છીએ.

ગોલવાડ :
મહેસાણા :
૨૦૦૪-૦૫ મામળાશુ. ૮ :

પ્રભુદાસ એચરદાસ પારેખ :

ॐ अहम्

કર્મ — વિચાર.

ભાગ ૧ લો :

અન્ધ :

ચોજક :

પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ.

મ ઝેં લ મ્

[આર્ષા - ઉત્તર :]

આદિ - નિયન્તા : માતા :

વિદ્ય - પિતા : ને શિશિલ - માતાવના :

આદિ - ધર્મ - પ્રભુના :

મહાત્મા - જિત : ને જગત્તદના. ૧.

પાઠ ૧ લો :

વિષય :

જગતની વિચિત્રતા અને તેના કારણો જાણવાની ઈચ્છા.

મહાશય ! વિદ્યાર્થી બંધુઓ !

તમે કે.ઇ વખત હસો છો ? રડો છો ? માંદા પડો છો ? હૃદયમાં આવી જઈ મનમાં આનંદ અનુભવો છો ? તમને કોઈદિવસ ખૂટીક દાગી છે ? કે બકાસાના વિયોગે શોકાતુર થયા હો એવું તમને યાદ છે ? અને એના મૂળ કારણો જાણો છો ?

ના, છ !

લૂણા, લાંગડા, ખડેરા, આંખમાંની, મહાચતુર, ભીખ માગતા ભીખારી, દાન આપતા શેઠ શાહુકાર, રાજા, મહારાજા, ને મન્ત્રુર તરીકે જીવન ગાળતા મનુષ્યો તમે જોયા છે ?

હા, છ ! ઘણાંએ.

તમારું શરીર કેવું દેખાવડું છે ? તમે સારો પોષાક મેળવી શક્યા છો, તમારું કદ જોઈએ તેવું માંપસર હિંનું

છે. તમારું મોં દરેકને ગમે તેવું છે, વારૂ ! તમે એવા પછુ માણસો જોયા હશે, કે જેઓ કાળા, કદરૂપા, ઠીંગણા અને ગંદા હોય છે. તેની સામે જોવાનું કે તેમની સાથે જોલવાનું પછુ ધણાઓને ગમતું નથી.

હા, એવું પણ ઘણી વખત જોવામાં આવે છે.

ઉપરકહેલી ઘટનાઓ મનુષ્યોના જીવનમાં તમે જુઓ છો : એટલું જ નહિં, પરંતુ તેવા જુદાજુદા બનાવોથી દુનિયામાં અનેક જાતની “ચિત્રતા” પણ જુઓ છો કે ?

હા.

એ “વિચિત્રતા” શાથી હશે ? તેનું “કારણ” કાંઈ સમજો છો ?

ના.

x

x

x

તમારા શરીર તરફ એક વખત નજર કરો-આંખ, કાન, નાક, હાથ, પગ, મોં, પેટ વિગેરે કેવા છે ? તેનો ખ્યાલ કરો. એવા બીજે ક્યાંય તમે જુવો છો ?

હા, અરે ! દરેક માણસને મારા જેવાં જ હાથ, પગ, વિગેરે છે. ક્યાં કોઈ જાતનો ફેર છે ?

ઠીક, દરેકના હાથ, પગ વિગેરે અવયવો આપણે જોઈએ છીએ, તે કયા કારણાનામાં બન્યા હશે ? તેનું કારણાનું તમે ક્યાંયે જોયું છે ?

ના.

એ શેમાંથી બનાવ્યા હશે ? કઈ વસ્તુની મેળવણીથી બનાવ્યા હશે ? કોણે એ મેળવણી કરી હશે ? ઘાટ સરખા

ધાય, અને તે દરેક અવયવો વળી સૌ સૌના ઠેકાણે
ગોઠવાઈ જાય, એવી રીતે ઠેકાણે બરાબર માપીને ગોઠવ્યા
હશે ? આંખો પગમાં કેમ ન પેસી ગઈ ? નાક ખીડમાં
કેમ નહીં ઘાંટી ગયું હોય ? જીભ મોઢામાં જ કેમ ?

આપણું શરીર જે વસ્તુઓનું બનેલું જણાય છે,
તેથી વસ્તુનો પાક કે નિપજ કોઈ દેશમાં થતી હોય, તેવું
તમે સાંભળ્યું છે ?

ના !

*

*

*

તમે ખાધેલી રોટલી ક્યાં જતી હશે ? તે જ
રોટલી કે તેના ટુકડા કઢી તમે ફરીથી જોઈ શકો છો ?
ના !

કેમ ? તેનું શું થતું હશે ?

કાંઈ સમજાતું નથી.

ઉપર કહેલા દરેક બનાવોના કારણો તમે જાણતા
નથી, છતાં માત્ર તમારી એ બાબતો જાણવાની ઇચ્છા અને
મહેનત હોવી જોઈએ. પરંતુ તમારી વિચાર શક્તિને
કામે લાગાડો, તો તમને આપોઆપ કેટલુંક સમજાશે,
અને આ પુસ્તક તમને એ સમજવામાં પૂરતી મદદ
કરશે.

સુદા

(૧) જગતની વિચિત્રતાનો ખ્યાલ.

(૨) વિચિત્રતાનું કારણ, અને તે જાણવાની ઇચ્છા
[વિજ્ઞાસા]

પાઠ ૨ જો.

જડઃ અને ચૈતન્ય :

જ્યા પાઠમાં હું યાત્રી આ બધી વિચિત્ર ઘટના-
ઓનું કારણ સપજવામાં મને કરવાનું મેં માથે લીધું
છે, તો હું તમને સમજાવું, તે ૧૨૮ સ્લોકોથી,
અને સચોટ મુદ્રાથી મળતું છે.

આવો. જુઓ તો, આ શું છે ?

આ કળાટ છે.

આ બીજું શું પદ્યું છે ?

મોટો પથર લીંતને અટલીને પડ્યો છે.

એમાં અને તમારામાં શું શું મળતું આવે છે ?

તે તો મજા શકતા હો, તો કહો.

મારામાં ને એનામાં “ધણું સરખાપણું” છે; હું
ઉંચો છું, કળાટ પણ ઉંચો છે. હું ઉલો છું, એ પણ
ઉલો છે. મારામાં પોલાણ છે, તેમ એમાં પણ છે.

તેજ સાજા ધકકો વાગતાં અમારા એમાંથી ડોઈ પડી
તેમ નથી. રંગમાં પણ અમે મળતા ધારીએ, તો
બીજી શરીરે તેમ છીએ. મને તો એમજ લાગે છે, કે

અમે જન્મેય રોકજી જાતના છીએ, અને તદ્દન મળતાજી છીએ. આપજે તેને આઠો પાડી ગુવાડીએ, તો, તે પણ મારી માફક આઠો સૂઈ શકે.

x

x

x

હીક, તમારા જન્મેયમાં કંઈ “ફેર-તફાવત” જુઓ તો ? જરા વિચાર કરવાનો હું તમને વખત આપું છું. જે તમારા જન્મેયમાં કંઈ ફેર હોય, ને તમે સમજી શકતા હો, તો બરાબર વિચાર કરીને કહો.

ઓહો ! મેં ટો ફેર છે. ક્યાં એ ? ક્યાં હું ? એ એકજ ઠેકાણે પડ્યો રહે છે. હું ચ'હું છું, બેસું છું, ઉડું છું, બોહું છું, વાતો કરું છું, ખાઉં છું, પીઉં છું. એમ અનેક કામો હું “મારી મેળ્યે” કર્યાં કરું છું. એમાંનું એક પણ કામ આ કબાટ કે આ પત્થર કરી શકે તેમ નથી. મેં જુદી તેમ કરતાં એને જોયા નથી.

મને કોઈ લાત મારે, તો મને તે વાગે, ને મારા મનમાં ગુસ્સો આવી જાય છે. પરંતુ, આ કબાટને ગમે તેટલું મારવામાં આવે, તો પણ કંઈ નહીં. “પત્થર ઉપર જાણે પાણી.” હો જુઓ, આ મેં પગની ઠોકર, લગાવી. પણ બોલે જ કોણ ? તો પછી સામે મારવાની તો વાત જ શી ? મને લાગે છે, કે-“એને લાગતું જ નહિ હોય.” અથવા “એના મનમાં કંઈ આવતું જ નહિ હોય.” એનામાં કોઈ પણ પ્રકારની મારા જેવી “લાગણી” જ જણાતી નથી. ખરું કહું તો-તેનામાં

“લાગણી-સ્ફૂર્તિ” જ નથી. ને મારામાં છે. આ અમારા
અન્નેયમાં મોટો “ફેર” છે.

વાહ ! ધન્ય છે, તમારી વિવેક [બ્લેન્ડેસ કરનારી]
બુદ્ધિને ? ઠીક પૃથક્કરણ કર્યું. પણ આ ઉપરથી તારણ
શું નીકળે છે ? તે હવે હું સમજાવું છું.

(૧) તમે તેની સાથે અમુક બાબતમાં મળતા
આવો છો. અને

(૨) અમુક બાબતમાં જુદા પણ પડો છો.
જે જે બાબતમાં મળતા આવો છો, તે બાબત તમારી અને
એની એક જ સરખી છે. જે બાબતમાં જુદા પડો છો,
તે બાબત તમારામાં છે, પણ કબાટમાં નથી, અને
કબાટમાં છે, તે તમારામાં નથી. માટે જ તમારા બેમાં
ફેરક જણાય છે.

હા, છ ! એમ જ.

x x x

એટલે એની બનાવટ “ એક જ જાતની વસ્તુથી થઈ
જણાય છે. અને તમારી બનાવટ બે જાતની વસ્તુથી થઈ
છે ” એમ આપત્રા મનમાં સ્ફોરે સમજાઈ જાય છે.

બરાબર ન સમજાયું.

શે, હમણાં જ સમજાવે.

x x x

“ અમુક માણસ મરી ગયો ” એવા શબ્દો તમે
સાંભળ્યા છે ?

હા.

કોઈ વખત મરી ગયેલા માણસ પાસે ગયા છે ?
અને તેને જોયો છે ?

હા.

તેની અને તમારી સરખામણી કર્યો, તો તમને
માફૂમ પડ્યો, કે “ તમરા જેવુંજ જેનું શરીર છે ” પણ
“ તમરા જેવા કામ તે કરતો નથી. ” તેમજ, જેમ તમને
“ લાગણી યાય છે ” તેમ તેને “ લાગણી થતી નથી. ”

વધારે તપાસ કરી હશે, તો એ પણ માફૂમ પડ્યા
વિના રહું નહીં હોય, કે-તે મરી ગયેલા માણસને લાક-
ડાનો મોટો ઢગલો સગગાવીને તેમાં સગગાવી દે છે,
છતાં જરાં પણ જૂમ પાડતો નથી, લાગનાસ કરતો નથી,
ને એક પણ શબ્દ બોલતો નથી. આ કખાટની માફક
જ તે પણ “ લાગણી વિનાનો જ ” જણાયેલ છે કે ?

હા, છ !

એ મરી ગયેલા માણસને તમે કદી તમારી
માફક કામ કરતો જોયેલો ખરો ?

હા, ઘણી વખત તે પોતાની દુકાનનું, ઘરનું કામ
કરતો હતો, મારી માફક જ ખાતો-પીતો હતો. પરંતુ
લોકો જ્યારે તેને “ મરી ગયો ” એમ કહેવા લાગ્યા,
ત્યાર પછીથી તેણે કશુંય કર્યું નથી. અને કોણ જાણે
શા કારણથી, પણ તદ્દન “ લાગણી વિનાનો ” થઈ ગયો
હાય, તેવો જણાતો હતો.

તમે અને તે માણસ એક વખતે સરખી સ્થિતિમાં હતા, ને પાછળથી તે માણસ અને આ કબાટ, એ બન્નેય સરખી સ્થિતિમાં આન્યા ? એવું જ બન્યું હોય છે ને ?

હા. એમ જ થયું હોય છે.

એટલે, તે માણસમાં પ્રથમ તમારી પેઠે શરીર અને લાગણી એ બે વસ્તુઓ જોવામાં આવતી હતી, ત્યારે તમે બન્નેય સરખા હતા. ને બ્યારે તેમાંથી એક બાબત - લાગણી - ઓછી થઈ, અને માત્ર શરીર રહ્યું, ત્યારે “કબાટ જેવો હોય” એવો તે થઈ રહ્યો ને ?

કેમકે - તમારામાં લાગણી છે, ને તે માણસમાંથી લાગણી આ ા ગઈ છે. કબાટમાં બિંદુકૃત લાગણી છે જ નહિ. એટલે પછી ને અને કમ ટ બન્નેય સરખા થયા ને ?

હા, છ ! એમજ

× × ×
“લાગણીને” અને અહીં “ચેતન્ય” કહીએ છીએ.

તમારામાં “ચેતન્ય” છે, અને મરેલા તે માણસ-માંથી ચેતન્ય ચાલ્યું ગયું છે. અને આ કબાટમાં ચેતન્ય નથી જ.

જેમાં ચેતન્ય નથી, તેને અને “જડ” કહીએ છીએ.

ત્યારે શું આ ટેબલ, ખુરશી, મકાન, હોટલ, ખડીઓ, બધાં ચે જડ છે ?

હા. જો બધાં ચે “જડ” છે. અને પેલો માણસ મરી ગયો, તેનું શરીર પણ જડ હતું.

લાગણી વિનાની દરેક વસ્તુ “જડ.” સમજ્યા કે ?
જરા વિચાર કરો. આવી “જડ” વસ્તુઓ : અને
ચૈતન્યવાળી-લાગણીવાળી” વસ્તુઓ : સિવાય દુનિયામાં
મેં બીજું કંઈ જોઈ શકે છે ?

ના. ખરેખર, જે જોઈ છું, તે દરેક “જડ : કે ચૈતન્ય :
વાળી વસ્તુના વર્ગમાં જ” સમાઈ જાય છે.

x x x

ચૈતન્યવાળા પદાર્થોને તો કે “શરીર” કહેવામાં
આવે છે, પરંતુ તેમાંથી જગારે ચૈતન્ય આદ્યું જાય છે,
ચારે તે પણ કમાટ જેવું જડ જ સમજાવે. એટલે શરીર,
જે જડ : છે. અને તેમાં રહેલું ચૈતન્ય : એ એક જતી
આવતી બીજી કોઈ વસ્તુ છે. એમ સાબિત થયું ?

હા. ખરાબર. ખરાબર સાબિત થયું ને ?

આ પાઠમાં કઈ જે વસ્તુઓ સાબિત થઈ ?

“જડ : અને ચૈતન્ય :”

પરંતુ, સાહેબ ! “લાગણી [ચૈતન્ય]” એ શું
હશે ? ક્યાંથી આવતી હવી ?

સાંભળો, આ દરેક બાબતના ખુલાસા આગળ
ઉપર આવશે. હાલ, ખસનો પૂછવાની ઉતાવળ કરશો નહિ.

સુદા

- ૧ જગતમાં ચૈતન્યવાળી-લાગણીવાળી : અને જડ-
ચૈતન્ય વિનાની : એ બે જાતની જ વસ્તુઓ મળે છે.
- ૨ આપણામાં ચૈતન્ય છે, એટલે આપણે ચૈતન્યવાળી
વસ્તુઓમાં ગણાઈએ છીએ.

- ૩ આપણામંથી ચૈતન્ય ચાલ્યું ગયા પછી, આપણું શરીર જડ કહેવાય છે.
- ૪ કબાટ, ખુરશી, વિગેરે વિગેરે જેમાં લાગણી ન હોય, તે દરેક વસ્તુઓ જડ છે.

પાઠ ૩ જે :

ચૈતન્ય : લાગણીના તરંગો :

ગયા પાઠમાં આપણે ચૈતન્ય અને જડ વિષે શીખી ગયા છીએ. ચૈતનાઃ ચૈતનશક્તિઃ બહુવા િ શક્તિઃ જ્ઞાનાદિ શક્તિઃ અને લાગણીઃ વિગેરે ચૈતન્યના અનેક નામો છે.

આપણે જે જે કામો કરીએ છીએ, તે દરેક ધારણા પૂર્વક કંઈક સમજીને કરીએ છીએ. જેમ કે - ખાવાની ઈચ્છા થઈ, એટલે જમવા જતીએ છીએ; સાપ જોઈ પાછા હઠિયે છીએ; નવી ચીજ જોઈ લેવાનું મન કરીએ છીએ, કપડાં જોઈ પહેરવા માંડીએ છીએ; ને લાડુ જોઈ ખાવા લાગીએ છીએ; આમ આપણું શરીર જે જે કામ કરે છે, તે દરેક વિવેક બુદ્ધિથી કરે છે. કબાટ તેમ કરતો જ નથી. કારણ કે-તે “જડ” છે, આપણામાં ચૈતના શક્તિઃ ચૈતન્યઃ લાગણીઃ છે, તેથી દરેક કામો વિવેક પૂર્વક કરીએ છીએ, એટલે-

“ બુદ્ધિ પૂર્વક અને બંધારણસરની રીતસરની હિલચાલમાં ચૈતન્ય શક્તિ ખાસ મદદગાર છે.”

આ પ્રાજ્ઞ તમારા મગજમાં બરાબર ફંસી કે ?
હા.

ઉપર પ્રમાણે જે નિયમ ઘડ્યો, તે ન માનતો
હોય, એવો કોઈ પણ વિચારશીલ મનુષ્ય દુનિયાની સપાટી
ઉપર જન્મ્યો જ નથી, એમ મારી ચોક્કસ ખાતરી છે. પછી
જલ્દી, અત્યંત વિશેષ વિવેચનમાં અનેક મતભેદો હોય.
પણ “તે શક્તિ છે, અને તેના નિના જગતમાં ચાલી શકે
તેમ નથી.” એમ તો દરેક માને છે જ.

x   x   x

તમે થોડીવાર પહેલાં કહેતા હતા, કે - “હું અને
કબાટ સરખા છીએ” અને હવે કહો છો, કે - “અમારા
બંનેમાં ઘણો ફરક છે” એમ જે વાત કેમ કરો છો ?

પહેલાં મને એમ સમજાતું હતું, પછી આપે
સમજાવ્યું એટલે મારે મારી વાત ફેરવવી પડી.

મેં જે વાત સમજાવી, તે કોણ સમજ્યું ?

તે અને સૌ સમજ્યા છીએ.

પણ, તમે સૌ એટલે શું ? કોણ સમજ્યું ? એ
મારો પ્રશ્ન છે. તમારા હાથ સમજ્યા ? પગ સમજ્યા ? કે
નાક સમજ્યું ? કોણ સમજ્યું ? તે કહો.

અમારું શરીર સમજ્યું.

તમારું શરીર સમજી શકતું હોય તો, આ કબાટ
કે મરદાનું શરીર કેમ ન સમજી શકે ?

તે ન સમજી શકે, કેમકે-તે બન્નેવમાં ચૈતન્ય નથી: લાગણી નથી: લાગણી હોય, તે સમજી શકે.

તો શું તમારી લાગણી મારી ખત્રી વાત સમજી શકી ? તમારી લાગણી કંટાળે કે ની લાગણી ?

તમારા શરીરની ? હાથની ? પગની ? કેની લાગણી સમજી શકી ? શરીર તો સમજી શકતું નથી. તો હાથ પગ શી રીતે સમજી શકે ? “અમારી લાગણી” એટલે કેની ? એ સચાલ જરાજર ઉલો થાય છે. લાગણી શરીરની નથી. જો શરીરની દ્વારા, તો શરીરને છાડીને તે ચાલી જાય નહીં. તો કેાઈ દિવસ દુનિયામાં મરદું જોવામાં જ આવી શકે નહીં. લાગણી કેની ?

પ્રશ્ન જરાજર છે. આપે અમને જરાજર શુંચવણમાં નાખી દીધા.

તમને શુંચવણમાં નાંખવાને મારો જરા પલ્લુ ઇશકો નથી. તમારી જાણના વૃત્તિને ઉત્તેજવાનું મને મન થાય છે. પણ શુંચવણમાં નાંખવાની ઇચ્છા થતી નથી.

ઘોડીવાર પહેલાં તમે મને ટપ ટપ જવાબ આપતા હતા. અને દ્વે વિચારમાં પડી ગયા. ખરુંને ?

હા, જી ! અમારા મનમાં અનેક તર્કો આવે છે, અને ચાલ્યા જાય છે, નવા નવા તર્કો ઉઠે છે, અને બેસી જાય છે, જવાબ આપતા હતા, ત્યારે અમે આનંદ, હર્ષ, ઉત્સાહ અને હોંશીઆરીની લાગણી અનુભવતા હતા.

હવે બસે દબાઈ ગયા હોઈએ, કશીયે ગતાગમ વિનાના હોઈએ, અને બધું ભૂલી જઈને—“ લાગણી કોની ? ” એ પ્રશ્નના જવાબમાં અનેક તર્ક — વિતર્ક લાવી ચિંતાગરી લાગણી અનુભવી રહ્યા છીએ.

પહેલી લાગણી ક્યાં ગઈ ? અને બીજી લાગણી આવી ક્યાંથી ?

આપણો એ પ્રશ્ન પણ ખરો છે, કેમકે-એકની એક લાગણી આજો દિવસ કાયમ રહેતી નથી. ઘડીકમાં માણસ હસે છેઃ ઘડીકમાં ક્રોધ કરે છેઃ ઘડીકમાં ઉઘે છેઃ ઘડીકમાં બોલે ગોલ કરે છેઃ એમ આખા દિવસમાં અનેક લાગણીઓ બાગે છે, અને શમે છે. એકેય લાગણી કાયમ રહેતી નથી. તો એ ક્યાંથી આવે છે ? અને એ ક્યાં જાય છે ? આપેય પ્રશ્ન ખરેખરો છે. આપે હવે તો અમને ખૂબ સુચવણમાં નાંખ્યા.

કહો તો કે—શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને શરીરમાં જ સમાઈ જાય છે.

ના, એમ કેમ કહેવાય ? શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને શરીરમાં સમાઈ જાય છે, એ ખરું. પણ શરીરને પોતાને તો લાગણી છે જ નહીં, એ તો આપણે ગાંધી વગાડીને ભરાળર આગલા પાઠમાં નક્કી કર્યું છે. એટલે એ લાગણીઓ શરીરની તો નથી જ. પણ, શરીરમાં એવું કાંઈક ભરાયેલું છે, કે—તેમાંથી એ લાગણીઓ ઉઠતી હોવી જોઈએ, અને તેમાં જ સમાઈ જતી હોવી જોઈએ, એમ લાગે છે.

વાહરે ! વાહ ! ખૂબ કરી, શરીરમાં કાંઈક બરાધું હોવાની તમેય નવી શોધ કરી. તમે જો ભારત બહારના પ્રદેશમાં ક્યાંક જન્મ્યા હોત તો, ચોટું ઇનામ તમને આ શોધ બદલ મળત. આ દેશમાં તો એવી શોધ કરનારા ઘણાં પાછી ગયા છે, એટલે આવી શોધનું બહુ મહત્વ અને તેમાં ખાસ નવિનતા ન હોવાથી તમને કોઈ ઇનામ આપવા તલપાપડ થઈ જવાની ઉતાવળ કરે તેમ નથી.

અમને આ સમજવાનું મળે છે, તેમાં અમને આનંદ છે. અમારે ઇનામની તાલાવેલી નથી. વાત ખરી છે, કે-લાગણીઓ તો જુદી જુદી ઉઠે છે, અને નાશ પામે છે, એકેય કાયમ રહેતી નથી. અને ચત્ર મ તો શરીરમાં કાયમ જોવામાં આવે છે.

માટે શરીરમાં કોઈ રોગ કાયમ રહેનારી વસ્તુ બરાધને રહેલી છે, કે-જેમાંથી લાગણીઓ ઉઠે છે, અને તેમાં પછી પાણીના તરંગો માફક સમાઈ જાય છે. શરીરની અનેક નિયમિત હીલચાલનું મૂળ મત્તક કોઈ જુદી જ ચીજ હોવી જોઈએ, અને તે ચીજ શરીરમાં બરાધ બેઠી છે.

તે ચીજ ચાલી જાય, એટલે લાગણીઓના તરંગો અને પૂર પલ્લુ તેની સાથે ચાલ્યું જાય. એટલે શરીરમાં તો હતા ત્યાં ના ત્યાં જડ પત્થર જેવા-લાગણી રહિત-થઈને પડ્યા રહે-મટ્ટું બની જાય. અને જ્યારે પેલી ચીજ તેમાં આવે, તો પાછા ઉત્તા થઈને ચેનચાળા બધાય કરવા માંડે !

વાહ રે ! વાહ ! તમારી તર્ક શક્તિનો પ્રવાહ ગંગાના

ધોધની માફક વેગળંધ આગળ વધી રહ્યો છે.

આપની કૃપાનું એ ક્ષણ છે.

પણ હવે એટલું જ કહોને, કે-એ વસ્તુ કંઈ હશે ?

તેનું નામ શું ?

હવે, અમારી શક્તિની અહીં હદ આવી રહે છે.

અમે તેનું નામ બાણુતા નથી, કહી શકતા નથી,

તેમજ તેને વિષે વિશેષ કાંઈ પણ બાણુતા નથી.

દ્રીકર નદી, દ્રીકર નદી. તમને તે બાણુતામાં પણ હું

પૂરે પૂરી મદદ કરીશ.

x   x   x

પાઠ ૪ થો :

લાગણી ચલાવનારું અને સર્વ લાગણીઓ એકઠી
થવાનું મૂળ મત્થક

તમે હાલમાં કંઈ ચોપડી લખો છો ?

હું હાલમાં ગુજરાતી પાંચમી ચોપડી લખું છું.

ત્યારે તમારી બાળચોથીમાં તારાઓ વિષે એક
કવિતા છે, તે આજે બોલશે ?

હા, છ ! બોલું.

“ ગણ્યા ગણ્યા નહીં,

વીણ્યા વીણ્યા નહીં.

પછી ?

માદ કરીને કહું.

“તોયે મારા આગલામાં “હાય”

બસ, બસ. તમારી ઉંચાઈ આજે કેટલી હશે ?

મારી ઉંચાઈ આજે ૪ ફૂટ છે.

તમે ૨૦-૨૨ વર્ષના થશો, ત્યારે તમારી ઉંચાઈ કેટલી હશે ?

તે વખતે જુર સાડા ચારથી પાંચ ફૂટ જેટલી હશે જ.

આ બધું તમે શાથી કહી શકો છો ?

નાનપણમાં તમે જાણેલા તે કવિતા તમારા શરીરના કયા ભાગમાં છપાઈ હશે ? અને ૨૦-૨૨ વર્ષે તમની ઉંચાઈ જાણી ૫ ફૂટની આસપાસની હશે, એ તમારા શરીરના કયા ભાગમાં લખેલું હશે ? જેમાંથી તમે એ વાંચ્યું.

મેં નાનપણમાં કવિતા મેંઢે કરેલી ને ? તેથી યાદ રહી ગઈ, અને ૨૦-૨૨ વર્ષના મારા બીજા ભાઈઓ કેવડા છે ? તે ઉપરથી આશરે બાંધીને કહી શક્યો છું.

તમે તો તે કવિતા મેંઢે કરેલી હશે. પણ તમારા મોંઢા ઉપર તો કયાંય ઢેખાની નથી. કયાં સંવરી રાખી છે ?

એ બધી આગળ પાછળની સમજના તારે ઠીકઠી કરીને નક્કી કરવાનું કામ અમરુ મગજ કરે છે.

અરે ! ભાઈ ! મગજ તો મઠ્ઠાંને ચે હોય છે. એકા એક બધી છાપ મગજમાંથી કેમ બૂચાઈ જતી હશે ? જનમથી માંડીને શરીરમાં જેટલી જેટલી વસ્તુ એકઠી કરી હોય,

તે બધીયે કેમ રહે ? અરે ! આઠ આઠ હજાર વર્ષના મડદાં મળે છે. એટલું જ નહીં, પરન્તુ હાડપીંજરો યે લાખો કરોડો વર્ષનાં મળે છે. તો પછી જ્ઞાનતંતુઓમાં પટેલી છાપો એકા એક કેમ ? અને કેવી રીતે ભૂંસાઈ જતી હશે ? અને તે એવી રીતે કે - પાછી કદીએ તેનો અંકુરો પણ ન ફૂટે.

સાહેબ ! હું જુલ્થો. સમજવાનું : વચ્ચારવાનું : ચાદ રાખવાનું : આગળ પાછળની ત્રાતની મેળવણી કરવાનું : તેમાંથી કેટલું બે.લવું / કેટલું ન ગો.લવું ? કેટલું છવનમાં અમલમાં મૂકવું ? કેટલું ખાનગી રાખવું ? એ આગળ પાછળની મેળવણી કરવાનું : જડ શરીરના મગજનું ગળુયે શું ? કોઈ તો કેવી કેવી અદ્ભુતયાદશક્તિ ધરાવે છે, કે જે સાંમળીને આપણે હેરત પામી જઈએ. તે શક્તિ મગજ લાવે ક્યાંથી ? પણ સાહેબ ! મગજ વિના ચાલે ખરું ?

ના, મગજ વિના ન ચલે, મગજની મદદ તો જોઈએ જ. નગ વિના, ઘડા વિના, પાણી ન આવે, પણ નળના લોખંડમાં, કે - ઘડાના પતરામાં પાણી નથી હોતું. પાણી તો જીલ્ડું જ હોય છે. તે ફૂલ કે તગાવમં હોય છે. નળ કે ઘડા વિના તે આવે નહિ. પણ પાણી તેનાથી જીલ્ડું છે. તેજ પ્રમાણે મગજ અને તેની સાથે જોડાયેલા શરીરના બીજા તાંતણાની મદદ વિના સમજણમાં બલીવાર ન આવે, તે ખરું. જ્ઞાન કરવામાં : સમજણના મેળ ખેચારવામાં : મદદ કરનારા એ તાંતણાઓ જ્ઞાનતંતુ કહેવાય છે. તે મગજ સાથે જોડાઈને આખા શરીરનાં ફેલાયા હોય છે. તેઓ આખા શરીર ઉપર : કે અંદર : જે કંઈ અસરકારક હીન-

ચાલ યાય, તેના સમાચાર મગજમાં પહોંચાડે. મગજ મનને પહોંચાડે. શરીરના એક બીજા અવયવો, કાન, આંખ નાક, છલ, આમડી, વિગેરે ઇન્દ્રિયોને પહોંચાડે. તેમાં મન આમથી આમ તાંતણાના તાર બેડે છે.

પણ મનને આમથી તેમ ઢોડાવનાર કોણ ? શરીરના એ બધા જડ અવયવો કોઈ મજબૂત સંચાલકની મદદ વિના કાણુમાં રહીને પોતાની વ્યવસ્થિત કામગિરી બજાવી શકેજ નહીં. તો એ સંચાલક કોણ હશે ?

જરૂર કોઈક તો હોયે જ બેધએ.

પણ કોણ તે ? તે કહો.

તે અમે કહી શકતા નથી. પરંતુ એટલું તો ચિ.છસ સમજીએ છીએ કે, લાગણીઓનું શરીર સિવાયનું કોઈ જુદું જ મત્થક છે.

x

x

x

એક-બે-ત્રણ-ચાર.

હ્યો, ઘડીયાળમાં ચાર વાગ્યા,

હા, હા ! વાતમાં બહુ રસ પડવાથી વખત ગયો, તેની ખબર જ ન પડી.

અરે ! પછી વખત ગયો, તેની ઘડીયાળને ક્યાંથી ખબર પડી ?

જુઓને, તેનેય કેવી સરસ લાગણીઓ છે ? કટાક જશે, કે પાંચજ ટકોરા મારશે, ચારેય નહીં ને છયેય નહીં,

હા, છ! તો તો ઘડીયાળ પણ લાગણીવાળું આપણા જેવું પ્રાણી હતું.

ને, ભૂત્યા.

કેમ ?

ઘડીયાળ પ્રાણી નથી. ઘડીયાળ જડ છે.

તો બરાબર વખતસર બોલે છે કેમ ?

તે તો માણસે જડમાં કરેલી ગોઠવણીથી એ બધું થાય છે.

તમે છાપરા પરથી પથરો રેડવો તો પડે, અથવા નિરાધાર હોય તો પડે, “તેથી તેની પડવાની ઈચ્છા - લાગણી થઈ હતી ને પડ્યો.” એમ નથી. જડ પ્રવૃત્તિ-ક્રિયા-કામ કરે છે. પણ તેને પોતાની લાગણી નથી હોતી.

ખીજની લાગણીથી ઘણું કામ એ પણ કરે છે. પરંતુ તેને પોતાની લાગણી નથી હોતી.

જે ક.મો લાગણીવાળા પદાર્થ જેવા કરે, પણ જેને પોતાની ભતની લાગણી ન હોય, ખીજની લાગણીને આધીન થઈને દોરણું પડે, તે જડ કહેવાય. આ વાત બધેય લાગુ કરી જો જો.

આપણા શરીરમાં એક એવી વસ્તુ રહી છે, કે જેને આપણે આપણી આંખે જોઈ શકતા નથી. પણ તે વસ્તુ આપણા શરીરથી જુદી જ છે, અને આપણા આખા શરીરમાં ફેલાઈને રહેતી છે, એમ જુદીથી સમજી શકીએ

આપણે જે ચેતન્ય શક્તિ—લાગણીનું વિવેચન આગળ કરી ગયા, તે ચેતન્ય શક્તિ-લાગણી તેમાં-શરીરમાં ફેલાઈને રહેલી વસ્તુમાં હોય છે. એટલે આ ચેતન્ય શક્તિ શરીરની નથી. શરીરની હોય, તો મુઠ્ઠાનું શરીર કાયમ જ છે. છતાં, તેમાં એ શક્તિ જણાતી નથી. તેમ જ એ શક્તિ કેઈ બનાવી પણ શકતું નથી. એવો કેઈ કારીગર મળ્યો નથી, સાંમળ્યો નથી, કે જેણે એ શક્તિ બનાવી હોય.

ચેતન્ય શક્તિ જગજ્ઞદેવ છે, આપણે જાણી શકીએ છીએ, તે કેઈ રીતે કેઈનાથી છુપાવી શકાય તેની નથી, ખીમતને પણ સમજાવી ઓળખાવી શકાય તેવી છે. તેથી એ “ચેતન્ય શક્તિ-લાગણી જેમાંથી જાગે છે, અન જેમાં સમાય છે, તે વસ્તુ કષ્ટિ કરવાની ખાસ જરૂર પડે છે.

આ ચેતન્ય શક્તિ જેમાં છે, તેના-જીવઃ આત્માઃ હંસઃ ચેતનઃ પુરુષઃ વિગેરે જુદા જુદા નામ છે. વસ્તુ એકજ, નામ માત્ર જુદા છે.

બરાબર ! બરાબર ! હવે અમે અમારા શરીરમાં બરાઈ બેઠેલી ચીજને ઓળખી શક્યા, અને તેનું આત્મા એવું નામ પણ જાણી શક્યા.

સુદા

રીતસરની-સમજ પૂર્વકની હીલચલ ચેતન્ય હોવાની સાબિતી આપે છે.

૨. પરંતુ ચૈતન્ય શરીરનો ગુણ નથી.
૩. લાગણી જાગે છે, અને શમે છે.
૪. તે જોમાં જાગે કે શમે તે, શરીર સિંગાંયની કોઈ જુદી વસ્તુ હોવી જોઈએ.
૫. લાગણીઓ કોઈ આધાર વિના રહી શકે નહીં, તેનો નાશ અને હરપત્તિ કોઈકમાંથી થવી જોઈએ.
૬. લાગણીઓનું એક પારું બહેણું ટકાવનાર વસ્તુ, તેજ આત્મા.

ભાઈ ! જીવતો ન નખ લેવાઈ જાય.” ગફલતથી કદાચ નખ વધારે લેવાઈ જાય, અને લાલ ભાગ કપાય, તે તમને દુરત બળતરા બળે છે. નખ એકજ છતાં આ દેરફાર કેમ ? તેનો જવાબ એટલોજ કે—તમારો આત્મા લાલ નખના છેદા સુધી છે. કાળો ભાગ આત્મા વિનાનો છે. ત્યાં આત્મા નથી. એટલે તેમાં ચતન્ય પણ નથી, તેથી કાળો ભાગ કપાતા તમને જરાય દુઃખ થતું નથી.

અરે હા ! આયે વાત બરાબર છે.

ઠાતરથી વાળ કતરાવો, તો પણ તમને દુઃખ નહીં થાય, કારણ કે વાળમાં તે ચતન્ય વાળી વસ્તુ—આત્મા છે જ નહીં. આત્મા માથાની આમડી સુધી છે. એટલે વાળના મૂળમાં આત્મા છે. તેથી જો કોઈ વાળ જોયે, તો ધણું દુઃખ થાય. આંખો લાલચોળ થઈ, તેમાં આંસુ આવી જાય. વાળ જોયનારને તમે પહોંચી શકો તેવા હો, તો કદાચ એકાદ લાત પણ જોયી દે.

તેવીજ રીતે દાંતના મૂળ, સિંચાવના બાકીના ભાગમાં પણ એમજ છે. આંધાવીને તેમાં સોનાની રેખાઓ નાંખેલી હોય, તેવા માણસો આપણે કોઈ કોઈ વાર નેહએ છીએ, કેમકે તે ભાગ નિર્જીવ-જીવ વિનાનો હોય છે.

ખરીવાત ! ખરીવાત ! લાગણીઓ જો શરીરનીજ હોય, તો નિર્જીવ ભાગ કપાતાં પણ દુઃખ થતું નેહએ. કેમકે—શરીરના જ ભાગ છે. શરીર સાથે જોડાયેલા છે.

છતાં નખના કાળાશ પડતા ભાગ, કે વાળ કતરાતાં જરાયે દુઃખની લાગણી જાગતી નથી. આત્મા શિવાય બીજા કેઈની લાગણી નથી. શરીરમાંથી લાગણીઓ ઉત્પન્ન થાય છે ” એ વાત કેઈ કહે તે તદ્દન ખોટી છે.

x   x   x

આ ઉપરથી તમે એ પણ સમજી ગયા હશે, કે—
“આપણા શરીરમાં આત્મા કેટલી જગ્યામાં ફેલાઈ રહ્યો છે ?”

હા, હું જરાજરા સમજ્યો “ નખના છેડા, ને નખનું ઉપકું કંઈ પણ પડ, વાળનો બહારનો ભાગ, તથા કેટલાક પોલાણ વિગેરે શિવાય આખા શરીરમાં આત્મા ફેલાઈ રહ્યો છે. શરીરની બહાર જરાયે નથી. તેમજ નાક, કાન, ગોઠું, વિગેરેના પોલાણમાં પણ આત્મા નથી.” નહીતર નાકના કાણામાં વચ્ચે સોય ભૂં જતાં જ અણી વાગીને દુઃખનું જોઈએ, પણ એમ કાંઈ થતું નથી. હવે, આ મેં મારા મોઢામાં વચ્ચે સોય નાંખી. કાંઈયે થતું નથી.

■   x   x

ખાત્રી કરવી હોય, તો શરીરમાં ગમે તે ઠેકાણે જરા સોય ભોંટી જુઓ, તુરત તેની ખગર. બસ “જ્યાં જ્યાં ચૈતન્ય હોવાની ખાત્રી થાય, ત્યાં ત્યાં બધેય આત્મા સમજવો. અને સોય ભોંટવાથી ત્યાં ત્યાં દુઃખ થશે, આપણા અને પ્રાણી માત્રનાં શરીર અને “આત્મા વિષે આમ સમજવું.”

“આત્માની આટલી હદીકલ અહીં હવે બસ છે. તેનું લંબાવણી વિવેચન જેટલું કરવું હોય, તેટલું થઈ શકે

તેમ છે. પણ તે આગળ ઉપર જરૂર પડશે ત્યાં કરીશું.

બહુ સારું, જેવી આપની ઈચ્છા. પણ અહીં એક શંકા મને થાય છે, જે અવસરોચિત હોય, તો સમાધાન કરશો.

શી શંકાઓ છે ?

નખનો કાળો ભાગ: બહાર દેખાતા વાળ: વિગેરે વધે તો છે. છતાં તેને તમે નિર્જીવ કેમ કહો છો ?

શંકા અવસરોચિત છે, સમાધાન એ જ કે-ખરી રીતે નખનો કાળો ભાગ કે બહાર જણાતા વાળ વધતા નથી. પણ નખનો લાલ ભાગ, અને મૂળમાં રહેલા વાળ વધે છે. તેના વધવાથી આપણને નખનો કાળો ભાગ: અને બહાર દેખાતા વાળ: વધતા લાગે છે. પણ ખરી વાત એમ નથી.

સુદ્ધા

૧. આત્મા આપણા આખા શરીરમાં ફેલાઈને રહ્યો છે. શરીરની બહાર નથી. એટલે આપણો આત્મા સર્વ-વ્યાપી નથી. તેમજ શરીરના કેઈ એકાદ ખુણામાં છુપાઈ રહ્યો નથી.
૨. શરીરમાં આત્મા છે, ને આત્મ.માં ચેતન્ય શક્તિ છે.

પાઠ ૬ ટૂં

બારીકમાં બારીક કહિયો—પરમાણુ:

આપણે જાણએ છીએ, તે દરેક જડ વસ્તુઓની ઉત્પત્તિ શામાંથી ? ને કેવી રીતે છે ? તથા નાથ થયા પછી તેની શી સ્થિતિ થાય છે ? એ પણ જરા સમજી લઈએ.

હા, એ પણ જરૂરનું છે.

આપણે બીજા પાઠમાં જડ અને ચેતન્યના સંબંધમાં કેટલુંક જાણી ગયા, તેમજ ચેતન્ય જેમાં રહે, તેનું નામ “આત્મા” એ પણ થોડું ઘણું આપણે ત્રીજા પાઠથી સમજ્યા. આત્મા આમથા શરીરમાં જ ફેલાઈને રહ્યો છે, તે પણ થોડકસ નકકી કર્યું,

અંદકાન્તભાઈ ! આ શું છે ?

તે ઇંદ છે.

તે ઇંદ કોણે બનાવી છે ?

કુંભારે.

શામાંથી ? અને કેવી રીતે બનાવી ? તે કહી શક્યો ?

માટી ખોદી લવી, પાણી રેડ્યું. પછી ખૂમ ગુંદી,

અકણી માટી પછી લાકડાના ચોકામાં ઇંદ

પછી પકવી. એવી ઘણી ઇંટો બરાબર ગોઠવી આ મકાન
કડીઆઓએ ચણ્યું.

ત્યારે આ ઇંટ આખી વસ્તુ નથી, પણ " માટીના
ઘણા કણીયા એકઠા મળીને ઇંટો બની છે." એમ તમારું
કહેવું છે ને ?

હા, હા ! એમજ. તેમાં કાંઈ ભૂલ હોય, તો સુધારશે.

હીક. કાંઈ ભૂલ નથી. તેથીજ મને પણ તમારી
સાથેની વાતોમાં આનંદ જ પડે છે.

x   x   x

તમને કેટલા વર્ષ થયા ? વાર !

મને પંદર વર્ષ થયા છે.

તમે છ વર્ષના હતા, ત્યારે જે ડગલો પહેરતા હતા,
તે મને બતાવી શક્યો ?

ના, હા !

કેમ ?

મારો એ ડગલો ફાટી ગયો છે, અને ઝીણું ઝીણું
ચિંથરા થઈ ગયા છે. તે હવે ક્યાંથી લાવી બતાવું ?

ઝીણું ઝીણું ચિંથરાં બતાવો.

તે પણ નહીં મળે. ક્યાંય ઘસાઈ ભુસાઈ ગયાં હશે.

પણ ક્યાં ગયા હશે ? વાર !

તે તો હું નથી જાણતો.

ગભગઓમા. જરા વિચાર કરો, તમને તે સમજાયો.

એ ચિંથરાં ઘરના માણસોએ જેવા તેવા કામમાં વાપરવા લીધા, તદ્દન નકામા જેવા થઈ ગયા, પછી જ્યાં ત્યાં બહાર ફેંકી દીધા.

હા, હા, બધાં કપડાં માટે એમજ બને છે. પછી તે ઝીણાં ઝીણાં ચિંથરાને શું કરે ? ફેંકી દેવાજ જોઈએને ?

પરંતુ, ફેંકી દીધા પછી તેઓનું શું થયું હશે ? માલૂમ છે ?

ના, છ !

જરા વધુ વિચાર કરો. તમને માલૂમ પડી જશે.

ઝીણા ઝીણા કકડા લોકોના પગ તળે ચગદાર્ધ, તેથી પણ વધારે કાટીને તદ્દન નાનાં નાનાં કકડા થયા હશે, પછી તેથી પણ ઝીણા કકડા થઈને ધૂળમાં મળી ગયા હશે, તદ્દન હલકા થઈ હવામાં ઉડી ગયા હશે જ. બસ.

બરાબર. તમને ઠીક સમજાયું છે.

x x x

તમે આ કોટ પકેર્યો છે, તે તમે જ્યારે નવો લીધો, ત્યારે જેવો હતો તેવો હાલ નથીજ. જ્યારથી તમે કોટ પહેરવો શરૂ કર્યો ત્યારથીજ એને ઘસારો લાગ્યો છે. તપાસો તો ખત, પહેલાંના જેવો એ ક્યાં છે ? તેમાંથી પણ ઝીણા ઝીણા તાંતણા દરરોજ છુટા પડ્યાંજ કરે છે. એમ હંમેશ તાંતણા નીકળી જતા હોવાથી લાંબે વખતે કાટવાની સ્થિતિમાં આવશે. ત્યારે આપણે કહીશું કે

‘આ કેટ જુનો થઈ ગયો.’ તે પછી પહેલાના ઠાટની માફક ઉપર કહ્યું, તે પ્રમાણે ચિંચરાં થઈને બાકીના તાંતણા પણ માટી સાથે મળી વધારે બારીક થઈ હવામાં ઉડી જશે.

હા, એમજ થશે.

પણ ખત્રી કરો. હાથમાં એક ઘસ લો, તમારા ઠાટ ઉપર જરા ભેરથ ઘસો. તમારી આંખથી ચાર કે પાંચ આંગળ ફર તમારી નજર સ્થિર કરો. તમને ઝીંણી ઝીંણી રૂંવાટી ઉઠતી માલૂમ પડશે. જે કે તેવી રૂંવાટી જોવાના વત્તા પ્રમાણમાં દરેક વખતે ઉડ્યા જ કરે છે, પણ ઘસ ઘસવાથી વધારે ઉઠે છે, તેથી વધારે જણાય છે. અને કેટલીક તો એટલી બધી બારીક હોય છે, કે જે આપણે આંખથી જોઈ પણ ન શકીએ. તેવીજ રીતે આ ઇંટ પણ જ્યારે ભાંગવા માંડે, ત્યારે તેનો પણ છેવટે બૂકો થઈ રસ્તામાંની ધૂળ બની જાય છે.

રસ્તામાં આ ધૂળ છે, તે ક્યાંથી આવી ? કહી શકશો ?

હા. મકાનો પડી જા, ઘાસાથી ચુનો, માટી, ઇંટ વિગેરેના ગોટા કકડા થાય, ને તેમાંથી કાંકરા જેવડા કકડા, ને છેવટે બૂકો થઈ જાય. કપડાં, લાકડાં, વિગેરે ચીજો ભાંગે, ઢુટે, ફાટે. ને છેવટે તેનો પણ બૂકો થઈ જાય છે. તથા શખ વિગેરે અનેક ચીજો એમાં ભળી જાય છે. અને એ ગધાનો બૂકો, તે રસ્તામાંની ધૂળ હોય, એમ મને હવે લાગે છે.

ખરાબર છે. તમારું કહેવું અમારા વિચારને મળતું જ છે.

x

x

x

ધૂળની ચપટી ભરી લાવો. તેમાંથી એ ઝીંણામાં ઝીંણી કણી લો. જુઓ, આ ગુડાગી રંગનું પડિકું. તેમાંથી ધૂળની કણી તમે લીધી, તેવડી જ રંગની કણી લો. જો ને, હો, જરા પણ મોટી કણી ન આવે. જેમ અને તેમ રંગની નાની કણી લેશો, તો વધારે સારું છે.

હા, છ ! લીધી.

એ કણીના તમે બે ભાગ કરી શકશો ?

ના, છ ! મહા મુશ્કેલીથી હું એને લઈ શક્યો છું, ને બે ભાગ શી રીતે કરી શકું ? મને તો લાગતું જ થી, કે તેના બે ભાગ થઈ શકે. કદી ન થઈ શકે.

બસ, નહીં જ થઈ શકે ?

ના, સાહેબ ! નહિં જ થઈ શકે. ખચિત નહીં જ થઈ શકે.

હીક. જુઓ, ત્યારે એક ચમચીમાં કે કાચની ટોરીમાં પાણીનું ટીપું લો. તમારી આંગળીથી એક જ ટીપું લેજો. અને તે ખરાબર કટોરીમાં વચ્ચે મૂકો.

જુઓ, તે કેવું ચોતીના દાણા જેવું સુંદર દેખાય છે ? તમને કેવડું લાગે છે ?

સાહેબ ! મગના દાણા જેવડું જણાય છે

તેમાં પેલી રંગની કણી ધીમેથી
મૂકી દે. પછી જુઓ શું થાય છે ?

અરે ! રંગની કણીમાંથી તો શુભાળી રંગના તાંતણા
જેવા લાંબા લાંબા ચેરડા ફૂટે છે, અહો ! બધું પાણી
શુદ્ધાળી થઈ ગયું !

હીક, તેમાં તેવડું જ એક બીજું પાણીનું ટીપું મૂકો.
મૂક્યું. સાહેબ !

પહેલાં કરતાં હવે શો ફેરફાર થયો ? તે તપાસો.
પહેલાં રંગ જરા ધેરા હતો હવે રંગ આછો થઈ ગયો.
ત્રીજું ટીપું મૂકો. હવે તપાસો.

પહેલાં કરતાં રંગ વધારે આછો થયો છે,

આ ઉપરથી તમે શું સમજી શક્યા. ?

હું તો કંઈ ન સમજી શક્યો. આપે દહુ તે પ્રમાણે
માત્ર કહે ગયો.

જુઓ ત્યારે, હું સમજાવું છું.—

તમે રંગની કણીના બે ભાગ નોત્તા કરી શકતા,
તેજ કણીના બીજામાં બીજા બારીક ભાગ થઈ મગ જેવડા
પાણીના ટીપામાં ફેલાઈ ગયા, કહો તો પાણીનું ટીપું રંગની
કણી કરતાં કેટલા ગણું મોટું હતું ?

સાહેબ ! લગભગ પચ્ચીસ કે ત્રીસ ગણું મોટું હતું.

તમે સહેજે જ સમજી શક્યા હશે, કે-તે રંગની
કણીના તો હવે પચ્ચીસ કે ત્રીસ

ટીપામાં ફેલાઈ ગયા છે.

ત્યારે તમે ત્રીજું ટીપું નાંખ્યું, ત્યારે તેમાં પણ રંગ ફેલાઈ ગયો. તેથી એકના બમણા ભાગ થઈ ગયા. એટલે પેલી કણીના પચ્ચાસ કે સાઠ ભાગ પડી ગયા.

ત્રીજું ટીપું મૂક્યું, ત્યારે બળે ભાગ પડી ગયો. એવી રીતે બારીક ભાગો થવાથી, રંગના દરેક કણીયાં જેમ બારીક થયા, તેમ વધારે પાંચીમાં ફેલાઈ શક્યા, અને રંગ પહેલાં ઘેરા જણાતો હતો, તે હવે આછો જણાવા લાગ્યો.

■ એક બારીકમાં બારીક રંગની કણીના ઘણા ભાગ થઈ શક્યા ” એમ આપણે આ ઉપરથી સાબિત કરી શક્યા.

જો તમને આ પાણી સૂક્ષ્મ દર્શક ચંત્રથી બતાવવામાં આવે, તો તમે આ પાણીની કટોરીને રંગના ભરેલા મોટા કુંડ જેવડી જોઈ શકો. અને બારીકમાં બારીક દરેક રંગની કણીના જેટલા ભાગ કરવા ધારે, તેટલા તમારી બુદ્ધિથી કરી શકો.

હવે વિચાર કરો, કે-પહેલી તમે લીધેલી પેલી રંગની કણી ઝીણામાં ઝીણી કેટલી કણીઓની બનેલી હશે ?

સાફેબ ! કાંઈ ગણતરી કરી શકાતી નથી.

તમને આ રંગના પાણીની કટોરી સૂક્ષ્મદર્શક ચંત્રથી બતાવવામાં આવે, ત્યારે તે એક મોટા કુંડ જેવડી દેખાય, તેમાંથી તેજ વળતે તમને એક સોયવંતી પાળીનું ટીપું લેવાનું કહેવામાં આવે, અને તે લેવાતું પાણીનું ટીપું સૂક્ષ્મદર્શક ચંત્રથી જોતાં છતાં, તેમે

ધૂળની કણી જેવડી જે રંગની કણી લીધી હતી, તેવડું
ફેખાધું જોઈએ.

તો એવાં એવાં ફેટલાં રંગના ટીપાં એ કુંઠમાંથી
થઈ શકે ?

સાહેબ ! તેનો તો પાર જ ન આવે.

હીક, તમે આ રંગના પાણીમાંથી સૂક્ષ્મ દર્શક
ચંદ્રધી સોધના નાકા જેવડું જણાતું જે ટીપું જુદું
મૂક્યું છે, તેના તમારી બુદ્ધિથી જે ભાગ કદાપી શકો
તેમ છો ?

બસ, સાહેબ ! હવે હદ થઈ !

ગતશયો નહીં. તેના પછુ ખારીકમાં ખારીક ભાગ
હોઈ શકે છે. બુદ્ધિથી-તીવ્રમાં તીવ્ર જ્ઞાન શક્તિથી-જેના
જે ભાગ ન થઈ શકે, તેવડો જે ખારીક ભાગ તે-પરમાણુઃ
પરમ-અણુ. પરમ એટલે અત્યંત છેવટનો-ખારીક-અણુ.

કહો જોઈએ, આ ધૂળની કણીમાં તેવા પરમાણુ
ફેટલા હશે ?

તેની ગણતરી કરી શકાય તેમ નથી જ.

યાદ રાખજો, કે આ યાદમાં ઉદાહરણ તરીકે
ગતાવેશા, કોટ, ઇંટ, માટી, રંગ વિગેરે જડ છે.

આ રીતે આપણે જે જે જડ વસ્તુઓ જોઈએ
છીએ, તેના નાશ પછી છેવટે તે પરમાણુ રૂપે રહે છે.

પરમાણુ ઘણાજ ખારીક છે. તે આપણે આપણી
આંખે કદી ન જ જોઈ શકીએ. પરંતુ તે છે ખરો. કેમકે-
તે ન હોય તો, આપણી નજરે ફેખાતી કોઈ પણ ચીજ ન

જ હોય. આપણી આંખથી ચાર, છ, આંગળ દ્વર રજકણો ઉડે છે, તે નજર ઠેરવીએ તો દેખાય છે, તેમાં પણ નાના મોટા તાંતણા દેખાય છે. તેના પણ ભાગ પડી શકે છે. એમ જેના બુદ્ધિથી ભાગ પણ ન પડી શકે, તેવો જે ભાગ આવે, તે પરમાણુ. તેનાથી નાનો ભાગ કદી હોઈ શકે જ નહીં.

મુદ્દા

- ૧ આપણે જે જે જડ વસ્તુઓ જોઈએ છીએ-તેન કકડા કરતાં બારીકમાં-બારીક કકડા થાય, અને છેવટે પરમાણુ જેવડા કકડા થાય.
- ૨ જે કકડાના મહાસમર્થ જ્ઞાનીની બુદ્ધિથી પણ બે ભાગ ન થઈ શકે, તેવો બારીક ભાગ, તે “પરમાણુ”

પાક ૭ મો :

આખી વસ્તુ-સ્કંધો :

ગયા પાકમાં, પરમાણુ એ શું છે ? તે કાંઈક તમારા જ્ઞાતમાં આનું હશે

હા, છ !

ઠીક, સાંભળો. પુરશી, ટેમ્બ, કાગળ, મકાન, ઝાડ, પર્વત, પાણી, ખડીયા, હોટર, પેન, સ્ટેટ વિગેરે જે જે વસ્તુઓ તમે જુઓ છો, પહેલાં પશુ કે.ઈ વખતે જોઈ હોય, તેમજ જુદા જુદા સ્થળની જે જે ચીજોનાં નામ સાંભળ્યા હોય, તે દરેક ચીજોના ભાગ પાડી શકાય કે ?

હા, તે દરેકના ભાગ પાડી શકાય.

સારું. ધારો કે તે દરેક ચીજોનો ભૂખો કરીએ, ને ઉપરે દરેકનાં પરમાણુએ પરમાણુ છુટા કરીએ, ને તે પરમાણુઓનો એક મોટો ઢગલો કરીએ, તો તે પરમાણુઓ કેટલા થાય ? વાત !

અધધધ, કોઈ ખાર વિનાના થઈ પડે.

જે જે મોટી મોટી [સ્થૂલ] ચીજો જોઈ હોય,
તેનો ભૂકો કરી પરમાણુઓનો તમે દમઝો કર્યો છે.
તેવીજ રીતે ખીજાં પણ છૂટાં છાયાં ઉડતા રજકણો,
કપડાંની રૂંવાટીઓ, સુક્ષ્મ વરાળ, ધૂમાડો વિગેરે ઉડતાં
હોય છે. તેમાંથી પણ પરમાણુઓ છૂટા પાડો.

તમારા કોટને પ્રથમથી ઘસો. જુઓ તેમાંથી રૂંવાટી
ઉડતી જણાય છે. તેનું એક સરખું માપ નથી, કોઈ રૂંવાટી
નાની છે, કોઈ મોટી છે, તેમજ કોઈ પરમાણુ રૂપે થઈને
ઉડી પણ જતી હશે. તેવીજ રીતે ઘણી વસ્તુઓમાંથી
પરમાણુ અથવા ઝીંકા ઝીણા રજકણો જુદા પડેજ
જાય છે.

આ ઉપરથી આપ કહેવા શુ ધારો છો? તે
બરાબર તો સમજી શકાતું નથી.

હું એ કહેવા ધારું છું, કે-જગતમાં કોઈ ચીજ
આખી નથી, દરેક ચીજના ઝીણામાં ઝીંણા પરમાણુ જેવડા
ટુકડા થઈ શકે છે. એમ માનો, કે-આ જગતમાં બેટલી
નાની મોટી ચીજો હોય તે દરેક ચીજના પરમાણુ જેવડા
ટુકડા કરી નાખ્યા, તેના એક દમઝો કર્યો, અને તેમાં
ખીજાં છૂટાં છાયાં સવળા પરમાણુઓ એકઠાં કરીને નાખીયે,
તો કુલ પરમાણુઓ કેટલા થશે?

તેની ગણતરા થઈ શકે તેમ નથી. તે કદી શક્ય
તેમ પણ નથી.

સજીવ કરો. તેનું પણ માપ કરી શકાયે. પરંતુ, એ માપની રીત આપણે સમજી શકીએ તેમ નથી. હાલ તો, પરમાણુઓ કુલ "અનંત અનંત થાય." એટલું સમજીને આજળ ચાલીએ.

હા. એ હીક રસ્તો ચોધી કાઢ્યો.

✽

✽

✽

આપણે જે જે વસ્તુઓ જોઈએ છીએ, તે સઘળી જડ તો ખરી, પરંતુ તે ચેત્રી બનતી હશે ?

પરમાણુઓની કેમકે-પરમાણુઓ જડ છે. તેમાંથી બનેલી વસ્તુઓ પણ જડ. જડમાંથી જડ થાય.

પરમાણુઓ એકઠા કેવા કરતું હશે ? કેવી રીતે એકઠા કરાતા હશે ? તેના એવા ભુજા ભુજા ઘાટ કેાણુ ધડતું હશે ? આ બધું શી રીતે થતું હશે ? આવા પ્રશ્ન તમને નથી થતા ?

જરૂર થાય છે.

પરંતુ, ઉતાવળ ન કરતા. ક્રમે બધું સમજાશે. પરંતુ હવેથી, સમજવામાં બરાબર ક્યાન ચાખ્યો, તોજ, સમજાશે, કારણ કે-વાત ઘણીજ સુક્ષ્મ આવવાની છે. તમારા એ પ્રશ્નોના સમાધાનોનું સ્વસ્થ નીચેની બિનામાં કાંઈક સમાય છે.

જમતમાંથી બધા પરમાણુઓ એકઠા કરીએ તો. તે અનંત અનંત થાય, એ તો બરાબર સમજ્યા ને ?

હા, છા!

હવે એક વાત યાદ રાખો. જેમ જડ વસ્તુઓ ભાંગવાથી પરમાણુઓ છુટા પડે છે. તેમજ પરમાણુઓ એકઠા થવાથી જડ વસ્તુઓ બને છે. એટલે સંયોગ પામવો-જોડાવું અને છુટા પડવું-વિયુક્ત થવું એવા બે સ્વભાવ [ગુણ] પરમાણુઓમાં હોય છે.

એ સ્વભાવ-ગુણનું નામ સંયોગઃ અને વિભાગઃ આ ગુણને લીધે એક પરમાણુ બીજા પરમાણુ સાથે મળે, ત્યારે તેનું નામ દ્વયાણુક રકન્ધ કહેવાય, ત્રણ પરમાણુએ મળે, તેનું નામ ત્રયાણુક રકન્ધ, અને ચાર પરમાણુઓ મળે, તેનું નામ ચતુરણુક રકન્ધ કહેવાય.

આ ઉપરથી બધા પરમાણુઓ છુટા છુટા જ છે. એમ ન માનવું. કેટલાક પરમાણુ છુટા છુટા છે, ને કેટલાક વધારે પરમાણુઓ મળીને, આખા ભાગ [રકન્ધ] બનેલા છે. એક છુટો પરમાણુ હોય, તેને પરમાણુ કહેવામાં આવે છે. અને બે થી માંડીને જેટલા પરમાણુ એકઠા થાય, તેના જતથાને રકન્ધ કહેવાય છે.

દ્વયાણુક = જેમાં બે પરમાણુ હોય, તેવો રકન્ધ.

ત્રયાણુક = જેમાં ત્રણ પરમાણુ હોય, તેવો રકન્ધ.

ચતુરણુક = જેમાં ચાર પરમાણુ હોય એવો રકન્ધ.

એવી રીતે પચ્ચાણુક, પઠ્ઠાણુક, સપ્તાણુક, વિગેરે વિગેરે.

રકન્ધ = જતથો.

સુદા.

૧. પરમાણુઓ જગતમાં “ અનંત અનંત ” છે.
૨. એક એક છૂટા પરમાણુઓ છે.
૩. પરમાણુઓ મળવાથી સ્કંધ થાય છે.
૪. જે પરમાણુ: ત્રણ પરમાણુ: ચાર પરમાણુ મળીને દ્વયલુક ત્રયલુક, ચતુરલુક થાય છે. તેવીજ રીતે પંચાલુક, ષડલુક, થી માંડીને અનંત અનંત પરમાણુઓનો એક અનંતલુક સ્કંધ બને છે.
૫. સ્કંધો છૂટા પડવાથી નાના સ્કંધો બને છે. છેવટે પરમાણુઓ છૂટા પડી જાય છે, ત્યાર પછી સ્કંધ કહેવાતો નથી, પરંતુ પરમાણુ કહેવાય છે.
૬. આવી રીતે આપણી નજરે જોવામાં આવતી તમામ ચીજો પરમાણુઓની બનેલી છે. પરંતુ કેવા કંમથી ? ને કેવી રીતે બની છે ? તે આગળ ઉપર સમજાશે.

પાઠ ૮ મો :

પરમાણુના જલ્પા-દગલ્પા: વર્ગણા:

એવી રીતે પરમાણુ, અને પરમાણુના સંયોગથી બનેલા રકંધોના વર્ગ યાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે પાઠવામાં આવ્યા છે. આ બાબત હાલ અમે સમજાવીએ, તે પ્રમાણે સમજી લેશો. તેમાં કેટલી વાસ્તવિકતા છે? તે આગળ ચોક્કસ સમજાશે.

પહેલી અગ્રહણ ચોગ્ય મહા વર્ગણા

વર્ગણા: = વર્ગ: ક્ષાસ:

એક એક મહા વર્ગણામાં અનંત પેટા વર્ગણાઓ હોય છે. તે પેટા વર્ગણાઓ કેવી રીતે હોય છે? તે સમજાવું છું,

૧ લી પેટા વર્ગણા:

આપણે શીખી ગયા કે “ જગતમાં છુટા છુટા પરમાણુઓ છે. ને પરમાણુઓ મળીને બનેલા રકંધો પણ છે.

હવે, જગત્માં એક એક છુટા પરમાણુઓ જેટલા હોય, તે બધા એકઠા કરો, એક એક પરમાણુને પ.સે પાસે મૂકી એક આખી લાઇન [હારડી] કરો.

[મનથી-કદપનાના બગથી લાઇનો કરવી-ખ્યાલમાં લેવી]

એક લાઇનમાં કેટલા પરમાણુ થશે ?

અનંત.

એક એક છુટા એવા અનંત પરમાણુઓની પહેલી પેટા વર્ગણા થઇ, તે બરાબર ચાઢ રાખતો.

હવે ૨ જી, પેટા વર્ગણા:-

દુનિયામાં જેટલા દ્રવ્યલુક રકંધો હોય, તે બધાની એક એકને પાસે પાસે મુકી કદપનાથી એક આખી લાઇન કરો. આ લાઇનમાં પણ અનંત દ્રવ્યલુક રકંધ આવે છે, તે “દ્રવ્યલુક રકંધોની બીજી વર્ગણા.”

બાકીની પેટા વર્ગણાઓ:

એવી રીતે, એક એક પરમાણુ વધારીને વર્ગણાઓ બનાવો. એટલે “અનંત ગુણલુકોની ત્રીજી વર્ગણા:-”

અનંત ચતુરલુકોની ચોથી વર્ગણા.

અનંત પંચાલુકોની પાંચમી વર્ગણા.

એવી રીતે એક એક પરમાણુ વધારે વધારે હોય, તેવા રકંધોની વર્ગણાઓ કર્યે જાઓ.

દાખલા તરીકે:-

૧. એક એક પરમાણુઓની પહેલી વર્ગણા, જેમાં અનંત પરમાણુઓ છે.
૨. દ્વયલુક સંઘોની બીજી વર્ગણા, જેમાં અનંત દ્વયલુક સંઘો છે.
૩. ત્રયલુક સંઘોની ત્રીજી વર્ગણા, જેમાં અનંત ત્રયલુક સંઘો છે,
૪. ચતુરલુક સંઘોની ચોથી વર્ગણા, જેમાં અનંત ચતુરલુક સંઘો છે.
૫. પંચાલુક સંઘોની પાંચમી વર્ગણા, જેમાં અનંત પંચાલુક સંઘો છે.
- આ પ્રમાણે એક એક પરમાણુ વધારતા જઈએ ત્યારે.
૬. અનંત પરલુક સંઘોની ૬ઠ્ઠી વર્ગણા આવે.
૭. અનંત સપ્તાલુક સંઘોની ૭મી વર્ગણા આવે.

એમ આગળ ચાલતાં-

- ૧૦૦ અનંત શતાલુક સંઘોની ૧૦૦મી વર્ગણા આવે.
 એ રીતે, એક એક પરમાણુ વધારતાં સંખ્યાતાલુક અનંત સંઘોની સંખ્યાતમી વર્ગણા. અસંખ્યાતાલુક અનંત સંઘોની અસંખ્યાતમી વર્ગણા.

એ રીતે એક એક પરમાણુ વધારતાં વધારતાં, છેવટે-

અનંત-અનંતાલુક સંઘોની છેલ્લી-અનંતમી વર્ગણા આવે.

આ બધી પેટા વર્ગણાઓ થઈ

બોલો, કુલ પેટા વર્ગણાઓ કેટલી થઈ ?

અનંત. છેલ્લી પેટા વર્ગણાનું નામ શું ?

અનંતાલુક સ્કંધની અનંતમી પેટા વર્ગણા.

અનંતમી પેટા વર્ગણામાં અનંતાલુક સ્કંધો કેટલા ?

અનંત.

હીક, ત્યારે લાખમી પેટા વર્ગણામાં સ્કંધો કેટલા ?

અનંત.

તેના એક એક સ્કંધોમાં પરમાણુઓ કેટલા ?

લાખ : લાખ :

તેથીજ તેનું નામ લક્ષાલુક સ્કંધ કહેવાય છે. મને લાગે છે, કે-હવે આ વાત તમને બરાબર સમજાઈ ગઈ હશે ?

બરાબર સમજાયા છીએ.

સારું. એક પરમાણુથી માંડીને અનંતાલુક સ્કંધની વર્ગણા સુધીમાં અનંત પેટા વર્ગણાઓ થઈ. પરંતુ, તે બધી જીવ-આત્મા પોતાની તરફ ખેંચતો નથી, પોતામાં મેળવતો નથી, તેનો કોઈ પણ જાતનો ઉપયોગ કરતો નથી. તેથી તેનું નામ પહેલી અગ્રહણ સોગ્ય મહાવર્ગણા.

પાઠ ૬ મો :

વર્ગણા : [ચાલુ.]

ખીલ ઔદારિક ગ્રંથણુ યોગ્ય મહાવર્ગણા:

અને તેની પેટા વર્ગણાઓ:

પહેલી મહા વર્ગણામાં—અનંત પરમાણુઓનો એક સ્કંધ, એવા અનંત સ્કંધોની છેદ્લી—અનંતમી પેટા વર્ગણા તમે સમજ્યા. તે ખ્યાલમાં છે કે ?

હા, છ ! ખરાબર ખ્યાલમાં છે.

તેના [અનંત પરમાણુઓવાળા] તે સ્કંધમાં જેટલા પરમાણુઓ છે, તેમાં એક પરમાણુ ઉમેરો. એવો જે સ્કંધ થાય, તેવા અનંત સ્કંધોની પહેલી પેટા વર્ગણા ગણો.

એટલે આ પેટા વર્ગણામાં સ્કંધો અનંત અને એક એક સ્કંધમાં પરમાણુઓ પણ અનંત સમજવા, પરંતુ પહેલી મહાવર્ગણાની છેદ્લી પેટા વર્ગણાના એક સ્કંધમાં જેટલા પરમાણુઓ રહેલા છે, તેના કરતાં આ પેટા વર્ગણાના સ્કંધોમાં એકજ પરમાણુ વધારે સમજવો.

પાઠ ૧૦ મો:

વર્ગણ : [ચાલુ.]

આ ઉપરથી તમે સમજી શક્યા હશે, કે
“જગત્માં જેટલા પરમાણુ કે રકપો છે, તે દરેક, આ
કહી તે, અને હવે પછી પ્રસંગે કહેવામાં આવશે, તેમાંની
કોઈ પણ વર્ગણમાં સમાવેશ પામે છે.”

વળી, એ પણ સમજ્યા હશે કે—“કેટલીક વર્ગ-
ણો અહણુ યોગ્ય [ઉપયોગમાં આવી શકે] છે. અને
કેટલીક વર્ગણો અઅહણુ યોગ્ય [ઉપયોગમાં ન આવે]
તેવી છે.”

અઅહણુ યોગ્ય વર્ગણો કહી, તે કોઈ રીતે
ઉપયોગમાં ન જ આવે ?

ના, કોઈ પણ રીતે કામમાં ન આવે. પરંતુ તેમાં
પરમાણુઓ વધીને આગળની અહણુ યોગ્ય વર્ગણની કોઈ
પણ પેટા વર્ગણમાં ગણાયા પછી, અથવા પરમાણુઓ
ઘટીને પાછળની અહણુ યોગ્ય વર્ગણની કોઈ પણ પેટા
વર્ગણમાં ગણાયા પછી, કામમાં આવી શકે. સ્થિતિ

જઠલાવી નેહંએ. એટલે કે પરમાણુ વધીને કે ઘટીને ગ્રહ ગુ
યોગ્યમાં દાખલ થયા પછી ઉપયોગમાં આવે.

ખાત્ર ધ્યાનમાં રાખજો કે—

૧. પરમાણુમાં ત્રયોગ અને વિયોગ પામવાનો શુભ
છે. તેથી પરમાણુઓ મળીને સ્કંધ બને છે. અને
વિભાગ થવાથી નાના સ્કંધો થઈ જાય છે. ને છેવટે
પરમાણુએ પરમાણુ પણ છુટ્ટો પડી જઈ શકે છે.
૨. જેમ જેમ સ્કંધમાં પરમાણુઓ વધારે વધારે, તેમ
તેમ તેનો પરિણામ સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ થાય છે. એટલે
પરમાણુ ઘણાં છતાં. તેનું સ્વરૂપ— બહુજ નાનું—
સૂક્ષ્મ થાય છે. જેમ, એક મણુ રૂનો મોટો
ગાંસડો બાંધવો પડે છે. પણ જો એક મણુ સોનું
હોય, તો તે લગભગ પોણા ઘન ફીટ જેટલી
જગ્યા રોકે. વજન સરખું છે, બનેયનો પરિણામ
[સ્થના-બંધારણ] જુદાં છે. પરંતુ, જો રૂના
ગાંસડા જેટલું સોનું હોય, તો તે કેટલા મણુ
થાય? તેમાં રૂ કરતાં કેટલા બધા પરમાણુઓ હોય?
અર્થાત્ સોનાનો પરિણામ સૂક્ષ્મ છે, રૂનો પરિણામ
સ્થૂણ છે. એ પ્રમાણે ઉપરની સોળ વર્ગણાઓમાં પડેલી
કરતાં બીજી, બીજી કરતાં ત્રીજી, ત્રીજી કરતાં ચોથી.
જેમ ચડતે ચડતે દરેકમાં પરમાણુઓ વધારે વધારે
છતાં દરેકનો પરિણામ સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ છે. એટલે છેવટની
કાર્મણુ વર્ગણા ચોથી સૂક્ષ્મ છે. અને તેના એક
એક સ્કંધમાં સૌ કરતાં પરમાણુઓ વધારે વધારે છે.

સુદા.

- ૧ સ્કંધો પણ એક સરખા નથી હોતા. જેમ જેમ પરમાણુઓની સંખ્યા વધારે, તેમ તેમ તેનો પરિણામ સૂક્ષ્મ હોય છે. તેથી સ્કંધોના વર્ગો પડે છે. તેમાંના આઠ અહુષ્ઠ યોગ્ય અને આઠ અઅહુરણ યોગ્ય વર્ગીકૃતોનો વિચાર આ પાઠમાં સમજાવ્યો છે.
- ૨ આ પાઠમાં સમજાવેલી હરેક વર્ગીકૃતમાં કાર્મણુ વર્ગીકૃત બહુજ સૂક્ષ્મ છે, અને તેમાં પરમાણુઓ બધી વર્ગીકૃતો કરતાં વધારે છે. કાર્મણુ વર્ગીકૃતને બરાબર જ્યાંસમાં રાખવાથી, હવે પછીના પાઠો બરાબર સમજાશે.

— — —

પાઠ ૧૧ મો :

આત્મ પ્રદેશો અને આત્મ પ્રદેશોની

સંસર્ગ : તથા વિસર્ગ : શક્તિ.

પાઠ ત્રીજાથી પાંચમા સુધીમાં આત્મા વિષે તમે કેટલુંક શીખી ગયા છો—“આત્મા આપણા આખા શરીરમાં ફેલાઈને રહેતો છે, ચૈતન્ય શક્તિ તેમાં છે.” ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ ઘણુંએ શિખ્યા છો.

તે આત્મામાં કઈ કઈ શક્તિઓ છે? શરીરમાં તે કેવી રીતે હરે ફરે છે? શરીરની હલન ચલન ક્રિયામાં કેવી અને કેટલી મદદ આપે છે? તેનું શું ફળ આવે છે?

એ વિગેરે સવાલોના સમાધાન ઘણા ભાગે કંઈક કંઈક હવે પછીના પાઠોમાં કરીશું.

જેમ આત્મા આપણા શરીરમાં છે, તેજ રીતે દરેક માણસના શરીરમાં પણ છે. એ તમે કબુલ કરી શકો છો ?

હા, કેમકે—તેઓ ઇરાદા પૂર્વક હીલ ચાલ કરે છે. એટલે તેઓમાં ચેતન્ય છે, અને જ્યાં ચેતન્ય છે, ત્યાં આત્મા નક્કી છે.

x

x

x

તમારા નાના ભાઈની ઉંમર કેટલી હશે ?

બે વર્ષની.

તે તમારી કેટલી ?

પંદર વર્ષની.

તમે તમારા નાના ભાઈ જેવડા હતા ?

હા. તેર વર્ષ પહેલાં હું તેના જેવડોજ હતો.

જ્યારે તમે બે વર્ષના હતા, ત્યારે તમારા શરીરમાં આત્મા હતો ?

હા, ચોક્કસ હતો.

હાલ તમારા શરીરમાં આત્મા છે ?

છે.

તે વખતે તમારા શરીરમાં આત્મા હતો, એ વાત તમે કબુલ કરી, પણ શરીરના કેટલા ભાગમાં આત્મા હતો ?

તેમાં પૂછવાનું શું છે ? આખા શરીરમાં ફેલાઈને રહ્યો હતો, શરીરનો કોઈ પણ ભાગ ખાલી નહીં, તેમજ શરીરની બહાર આત્મા લટકતો પણ નહીં, એવી રીતે શરીરમાં રહેલો હતો. અને એમજ હોઈ શકે.

હીક, ત્યારે હાલમાં તમારા શરીરમાં આત્મા કેવી રીતે રહેલ હશે ?

હાલ પણ એવીજ રીતે આખા શરીરમાં ફેલાઈને, બાળપણના તમારા શરીરમાં ને હાલના તમારા શરીરમાં કાંઈ ફેરફાર હોય, તેનું ધારા છે ?

બાલ્યાવસ્થામાં મારું શરીર નાનું હતું, હાલ મેં હું છે. કારણ કે-મારું શરીર દીવસે દીવસે હાલમાં વધતું જાય છે.

બરાબર ! પણ બાઈ ! આત્માનું કેમ થયું હશે ?

એ પણ વધતો જ હશે ને ?

નહીં, નહીં, આત્મા વધતો નથી, તેમ ઘટતોયે નથી. પણ તેનો સંસર્ગ અને વિસર્ગ થાય છે.

એટલે ? સંસર્ગ-વસર્ગ વળી શું ?

સમજવું છું-ધીરજ રાખો.

x   x   x

પરમાત્મા કેટલો સૂક્ષ્મ છે ? તે હકીકત તમને યાદ છે ને ?

હા, છઠ્ઠા પાઠમાં એ સમગ્ર વિચાર કરી ગયા છીએ.

આખો આત્મા તમારા આખા શરીરમાં ફેલાઈને રહ્યો છે, પણ તમારી આંગળીમાં કેટલો આત્મા હશે ?

આંગળી જેટલો જ.

ને આંગળીના ટેરવા પર ?

ટેરવા જેટલો.

તમારી આંગળીના ટેરવા પર સોયની અણી મૂકું છું, કેમ તમને કાંઈજ લાગતું નથી ને ?

ના, જી ! સ્કેજ તમતમાટ થાય છે.

નખના કાળા ભાગ પર સોયની અણી દબાવતાં શું થાય છે ?

કંઈએ નહીં.

કારણ ?

નખના છેડાનો ભાગ જડ [આત્મા વિનાનો] છે ને ?

હા, બરાબર. હું ભૂલ્યો. ત્યારે તમારી આંગળી પર સોયની અણી જેટલામાં વાગે છે, તે ભાગ આત્મા વાળો ખરો ને ?

હા,

જે ભાગમાં તમને સોય વાગે છે, તે ભાગમાં જેટલો આત્મા હશે ?

સોયની અણી જેટલો.

ત્યારે શું આત્માના નાના નાના કકડા ઘેતા હશે ?

એમાં હું કાંઈ કહી શકતો નથી. પણ આખા શરીરમાં આખો આત્મા છે. આંગળીમાં આંગળી જેવડો,

સોયની અણી જેટલા લાગમાં સોયની અણી જેટલો આત્મા છે, એમ ચોકકસ કહી શકું છું.

તો તો પછી આવી રીતે, આત્માનો નાનામાં નાનો ભાગ પણ થઈ શકે ?

થઈ શકે. કેમ ન થઈ શકે ?

કેટલો થઈ શકે ?

બરાબર નહિ કહી શકું. આપ સમજવો.

પરમાણુ જેવડો.

ઐહો ! પરમાણુ તો ઘણો જ સૂક્ષ્મ છે. જેના જ્ઞાનીની બુદ્ધિથી પણ બે ભાગ ન થઈ શકે.

હા, આત્માનો પણ નાનામાં નાનો ભાગ તેવડોજ જ્ઞાનીની બુદ્ધિથી પણ જેના બે ભાગ ન થાય. તેવડોજ સમજવો. પણ એટલું યાદ રાખવું, કે-પરમાણુ એકલો છુટો છવાયો હોય છે, ને સ્કન્ધ સાથે વળગેલો પણ હોય છે. પણ આત્માના પરમાણુ જેવડા નાનામાં નાના એ ભાગો કદી એક બીજાથી છુટા પડતા જ નથી.

આ નાનામાં નાના ભાગોનું નામ પ્રદેશ પ્ર-અત્યંત દેશ-નાનો ભાગ, અર્થાત્ નાનામાં નાનો ભાગ : પ્રદેશ કહેવાય છે. આખા આત્માને કેટલા પ્રદેશો હશે ? વારૂ ! કહી શક્યો ?

ઘણા, ઘણા.

ઘણા તો ખરા, પણ અસંખ્ય કહેવા.

અસંખ્ય શબ્દોનો શો અર્થ છે ?

તે આગળ ઉપર પ્રસંગે સમજાવીશું, ગજરાતા ના.

ઠીક, પણ આપણી વાતચીતનો સારા શો આવ્યો ?

આત્મા એ અસંખ્ય પ્રદેશોનો સમૂહ છે, અથવા આત્માને અસંખ્ય પ્રદેશો છે. આત્મ-પ્રદેશો આખા શરીરમાં ફેલાઈને રહ્યા છે. અથવા, અસંખ્ય-પ્રદેશી આખો આત્મા આખા શરીરમાં ફેલાઈને રહ્યો છે. સોયની અણી બેટલા જાગમાં પણ આત્મ પ્રદેશો ઘણાજ-અસંખ્ય સમજવા.

એક પરમાણુ એક સ્વતંત્ર પદાર્થ છે, તે રીતે ઘણા પરમાણુઓ મળીને તેનો બનેલો સ્કંધ પણ એક સ્વતંત્ર પદાર્થ છે. એજ પ્રમાણે એક ધોતી બેટાના બે ટુકડા થાય, તે પણ બન્નેય બે ધોતીયા રૂપ બે સ્વતંત્ર પદાર્થો છે.

તેવી રીતે આત્મામાં નથી. પણ તે અસંખ્ય પ્રદેશોના સમૂહ રૂપ એક આત્મા સ્વતંત્ર પદાર્થ છે.

x

x

x

જુઓ, આ મીણબત્તી, તેને સળગાવી દીવો કરો. દીવાનો પ્રકાશ ચારે વ તરફ ફેલાય છે ને ?

હા, છ !

જુઓ, આ નાનો દબ્બો છે. હવે તેમાં મીણબત્તી મૂકો, ને તપાસો, કે-પ્રકાશ કયાં કયાં ફેલાય છે ?

પ્રકાશ આખા દબ્બામાં ફેલાયો છે.

એ મીણબત્તી બહાર કહાડો, ને પેલી મેડી પેડીમાં મૂકો. હવે તપાસો, દીવાનો પ્રકાશ કેટલા ભાગમાં ફેલાય છે ?

આખી પેડીમાં છે.

હજામાં મીણબત્તી મૂકી હતી, ત્યારે તે પ્રકાશ હજામાંજ સમાયો, ને આખો હજા પ્રકાશથી ભરાયો. મોટી પેડીમાં મીણબત્તી મૂકી, ત્યારે પ્રકાશ આખી પેડીમાં ફેલાયો. ત્યારે, પેડીમાં મૂકતી વખતે પ્રકાશ વધ્યો હશે ?

નહિ જ.

ત્યારે ?

હજામાં-સાંકડી જગ્યામાં જે પ્રકાશ હતો, તે પ્રકાશ મોટી પેડીમાં પહોળી જગ્યામાં વિસ્તાર પામ્યો.

હવે, જો પેડીમાંથી હજામાં મૂકીએ, તો ?

પ્રકાશ સંકેાચાય, ને હજામાં સમાઈ શકે.

બસ, ભાઈ! બસ. હવે તમને વધારે પૂછવાની જરૂર નથી.

તેવીજ રીતે, આત્માના સ્વબંધમાં સમજી લ્યો ને, કે-જ્યારે તમે નાના હતા, ત્યારે તમારું શરીર નાનું હતું, ત્યારે તેજ અસંખ્ય પ્રદેશી-અસંખ્ય પ્રદેશવાળો આત્મા-તેમાં સંકેાચિત રૂપે હતો. જેમ જેમ તમે મોટા થતા ગયા, શરીર મોટું થતું ગયું, તેમ તેમ આત્મા-આત્મ પ્રદેશો-વિકાસ વિસ્તાર પામતા ગયા.

આ ઉપરથી એટલું સમજી લ્યો, કે-તમે યુવાન થશો, તમારા દરેક અંગો પૂરા ખીલશે, ત્યારે તેજ આત્મા વિસ્તાર પામીને આખા શરીરમાં ફેલાશે. પછી જ્યારે તમે વૃદ્ધ થશો, શરીરના અવયવો સંકોચાશે, ત્યારે આત્મા આત્મ-પ્રદેશો-પણ સંકોચાશે. આવી રીતે આત્મા સંકોચાય છે, ને વિસ્તાર પામે છે.

સંકોચાયું: તે સંસર્ગ: વિસ્તાર પામવો: તે વિસર્ગ:
સુદા.

૧. આત્મા આખા શરીરમાં ફેલાઈને રહેલો હોય છે. એટલે નખના ઠાળા જાગ નિગેરે શિવાય શરીરનો કોઈ પણ જાગ આત્મા વિનાનો ખાલી નથી હોતો, તેમજ શરીરની બહાર પણ આત્મ નથી હોતો.

૨. શરીરમાં ફેલાઈને રહેલો આત્મા એક અખંડ પદાર્થ છે, અને તેના [મનની કલ્પનાઓ] અસંખ્ય નિર્વિ-ભાજ્ય જાગ પાડી શકાય છે, તેને આત્માના પ્રદેશો કહેવાય છે.

૩. જો કે આત્મા શરીરમાંજ ફેલાઈને રહ્યો છે, છતાં, તેમાં સંકોચ પામવાની અને વિસ્તાર પામવાની શક્તિ છે, તેનું નામ સંસર્ગ: અને વિસર્ગ: શક્તિ કહેવાય છે.

પાઠ ૧૨ માં :

યોગઃ — બળઃ — આંદોલનઃ

“ સૂર્ય-સૂક્ષ્માયત્તચ્છેદા આત્મનો વૃત્તયો મતાઃ ”
યોગબિંદુ. ૪૦૬.

ગયા પાઠમાં આત્મ-પ્રદેશો ત્રિયે કેટલુંક તમે શિખ્યા, તેમજ આત્મ પ્રદેશોનો સંસર્ગ-વિસર્ગ થાય છે, એ પણ તમે સમજ્યા.

તમારી છાતી પર જરા ઠાળી બાળુએ હાથ મૂકે, શું થાય છે ?

ધબડ, ધબડ, થાય છે.

તમારા જમણા હાથના કાંઠા પર અંગુઠા પાસેની નસ-નાડી ઉપર આંગળીઓ મૂકે, તપાસે શું થાય છે ?

ત્યાં પણ ધડકારા જણાય છે.

તેનું કારણ સમજો છો ?

કારણ એમ જણાય છે, કે-શરીરમાં લોહી ફરે છે, એટલે લોહીમાં આંદોલન થાય છે. અને નાડીઓમાં લોહીના આંદોલનનો ધડકારો જણાય છે. એમ સામાન્ય રીતે કહી

શકાયો.

લોહીમાં આંદોલન શાથી થતું હશે ?

કઈક કારણ તો હશેજ ને ?

શું કારણ હશે ?

આપ સમજાવો.

આપણે આત્મ-પ્રદેશોની હકીકત શિખી ગયા છીએ. તે આત્મ-પ્રદેશો આંદોલિત હોય છે, તેની અસર શરીરના સૂક્ષ્મ તત્ત્વો ઉપર થાય છે, તેની અસર, મગજ, હાડકાં, મેદ, માંસ, વિગેરે ઉપર થાય છે, અને તેની અસર લોહી ઉપર થાય છે. લોહીના ફરવાની અસર હૃદય ઉપર, અને હૃદયની અસર નાડીઓમાં થાય છે.

x

x

x

લોહી ફરવાની ક્રીયા આપણે નાડીઓ દ્વારા જાણી શકીએ છીએ. પરંતુ હું તમને આત્મ-પ્રદેશો કેવી રીતે આંદોલિત હોય છે ? તે સમજાવું છું.

આત્મા સ્વતંત્ર એક અખંડ પદાર્થ છે, એ વાત ખરી ને ?

હા, જી !

તેનું મધ્ય જિન્દુ કહ્યો. મધ્ય જિન્દુ તે બરોબર વચ્ચેનો ભાગ. આત્માનું મધ્ય જિન્દુ આઠ પ્રદેશો છે. તે-આત્માના મધ્ય જિન્દુ તરીકે આવેલા છે.

એ આઠ પ્રદેશોનું નામ રુચક પ્રદેશો કહેવાય છે.

મધ્ય બિંદુમાં આઠ પ્રદેશો કેમ ?

પ્રદેશો કેવડા હોય ? તેની તમને માહિતી છે ને ?

હા. હા ! પ્રદેશો પરમાણુ જેવડા જ હોય.

તો પછી પ્રદેશ અને પરમાણુમાં ફરક શો ?

ફરક એજ-કે-પરમાણુ સ્વતંત્ર પદાર્થ તરીકે છુટો હોય છે. ત્યારે પ્રદેશ પરમાણુના ગ્રાપનો જ પણ છુટો પડે એ નથી હોતો. રકબ સાથે જ લાગેલો-રહેલો હોય છે.

હા, એમજ. તમે બરાબર સમજ્યા છો, તેમાં શક નથી. હવે, હું તમને મધ્ય બિંદુના આઠ પ્રદેશો લેવાનું કારણ સમજાવું છું.

આ દડાનું મધ્યબિંદુ કેવડું હશે ? તે કહી શક્યો ?

હા, ખુશીથી કહી શકીશું.

કહો, ત્યારે.

તે એક બારીકમાં બારીક ઝીંણા મીંદા જેવું હશે.

પણ, એ ઝીંણું મીંદું કેવડું હોઈ શકે ?

ખૂબ ઊંચું આપણી આંખે માંડ માંડ દેખાય એવું.

એહો ! આંખેથી માંડ માંડ દેખાય એવા મધ્ય બિંદુમાં પણ અસંખ્ય પ્રદેશો હોય છે, એ કેમ ભૂલી ગયા ?

હા, હા ! હા, હા ! અમારી ભૂલ યદ્ય. ત્યારે એ મધ્ય બિંદુ કેવડું નાનું હોઈ શકે ?

નાનામાં નાનું આઠ પ્રદેશ જેવડું હોઈ શકે, તેથી નાનું ન હોઈ શકે. ચાર દિશાના ચાર નીચે: અને ચાર ઉપર: એમ આઠ પ્રદેશો જ મધ્ય બિન્દુ થઈ શકે. ચાર ઉપરના પ્રદેશ ઉપર, ઉપરની દિશા [ઉર્ધ્વદિશા] આવે, અને ચાર નીચેના પ્રદેશોની નીચે, નીચેની [અધો દિશા] આવે. ઉપરની દિશાએથી, નીચેની દિશાએથી, અને ચારેય બાજુની ચાર દિશાઓએથી, સંકેત્યતાં, સંકેત્યતાં વચ્ચે આઠ મધ્યના પ્રદેશ સુધી આવવું પડે. તેથી આગળ વધી ન શકાય, કેમકે-સામનામું હજાણુ આવવાથી આઠજ પ્રદેશો મધ્ય બિન્દુ તરીકે બરાબર ગોઠવાઈ જાય છે. મધ્ય બિન્દુનું આ રીતે ચેષ્ટસ માપ આવી રહે છે. આ આઠ પ્રદેશોનું નામ આઠ રુચક પ્રદેશો કહેવાય છે.

x

x

x

આ આઠ રુચક પ્રદેશો-મધ્ય બિન્દુ છે, તે શિવાયના હરેક આત્મ પ્રદેશો આંદોલિત હોય છે.

દાખલા તરીકે-ઉકળતા પાણીનો ઢેગ. ઉકળતું પાણી જેમ ગરમીના ભેરથી નીચે-ઉપર યાય છે. તેને આંદોલિત થતું આપણે જોઈએ છીએ, તે પ્રેમાણે આત્મ-પ્રદેશો આંદોલિત હોય છે.

આવી રીતે, તમારા શરીરમાં રહેલો આત્મા હંમેશાં આંદોલિતજ હોય છે. તમે સુતા હો તો પણ, તે આંદોલિતજ હોય છે.

માત્ર, કાંઈ કામ કરતા હોઈએ, અથવા કાંઈ ક્ષયે બળ અજમાવવાનું હોય, તે પ્રસંગે આત્મા વિશેષ આંદોલિત હોય છે.

આ પછર ઉંચકો. હાથને બળ કરવું પડે છે કે ? હા, પણ બળ કરવું પડે છે. તે સાથે આખા શરીરનું ચે બળ લગાડવું પડે છે.

જુઓને, તમારા મ્હોં ઉપર રતાશ આવી ગઈ, આખા શરીરમાં લોહી ધમધમાટ કરતું હો રહ્યું છે. કેમ કાંઈ જણાય છે ને ?

હા, હા, બોકકસ. શરીરમાં ધમધમાટી આટી રહી છે ને.

જસ. તમે તમારા હાથવટી જ્યારે બળ કર્યું, ત્યારે હાથના વિભાગમાં રહેલા આત્મ-પ્રદેશો આંદોલિત થયા, અને તેજ વખતે ખમાના આત્મ પ્રદેશો ખૂબ આંદોલિત થયા. અનુક્રમે આખા શરીરના આત્મ-પ્રદેશો ખૂબ આંદોલિત થઈ ગયા.

અર્થાત્, આત્મ-પ્રદેશો સાંકળના અંકોડાની માફક એક બીજા સાથે જોડાયેલા છે. એક ક્ષણે આંદોલન થતાં જ તેની અસર હરેક આત્મ-પ્રદેશોમાં પહોંચે છે.

આત્મ-પ્રદેશોમાં થતાં આ આંદોલનનું-યોગઃ બળઃ વીર્યઃ એવું નામ છે. આપણે પણ યોગ એ શબ્દનો જ્યાં જ્યવહાર કરીએ, ત્યાં તેનો અર્થ આ પાઠમાં જતાં જતાં પ્રમાણે સમજવો.

આપણે સુતા હોઈએ કે શાંત ચિત્તે બેઠા હોઈએ, તો પણ આત્મ પ્રદેશો આંદોલિતજ હોય છે—તેમાં યોગ થતો જ હોય છે. આ યોગનું નામ અનલિસંધિજ યોગ કહેવાય છે.

કાંઈ પણ કામમાં શરીરને કે શરીરના અવયવોને—લગાડીએ, ત્યારે અલિસંધિ [પ્રયત્નથી ઉત્પન્ન થતાં—આંદોલનોને—] યોગને અલિસંધિજ યોગ કહેવાય છે.

અલિસંધિજ તે બાહ્ય પ્રયત્નથી ઉત્પન્ન થતો યોગ, અનલિસંધિજ—તે બાહ્ય પ્રયત્ન વિના ઉત્પન્ન થતો યોગ.

યાદ રાખજો, કે—તમે કાંઈ પણ કામ કરો, તે હરેક વખતે પણ યોગ થાય જ છે. મૌન બેઠી શાંત પણ કંઈ વિચારતા હો, તે વખતે પણ યોગ થાય છે. શ્વાસ ખાતા હો, કંઈ પણ બોલતા હો, કે શરીરને રહેજ રહેજ હલાવતા હો, તો પણ યોગ થાયજ છે. આપણું નાનું મોટું કામ, નાની મોટી ચેષ્ટા—એક પણ એવી નથી, કે જેમાં યોગ—આત્મ—પ્રદેશોનું આંદોલન થતું ન હોય.

x   x   x

આપણે શાંત પડી અને સુતા હોઈએ, ત્યારે પણ આપણી નાડીઓ ધબકતી હોય છે. આપણા કાળા પડખા તરફ હૃદયનો ધબકારો ચાલતો જ હોય છે. આખા શરીરમાં લોહી દોડતું હોય છે. બાષ્પો બોરાક પચતો હોય છે. તેના રસ, મેલો, બુદ્ધા પડતા હોય છે. આમથી તેમ પેટમાંથી પસાર થતા હોતા હોય છે.

માંસ બનતું હોય છે. માંસમાંથી બોદ-ચરણી, ચરણીમાંથી હાડકાં બનતાં હોય છે. હાડકામાંથી મજ્જા-મગજનું તત્ત્વ તૈયાર થતું હોય છે. તેમાંથી વીર્ય બનતું હોય છે. અને તે બધા તત્ત્વો શરીરમાં પોત પોતાને યોગ્ય યોગ્ય ઠેકાણે જોડવાતા હોય છે. ઉપરાંત નાડીઓ, સ્નાયુઓ, ઇન્દ્રિયો ના રજકણો, જનતાંત્રુઓ વિગેરે નવા બનતા હોય છે. એમ શરીર રૂપી કારખાનામાં ગમે તેવી શાંતિમાં પણ ધમધાકાર બધીયે પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી હોય છે. ગમે તેવી યોગ સાધના કરનાર યોગીના શરીરમાં પણ આ રીતે મોટા મોટા કારખાના ચાલતાજ હોય છે.

એ તમામ હિલચાલ ચાલવાનું મુખ્ય કેન્દ્ર-મુખ્ય મથક-આત્માના પ્રદેશોમાં થતાં આદો નો છે. જો તે આદોલનો ન થતાં હોય, તો શરીરમાં કંઈપણ-સૂક્ષ્મ પણ દેરકાર ન થાય, મહામાંથી આત્મા ચાલ્યો જાય છે, ત્યારમાજ શરીરની કંઈપણ વ્યવસ્થિત પ્રવૃત્તિ ચાલતીજ નથી. શરીરના આખા યત્રના સંચાલનનો આધાર, આત્મ પ્રદેશોમાં થતા આદોલનો ઉપર રહેલો છે. એમ હવે બરાબર સમજી શક્યા હશે ?

હા, હા ! ખૂબ સારી રીતે સમજી શક્યા હીએ. પરંતુ આત્મ-પ્રદેશોમાં આદોલન થવાનું કારણ શું ? એ સમજી શકાતું નથી.

તે કારણ હાલ સમજાવી શકાયો નહીં, આગળ જરૂર સમજાવીશું.

કાંઈ દેહ છાને કોઈ કોઈવાર, આંદોડનો વધતા-
 નેવણ થાય છે, એટલે કે-જુદે જુદે વખતે, જુદા જુદા
 માણસને, જુદી જુદી જાતનો યોગ હોય છે. “દરેકને
 દરેક વખતે એ સરખો જ યોગ હેય” એમ સમજવું નહીં.
 હવે માણસને કઈ કઈ વખતે કઈ કઈ જાતનો યોગ થાય ?

તે આગળ ઉપર સમાજનીશું, ત્યાં ધુપીમાં તમે
 તમારી મેજેજ તમારા અનુભવથી કાંઈક સમજ્યો. પણ ખરા.

પરંતુ, ચાર રાખને કે આઠ ફુચક પ્રેર્યો આત્માનું
 માથ લિન્ડુ હોવાથી તે આંદોલિત થતા જ નથી.

સામ સામી દિશાએથી એક દોરડું સરખા બળથી
 ખેંચવામાં આવે, તો તે તુટતું નથી, તેનું કારણ સમજો છો ?

હા, છાં કારણ એ સમજાય છે, કે-સામ સામી
 દિશાએથી સરખું ખેંચાણ થવાથી માથ લાગ ઉપર જાનેય
 તરફના ખેંચાણની અસર થતી નથી. અથવા જાનેય
 તરફના ખેંચાણની એક જ દેડમાં અસર થતી હોવાથી,
 માથ કમને કઈ દિશા તરફ જવું ? તે પ્રશ્ન રહે છે.
 એટલે માથ જામ અસર વધારેનો બની રહે છે.

તેવી જ રીતે, આપણે ચાર જણા ચારેય જાણુ
 જેમને પાણીની બંદલી કપડાની ચારેય દિશાએથી એકી
 સાથે, એક સાથે એકી દોડા મરીએ, તો ચારેય
 તરફથી દોડા દોડાએને દીરે પાણીમાં નાના નાના તરંગો
 ઊભો પડે તે દિશાને મેચક મેચક નહીં.
 સમાજની દિશાએથી આવતા પ્રવરણો.

અચડાશે. પરંતુ એકી સાથે સરખા બળથી, ટકોરા મારેલા હોવાથી વચ્ચેના પ્રદેશોને અસર ન થતાં તેને સ્થિરજ રહેવુંજ પડે.

ના, સાહેબ ! વચ્ચે પડુ અ.હોડન થતું તો ભેવામાં આવેજ છે, તેનું કેમ ?

તમારી એ વાત તદ્દન સાચી છે. પરંતુ તેનું કારણ-આપણે એકી સાથે અને સરખા ભેરથી ટકોરા મારી શકતા નથી. કાંઈકને કાંઈક પ્રક પડી જ જતો હોય છે. તેથી એમ બને છે. પણ ભે બરાબર એક સરખા વખતે અને એક સરખા ભેરથી ટકોરા મરાય, તો વચ્ચે સામ સામા પ્રદેશોને સ્થિર રહ્યા વિના આવેજ નહીં. એ વાત સાદી બુદ્ધિથી પણ સમજાય તેવી છે.

હા, હવે બરાબર સમજાયું.

વળી, એક તદ્દન સરખો ગોળ પોલો ગોળો હોય, અને તેમાં પાણી ભરીને, ચારેય કોરથી તેને બંધ કરવામાં આવેલો હોય, ત્યારે તેની ચારેય દિશાએથી ઉપર તથા નીચેથી એકી સાથે સરખા ભેરથી ટકોરા મારવામાં આવે, તો મધ્યના પ્રદેશોને જરાપણ આંદોલિત થવાનું રહે નહીં, અને તેને સ્થિરજ રહેવું પડે. તે રીતે આઠ રુચકપ્રદેશો સ્થિર રહે છે. એમ આપનું કહેવું છે. એમને ?

હા, મારે એજ કહેવાનું છે.

સુદા.

- ૧ શરીરના પ્રયત્નમાં આત્માનું બળ મદદગાર થી. આત્મામાં રહેલી સ્ફુરણા-બળ: ને લીધે શરીર

પ્રયત્નવાન્ થઈ શકે છે. એ બળને-સ્ફુરણને યોગ કહે છે.

- ૨ યોગના બે પ્રકાર છે, અભિસંધિજ અને અનભિસંધિજઃ
૩ અભિસંધિજ એટલે બાહ્ય પ્રયત્નથી થતી આત્મ પ્રદેશોની સ્ફુરણા, અને અનભિસંધિજ એટલે અંદરના પ્રયત્નને લીધે થતી આત્મ પ્રદેશોની સ્ફુરણા.
૪ આઠ રુચક પ્રદેશોમાં કદી આંદોલન થતુંજ નથી.

પાઠ ૧૩ મોઃ

અધ્યવસાયઃ લાગણીઓઃ

ભાગ ૧ લો.

“ચંદ્રકુમાર ! તમારું મોં કેમ ઉદ્ભસીન છે ?”

“કંઈ નહીં..... !”

“કેમ “કંઈ” નહિ ? બોલો, બોલો. શું કારણ છે ?”

“સાહેબ !

એક દિવસે મારા બાપુએ કહ્યું હતું, કે- “ચંદ્ર ! આ પરીક્ષામાં ખેલે નંબરે પાસ થઈશ, તો, તને એક સાર્થકલ અપાવીશ ”

મોં અભ્યાસમાં પૂરતી મહેનત લીધી, ને ખેલે નંબરે પાસ થયો, કારણ કે-સાર્થકલ ઉપર ફરવા જવાનું મને બહુ ગમે છે.

રહારા જાપુએ સાઇકલ મંગાવવાનો ઓર્ડર લખી મોકલ્યો. કંપની તરફથી કેટલેક દિવસે જવાબ આવ્યો, કે-

“આપના ઓર્ડર પ્રમાણે એક અડવાડીઆમાં સાઇકલ રવાના કરાવીશું.”

મારી ઉત્સુકતા વધી.

થોડા દિવસો પછી ંહી. પી. થી રસીદ મળી, પરંતુ સાઇકલ ન આવી. ”

“કેમ ? શું થયું ?”

“રહેલે બાળાની ભૂલથી ક્યાંક બીજે ચાલી ગઈ. છેવટે કેટલીક મહેનતને પરિણામે સાઇકલ પરમ દિવસે મળી. ”

“હં, પછી ?”

“કાલે કેટલીક તૈયારી કરી, સાંજે ફરવા જવાનો હતો, પરંતુ મારા મામાને ત્યાં જમવાનું હોવાથી હોંશમાં ને હોંશમાં જમવા ગયો. જટપટ જમી ઉતાવળે ઉતાવળે ઘેર આવ્યો, કપડાં પહેરી સાઇકલ લેવા બેઠો, તેવામાં ત્યાં સાઇકલ જ ન મળે.”

હૃદયમાં એક આંચકો આવ્યો. પૂછપરછ કરતાં માલુમ પડ્યું કે-“રહારા કાકાનો દિકરો વિઝુ સાઇકલ લઈ ફરવા આવ્યો ગયો છે.”

“રહારા પહેલાજ મારી સાઇકલ પર એ ફરવા આવ્યા ગયો ? કેવો માણસ ? !”

“મનમાં ક્રોધ ચડી આવ્યો, મ્હોં ચડી ગયું. આંખમાં
જળજળીયાં આવ્યાં.

એમને એમ ધુંધવાતો ચહેરો ખઠાર કેટલાક
છોકરાઓ સાંઘકલ ફેરવતા હતા, ત્યાં ગયો. પરંતુ ન
મળે વિભુ, કે ન મળે મારી સાંઘકલ.”

“એ વખતે મારા મનની દશા કેવી થઈ ગઈ હતી ?
તે હું જ કહી શકતો નથી. ઘણું રખડ્યો. બહુ તપાસ
કરી. છતાં પત્તો જ ન મળ્યો. છેવટે ઘર તરફ રવાના થયો.”

“કેવી રીતે ? અને કયે રસ્તેથી હું ઘેર આવ્યો ?”
તેનું મને જ્ઞાનજ નહોતું, “રસ્તામાં શું થાય છે ? કેાણ
જાય છે ? આવે છે ?” એ વિગેરે કંઈ પણ મારી ધૂનને
લીધે હું જોઈ શક્યોજ નહિ.

ઘેર જઈ કપડાં આમ તેમ ફેંટી લીધાં. મારા
રૂઆબ અને પરિસ્થિતિ જોઈ, ઘરના કેાઈ પણ માણસે
મારી સાથે તે વખતે જોલવામાં સાર જોયો નહીં.

ઘોડી વાર સુનમૂન-શૂન્યમૌન-જેસી રહ્યો. પછી
આવેશમાં આવેશમાં એકાએક ઉત્તો થયો. મ્હારા કાકાને
ઘેર ગયો. ત્યાં પણ વિભુને ન જોયો. શેરીમાં પા એક
કલાક આમ તેમ જુસ્સામાં ને જુસ્સામાં ધૂમ્યો. પરંતુ,
વિભુ તો ન જ આવ્યો.

કંટાળીને ઘર તરફ ચાલ્યો, અર્ધે રસ્તેથી પાછો
વળ્યો.

“હવે તો આગ્યો હરો ?” એમ ધારી બીજી વાર મારા કાકાને ઘેર ગયો.

ત્યારે, એટલા ઉપર વિમળાબહેન ઉભા હતા.”

“મોટી બહેન ! ક્યાં ગયો વિભુ ?”

“કકડે કકડા થઈ ગએલા હૃદયને સાંધી સાંધીને મુશ્કેલીથી એટલા શબ્દો ઉચાર્યા. પછી તો બોલવાનું તો શું ? પરંતુ શરીરનું તમામ સામર્થ્ય ખલાસ થઈ ગયું. એક ફરકતા હતા, આંખોમાંથી આંસુ ટપકતા હતા.”

“કેમ ભાઈ ! શું છે ? વિભુ તો પૂરવા ગયો છે, હમણાં આવશે.

તું આજ આમ કેમ છે ? આવ, આવતો:-” એમ કહી મને રહોડમાં લીધો.

“ભારી સાઇકલ-” એટલું બોલતામાં તો હું મોટેથી રોઈ પડ્યો.

“તારી સાઇકલ વિભુ લેઈ ગયો છે ?”

“મરણથી જવાબનો એક શબ્દ ઉચ્ચારી શકાય તેમ હંતુંજ નહીં, તેથી હું તો રોતોજ રહ્યો.”

“આવ, આવ, ઘરમાં આવ.” કહી મને બેઠકમાં બેસાડ્યો, બહેને મને શાંત પાડવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તે નકામો ગયો. કેટલીક વાર પછી હું શાંત થયો, થોડીવાર શાંતપણે બેસી રહ્યો.”

“ મોટી જહેન ! જો મોટી જહેન ! ! બારણું ઉઘાડો. ” અવાજ સાંભળી, વિભુ બાણી, હું ઉભો થયો. મોટી જહેને બારણું ખેંદ્યું, ભાઈ સાહેબ તો લંગડાતા લંગડાતા, હસવાનો ટોળ કરતા કરતા, અંદર દાખલ થયા.

મહારા મનમાં કાળ પડી, કે “ અરે ! પણ મારી નવી સાઈકલ ક્યાં ? ”

“ ભાઈ તો પગ પકડી જોટલા ઉપર બેસી ગયા હતા. હું તેમની સામે આંખો ફાડી જોઈ રહ્યો હતો. તેવામાં જે મજુરો આવ્યા, એકે સાઈકલ ઉપાડેલી હતી, ને બીજાએ આગળું પેડું ઉચકેલું હતું. ”

મોટી જહેને પૂછ્યું— “ વિભુ ! આ શું થયું ? ”

“ બીજા સાઈકલ વાળા સાથે અથડાવાથી હું પડી ગયો, જહેન ! ” મજૂર — “ જહેન ! ભાઈને પગે જહુ વાગ્યું છે. ”

“ મેં કહ્યું— “ સારું થયું, ઘણું સારું થયું. ” એમ કહી, અકળાઈને હું ઘેર ચાલ્યો ગયો. પથારીમાં સૂતો, પરંતુ મોટી રાત સુધી ઉંઘ આવીજ નહીં”

સવારમાં કંઈક મોટા ચે ઉઠ્યો, જુસ્સો શાંત થયો હતો. જોરડામાંથી બહાર નીકળ્યો, તેવામાં પરસાળમાં મારી નવી સાઈકલના કકડા પડ્યા હતા, તે જોવામાં આવ્યા. વળી, હૃદયમાં જુસ્સો જાગી આવ્યો. ગઈ કાલનો બનાવ, અને નવી આવેલી સાઈકલ તરફનું મારું આકર્ષણ, હૃદયમાં ફરી પાછા ઉતરાઈ આવ્યાં.”

“સાઈકલ ઉપર બહુ કંટાળો આંચો, અને કાંઈ પણ ખાધા વિનાજ અહીં ચાલ્યો આંચો છું.”

“ઓહોહો ! ! એમાં જમ્યા વિના ચાલ્યા આંચો ? આટલો બધો આરેશ રખાય ?”

ચંદ્રકુમાર શરમથી નીચું નેઝ રહ્યો.

ચંદ્રકુમાર યોગ્ય અને પહેલે નંબરે રહેનાર વિદ્યાર્થી હોવાથી બીજા વિદ્યાર્થીઓ પલ્લુ આ વાત સાંભળતાં સાંભળતાં કેટલેક અંશે ચંદ્રકુમાર જેવી લાગણીને વશ થતા રહ્યા હતા.

સુદા.

- ૧ આપણને જુદે જુદે પ્રસંગે મનમાં ઠેવી ઠેવી લાગણીઓ થાય છે ? તેનો ચિત્તાર આપવા આ કલ્પિત વાત લખી છે.
- ૨ લાગણીઓનો ખ્યાલ આવતાં અધ્યવસાય : અને તેના અનેક ફેર ફારેની વિદ્યાર્થીઓને કંઈક અંખી થયે, જેવી આશા આ કલ્પનાથી રાખી છે.

પાઠ ૮ મો :

અધ્યવસાય : ભાગ ૨ નો.

અધ્યવસાય-સ્થાનકો :

[લાગણીઓની તરતમતા—અધ્યવસાય-સ્થાનકો :]

ખસ, ચાલો હવે વાત કરતાં બહુ વખત ગયો.
આપણે વિષય આગળ ચલાવીએ.

ને કે વાતમાં કેટલોક વખત ગયો છે, છતાં એ
વાત આપણને જાજના વિષયમાં ઉપયોગી થાય તેમ છે.
વિદ્યાર્થી બંધુઓ !

ચંદ્રકુમારે સાઈકલ મેળવવાની આશામાં, ને
સાઈકલ મળી ગયા પછીના હર્ષાવેશમાં ખુશી ખુશી થઈ
ગયા હશે ખરું ? કે નહીં ?

હા, છા ! ખરેખર એમજ.

ત્રિલુ સાઈકલ લઈ ગયો, સાઈકલ તોડી નાંખી,
આ વિગેરે પ્રસંગે ચંદ્રકુમારની ઠથા દેવી થઈ ગમ
હશે ?

સાહેબ ! તે હકીકત ચંદ્રકુમારે આપણને હમણાં જ
સંભળાવી. તે ઉપરથી આપણે સમજી શકીએ છીએ કે—

તે વખતે ચંદ્રકુમાર ઘણાજ નારાજ થઈ ગયોલા હતા. વિભુ ઉપર તેને સંપૂર્ણ ક્રોધ ચઢ્યો હતો. એકંદર પીતો ઉછળ્યો હતો. અને મગજ ઉરકેરાઈ ગયેલું હતું. એમાં શક નથી.

આમ થવાનું કારણ ?

૧ આપેજ શિખંડું છે, કે “ હરેક મનુષ્યમાં આત્મા છે, અને આત્મામાં લાગણીઓ રહે છે, ” તેથી સંજોગોને લીધે મનુષ્યો વિન્ન વિન્ન પ્રકારની લાગણીઓને વશ થાય છે. એજ કારણ હોયું બેઠ્યો.

૨ જુદા જુદા મનુષ્યોને જુદા પ્રસંગે થતી તમામ લાગણીઓનું એક લિસ્ટ કરીએ, તો લાગણીઓ અનેક પ્રકારની જાણવામાં આવશે. હા, એ પણ આપનું કહેવું બરાબર છે. સમજાય તેવું છે.

લાગણીઓને અધ્યવસાય કહેવામાં હરકત નથી. હાલ આપણે સામાન્ય રીતે એ પ્રમાણે સમજીને ચાલીએ.

૩ જેમ લાગણી જુદી જુદી જાતની હોય છે, તેમ અધ્યવસાય પણ જુદા જુદા હોય છે. એક જાતના અધ્યવસાયોના સમૂહને તથા એકજ ક્રોધ કે દુર્ષની લાગણી અમુક વખત સુધી આવજા વધતા પ્રમાણમાં ચાલુ રહે છે, ક્રોધમાં ઘટ વધ થાય છે, તેથી

તે આખી સજાંગ લાગણી ક્રોધની કહેવાય છે. તેવી દરેક લાગણીને: અધ્યવસાય સ્થાનક કહેવામાં આવે છે.

જેમ લાગણીઓ કેટલીક હલકા અને સારા પ્રકારની હોય છે, તેમ અધ્યવસાય સ્થાનકો પણ તે પ્રકારનાં હોય છે. શુભ અધ્યવસાય સ્થાનકો: અને અશુભ અધ્યવસાય સ્થાનકો :

કેટલીક લાગણીઓ-ચિંતા, વિચાર, ભય, હસવું, રાગ, શોક કરવો, પસ્તાવો કરવો, ઉશ્કેરાઈ જવું, ક્રોધ કરવો. અભિમાન કરવું, જીત્સે, પ્રેમ, ખુશી થવું, સ્પર્ધા કરવી, મથગુલ બનવું, ઇંટ મેળવવા તલ પાપડ થવું, અનિષ્ટમળતાં નાશજ થવું, ઇળ, પ્રપંચ, કષ્ટ, વિશ્વાસ, ધિરજ, શૌચ, દંઠ આગ્રહ, હઠ, નમ્રતા, સ્ત્રી પુરુષના આકર્ષણો, દયા, મૂર્છા, બહેમ, વિગેરે અનેક જાતની લાગણીઓ આપણને જુદે જુદે પ્રસંગે થાય છે.

પ. આ રીતે લાગણીઓ અનેક છે, તે એકેકના પણ પ્રસંગ, મનુષ્ય સ્વભાવ, વિગેરેને લીધે, ઘણા પ્રકારે થઈ જાય છે. જેમકે-શાંત સ્વભાવી માણસની હઠ, ક્રોધ, ઉશ્કેરણી, વિગેરે લાગણીઓ કરતાં, ઉદ્વેગ માણસમાં, તે વધારે આકરી હોય છે. તેમાં વળી, કોઈ વધારે શાન્ત માણસમાં ઘણીજ ઓછી હોય છે. તેવીજ રીતે, કોઈ વધારે ઉદ્વેગમાં વધારે આકરી હોય છે. તેથી પણ વધારે આકરી લાગણીવાળા

૬. દુનિયાના પ્રાણીઓ, પ્રસંગો વિગેરેનો વિચાર કરીને લાગણીઓ : અધ્યવસાયો : ઓછા : વધતા : લીધા : કે ચાંત : કેટલા છે ? તેનો તાત્વિક [ચોક્કસ] નિર્ણય થઈ શકે છે, પરંતુ, તે નિર્ણય કેવા પ્રકારનો ? તે હાથ અહીં સમજી શકાયે નહીં. આગળ ઉપર સમજાવીશું.

આ રીતે લાગણીઓના અનેક પ્રકારને અધ્યવસાય સ્થાનકે કહ્યા છે.

૭. લાગણીની લીધતા : કે મંદતા : સાથે યોગનો-ખાસ કરીને મનો યોગનો-પણ સંબંધ છે, એ ખાસ યાદ રાખવું.

સુદા.

૧. લાગણીઓ, વિચારો, સંકલ્પો વિગેરે અધ્યવસાયની તરતમતા અધ્યવસાય સ્થાનકો કહેવાય છે.
૨. અધ્યવસાય સ્થાનકો શુભ અને અશુભ હોય છે.

પાઠ ૧૫ મો :

પુનરાવર્તન :

આલો, હજી આપણે પાઠ ચાલ્યાને વાર છે, તેથી આજ મુખી આપણે જે શિખ્યા, તેની ચર્ચા કરીએ. હા, હા, એ ઠીક છે.

સવાલ. આત્મા સંબંધિ આપણને કેટલું જ્ઞાન મળ્યું ?

જવાબ. આપણું શરીર નિયમિત અને રીતસર હાલવાલું કરે છે તેથી તેમાં લાગણી છે. તેથી શરીરમાં લાગણી=ચૈતન્ય ધરાવનારી કેાઈ પણ વસ્તુ છે,

તેજ આત્મા કહેવાય છે. તે આખા શરીરમાં ફેલાઈને ર લ છે.

તેને અસંખ્ય પ્રદેશો છે. પ્રદેશોમાં આંદોલન થયા કરે છે. આત્માને લાગણી છે, તે લાગણીઓ સંજોગોને લીધે અનેક પ્રકારની ઓચાવચતા પ્રમાણમાં ફરતી હોય છે. તેને અઘ્યવસાય સ્થાનક કહીશું. આત્માનો સંકાય અને વિસ્તાર થાય છે. આઠ રૂચક પ્રદેશો સ્થિર હોય છે.

સુત્રાક્ષ. જડ પદાર્થોના સંબંધમાં શું શું શિખ્યા ?

જવાબ. આપણે જે જે જડ પદાર્થો જોઈએ છીએ, તેનું મૂળ પરમાણુ છે. આપણે જે જે સ્થુલ પદાર્થો જોઈએ છીએ, તે દરેક દુટ્ટી ભાંગીને તેમાંથી પરમાણુઓ છુટા થઈ જાય છે. પરમાણુઓના એકઠા થવાથી આ બધી વસ્તુઓ જ છે. પરમાણુનો કદી નાશ થતો નથી, પરમાણુ ઘણાજ બારીક છે. તેમાં લાગણી નથી. તેથી તે જડ કહેવાય છે. પરમાણુઓ એકઠા થઈ કેાઈ એક વસ્તુ બને ત્યારે તેનું નામ સ્કંધ કહેવાય છે. પરમાણુઓ દુનિયામાં અનંત છે પરમાણુઓ એકઠા થાય, ત્યારે તેનું નામ સ્કંધ કહેવાય છે. સ્કંધો અનેક પ્રકારના છે. સ્કંધોના વર્ગોનું-સમૂહોનું નામ વર્ગહાઓ કહેવાય છે.

એક એક મહાવર્ગણા નાની નાની અનંત પેટા વર્ગણાઓની બનેલી હોય છે. પંછી પછીની મહાવર્ગણાઓને

પરિણામ ઘણાજ સૂક્ષ્મ હોય છે. એટલે છેદલી કાર્મણ વર્ગણા સૌથી વિશેષ સૂક્ષ્મ છે. તેમાં પરમાણુઓ બીજા પંદર વર્ગણાઓ કરતાં સંખ્યામાં વધારે છે. છતાં તેનો પરિણામ બહુ જ સૂક્ષ્મ છે.

આપણે જ્યાં જોઈએ. ત્યાં દરેક ઠેકાણે બધી વર્ગણાઓ હોય છે. એટલે હું જ્યાં જોડો છું, ત્યાં પણ કાર્મણ વર્ગણા છે. તમે જોડો છો, ત્યાં પણ કાર્મણ વર્ગણા છે. બીજે પણ છે. એટલે જ્યાં કડો, ત્યાં પણ કાર્મણ વર્ગણા છે. એવીજ રીતે બીજા વર્ગણાઓની બાબતમાં પણ સમજવું.

જુઓ, સાંભળો. ઘંટ વાગ્યો. વખત યઇ ગયો. શુરુ પણ આસન ઉપર બિરાજ્યા ॥ ચાલો જઈએ હા, ચાલો.

પાઠ ૧૬ મો. :

બંધ : અને કેમ :

જોહો ! આજે તમે બધા આનંદમાં કેમ છો ?
હા ! અમે અહીં આવતા પહેલાં પાછલા વિધાયોની ચર્ચા કરતા હતા. શિખાઇ ગયેલી દરેક બાબત સચે રીતે સમજેલા હોવાથી, “અમને તે બરાબર યાદ છે.” તેવી આજે અમારી પાકી ખાતરી, તેના આનંદમાં હતા.
બહુ સારું ! ત્યારે તો આજનો વિષય કઠીન છતાં સહેલાઈથી સમજી શક્યો.

હવે, તે આત્માને ધીમે ધીમે એમને એમ શરીરથી બહાર કાઢે, અને તમારી સામે-એ એક હાથને છેદે- સ્થિર રાખે. કહો કે તેનો રંગ કેવો છે ?

આત્માનો રંગ કેવો છે ? એ અમે શિખ્યા જ નથી. એટલે, તેની કલ્પનાયે અમે કરી ચક્રીશું જ નહીં.

હીક, ત્યારે તેનો આકાર કેવો છે ? તે કહો.

આકાર ? મારા શરીર જેવો છે. એટલેકે-વચ્ચે જાડા ઉમા પીપ જેવો આકાર છે. નીચે બે પગ, નખના છેડા વિનાના ને ગોળ છેડાવાળા આંગળાના ભાગો છે. બે હાથ, હથેલી, અને આંગળાનો ભાગ જણાય છે. માથાના ભાગમાં નાકનો ભાગ જરા ઉપસેલો છે, બારુએ કાનના બે ભાગો છે. એ પ્રમાણે આત્મ-પ્રકરો ગોડરાઇને રક્ષા જણાય છે.

હંચાઈ કેટલી છે ?

મારા પગની પાનીની આંમડીથી માંડીને માથાની આમડી મુખીમાં જેટલી મારા શરીરની હંચાઈ છે, તેટલીજ તેની હંચાઈ છે.

વાળનો ભાગ કેટલો વધારે છે ?

વાળનો ભાગ છેજ નહીં, આપેજ શિખંચું છે, કે- બહાર નીકળેલા વાળ, કે બહાર નીકળેલા નખના કાળા છેડામાં આત્મા હોતો જ નથી. ”

બરાબર છે. આત્મામાં બીજું કંઈ યતું જુઓ છે ?

તેમાં આંદોલનો યતાં જણાય છે, તથા બહારના સંજોગો પ્રમાણેની લાગણીવાળો પણ તે યતો જોવાય છે.

હવે, એ આત્માને તમારા શરીરમાં દાખલ કરી દો. તમારા શરીરના જે જે ભાગમાં આત્મા ગોઠવાઈ ગયો છે, અને જેટલો અવકાશ, [જગ્યા] રાકેલ છે, તે સ્થળે કાર્મણુવર્ગણા પણ ભરેલી છે ? કે કેમ ?

હા, જી ! બધેય છે. તેમ ત્યાં પણ છે. એ અમે શિખી ગયા છીએ.

x

x

૧ આત્મ-પ્રદેશોનું જે આંદોલન તમે બોલ્યું, તે આંદોલન [ચેતન] ના પ્રયોગથી કાર્મણુવર્ગણા આત્માના-પ્રદેશો સાથે ભળે છે. એટલે, જેટલો અવકાશમાં-જગ્યામાં આત્મા ફેલાઈને રહ્યો છે, તેટલાજ અવકાશમાં-જગ્યામાં જે કાર્મણુવર્ગણાઓ છે, તેમાંની કેટલીક કાર્મણુવર્ગણાઓ, યોગને લીધે, આત્મા સાથે દ્વંધમાં સાકર ભળી જાય છે, તેમ ભળી જાય છે. મોણું દ્વંધ ગળ્યું થઈ જાય છે, છતાં તેમાં આપણે સાકર નજરે જોઈ શકતા નથી. તેમાં સાકર ભળી ગઈ હોય છે, તેની તો આપણને ખાતરી જ હોય છે, સાકર ઓછી હોય, તો દ્વંધ કંઈક શીકું લાગે છે. બહુ હોય, તો બહુ જલ્દી લાગે છે. ઓછી વધતી સાકર હોવાનું જોઈ ન દેખાતાં આપણાથી તે નકકી થઈ જાય છે.

૨. યોગ અનેક જાતનો હોય છે. પરંતુ કેવી યોગથી કેટલા પ્રમાણમાં કાર્મણુવર્ગણા

પ્રદેશો સાથે બળે છે? એ બાબતનું ચોક્કસ ધોરણ આગળ ઉપર સમજાવીશું.

૩. આવી રીતે, આત્મા સાથે જે સમયે કાર્મણ વર્ગણા બળી, તે સમયથી તે કાર્મણ વર્ગણાનું નામ કર્મ કહેવાય છે. કર્મ શબ્દ જ્યાં આવે, તેનો આ અર્થ સમજવો. જ્યાં સુધી કાર્મણ વર્ગણા આત્મા સાથે બળી ન હતી, ત્યાં સુધી તેનું નામ કાર્મણ-વર્ગણા હતું, અને જે સમયે તે આત્મા સાથે બળી, તે સમયથી જ તેનું જ નામ કર્મ કહેવાય છે. તથા, જ્યારે તે આત્માથી છુટી પડે, ત્યાર પછીના સમયથી તેનું નામ ફરીથી “કાર્મણ વર્ગણા” જ કહેવાશે, કર્મ નામ કહેવાશે નહીં.
૪. આત્મા અને કાર્મણ વર્ગણાનો મેળાપ-તેનું જ નામ “બંધ-કર્મ બંધ.” કહેવાય છે.
૫. કાર્મણ વર્ગણાનું નામ જે સમયથી કર્મ પડે છે, તેજ સમયે, અને પછીના સમયોમાં પણ, તેના ઉપર યોગ અને અધ્યવસાયોની જે અસર થવા કરે છે, એ અસર કેવી? ને કેમ થાય છે? તે હવે પછી સમજાવીશું.
૬. બંધાએલા કર્મની અસર આત્મા ઉપર થાય છે. તે અસર કેવી કેવી થાય છે? તેને સીધે જગતના કેવા કેવા પદાર્થો બને છે? અને કેવા કેવા ફેરફારો થાય છે? તે પણ આગળ ઉપર જ સમજાવીશું. એ યાદ રાખજો, કે-તમારા શરીરે જેટલી જગ્યા રાહી

છે, તેમાં તમારા આત્મ-પ્રદેશોએ જેટલી જગ્યા રોકી છે, અને તેટલીજ જગ્યામાં જે જે કાર્મણુ વર્ગણુ છે, તેમાંથી જ તમારા આત્મ-પ્રદેશો, કાર્મણુ વર્ગણુ જેનીને પોતાની સાથે લેજવીને-તેને બાંધીને-કર્મ બતાવે છે. આત્માએ જે જગ્યા નથી રોકી, તેમાંથી કાર્મણુ વર્ગણુ જેવ્યાતી નથી. આપણે બીજે ઠેકાણે જ્યાં જઈએ, ત્યાંથી પણ જેટલામાં આપણા આત્મ-પ્રદેશો ફેલાયા હોય, તેમાંથીજ કાર્મણુ વર્ગણુ જેવ્યાય છે.

સુદા.

આત્મા સાથે ચોંટયા પછી કાર્મણુ વર્ગણુનું નામજ " કર્મ " કહેવાય છે.

જેટલા ભાગમાં આત્મા [આત્મ-પ્રદેશો] હોય છે, તે સ્થળે રહેલી કાર્મણુ વર્ગણુમાંનીજ કાર્મણુ-વર્ગણુઓ યોગના બળે આત્મા સાથે ચોંટે છે, ત્યારે તેનું નામ " કર્મ નો બંધ " કહેવાય છે.

— — —

પાઠ ૧૭ મો. :

સમય :

જુઓ, આ ઘડીઆળ. એક કલાકની મીનીટ કેટલી ? મીનીટની સેકન્ડ કેટલી ?

કલાકની મીનીટ ૬૦, અને મીનીટની સેકન્ડ ૬૦.

જુઓ, આ એક મલમલનો કકડો. કેટલો બધો ક છે ?

પણોજ બારીક છે, ને પણોજ ઝુનો છે. તે સડી
ગયેલો હોય, તેમ જણાય છે.

બરાબર, એમ પણ છે. ઠીક, ચાલો. તમારામાંથી
મજબૂત શરીરવાળા પહેલવાન જેવા એક વિદ્યાર્થીને અહીં
બોલેલો. અને "શું થાય છે?" તે તમે બધા બરાબર
જોયા કરો. ને સાથે સેકન્ડ કાંટા સામે ખ્યાલ આપતા
રહેજો. લો, આ મઝમઝનો કકડો. આમ પકડો. અને
તમારાથી બને તેટલા ભેરથી તેને ફાડી નાંખો.

ફાડું છું ?

હા, ફાડો.

બસ, કપડું ફાડી ગયું ?

હાસતો.

બધારથી કપડું ફાડવું ચર્ચ કર્યું, અને પૂરું ફાડી
ગયું, ત્યાં સુધીમાં કેટલી સેકન્ડ થઈ હશે ? જેલું તે
બરાબર ખ્યાલ રાખ્યો હોય, તે બોલો.

સાહેબ ! એક સેકન્ડ, એક સેકન્ડ.

આ કપડું ફાડતાં એક સેકન્ડની વાર લાગી, એટલે
ધારો કે-આ કપડાના બસે. તાંતણા છે, તે કપાતાં એક
સેકન્ડ લાગી. એટલે કે બસો તાંતણા કપાતાં એક સેકન્ડ
થઈ. એજ તેનો અર્થ ? કે બીજો કોઈ અર્થ થાય ?

બસ, હા, એજ.

ત્યારે એક તાંતણો કપાતાં કેટલો વખત ગયો હશે ?

૨૦૦ એક જસો અંશ સેકંડ જેટલો. એટલે કે-એક સેકંડના જસોમા ભાગ જેટલો વખત લાગ્યો હશે.

આ કપડાનો એક તાંતણો [તંતુ] લઈ તપાસો તો ખરા, કે એ શેનો બનેલો છે ?

ફ કાંતીને તેના લાખા લાખાં તાંતણા બનાવેલા, અને તેનું મલમલ વણેલું.

એ તો ઠીક, પરંતુ ફમાંથી એવો જ જાડો અને એવો જ લાંબો તાંતણો મળી આવ્યો હશે ?

ના રે, ના. ફની કેટલીક ઝીણી-ઝીણી ફંવાટીઓ એકઠી મળી, તેને વળ [આંબજે] ચડાવવાથી આવેલ તાંતણો તૈયાર થયો છે.

ફની ફંવાટી કેવી હોય છે ? તે તમે કોઈએ જોઈ છે ?

હા, કોઈ કોઈ પા કે અડધો ઈંચ લાંબી અને બહુ પાતળી હોય છે, કેટલીક તો તેથી પણ ઘણીજ ટુંકી, અને બહુજ પાતળી હોય છે. તેવી ઘણી ફંવાટીઓ એકઠી થઈને આ તંતુ-તાંતણો તૈયાર થયેલાં છે. સાહેબ !

જ્યારે કપડું ફાડતાં એક સેકન્ડ જેટલી વાર લાગી, એક તંતુ કાપતાં=એટલે ઘણી ફંવાટીઓ કાપતાં ૨૦૦ એક જસો અંશ સેકન્ડ વાર લાગી, તે તો ખરું. પરંતુ, એક ફંવાટી કાપતાં કેટલો વખત લાગ્યો હશે.

આપણે એક તાંતણાના તારમાં ૧૦ ફંવાટી ગણીએ, તો એક ફંવાટી કાપતાં, એક સેકન્ડના જસોમા ભાગના

પચાસમા ભાગ જેટલો વખત લાગ્યો, એમ ગણાય, એટલે
 સેકંડ ૨ ÷ ૨૦૦ = ૨૦૦ ÷ ૨૦ = ૨૦,૦૦૦. એક સેકંડના ૮૪
 હજારમા ભાગ જેટલો વખત લાગ્યો હોય, એમ ગણી
 શકાય.

એ રૂંવાટીઓ યેની બની હશે ?

અનંત પરમાણુઓના બનેલા અનેક બારીક સ્કંધો
 એકઠા થઈને, એ રૂંવાટી બનેલી હશે, તે આગળ ઉપર,
 સમજેલા હોવાથી અમારી સમજમાં બરાબર આવી ગયું છે.

એટલે ઘણા સ્કંધોનો જત્યો, તે એક રૂંવાટી થઈ.
 એમ કહો છો ને ?

ત્યારે, તેમાંના એક સ્કંધને કાપતાં કેટલો વખત
 લાગ્યો હશે ?

સાહેબ ! હવે તો હક થઈ, ! ! કેટલુંક ગણિત કરવું ?

હીક. ત્યારે, સ્કંધ કેવી રીતે બને છે ? તે માત્રુમ છે ?

પરમાણુઓ એકઠા થવાથી સ્કંધ બને છે.

ત્યારે, એક સ્કંધ કાપતાં કેટલી વાર લાગી હશે ?
 તે તમે કહી શકતા નથી, તો એક સ્કંધમાં કેટલા બધા
 પરમાણુઓ હશે ? અને તેમાંના એક પરમાણુથી બીજા
 પરમાણુને જુદો કરવામાં કેટલો વખત લાગ્યો હશે ? તે
 તો તમે શી રીતે કહી જ શકો ?

બરેબર, એમાં અમે કાંઈ કહી શકીએ તેમ નથી જ.

ત્યારે એક પરમાણુથી બીજો પરમાણુ છૂટો પડે,
 તેમાં ઓચળામાં ઓચળા કેટલો વખત લાગે, તે નક્કી થઈ
 ન શકે છે.

એમ ? પરંતુ, સાહેબ ! આ મજબૂત વિધાથિં
બંધુએ જેટલા વખતમાં એક પરમાણુથી બીજો પરમાણુ
છુટો પાડ્યો હશે, તેના કરતાં ઘણાજ મજબૂત માણસ
હોય, તે તે તેટલા વખત કરતાં
બીજા વખતમાંએ એકથી બીજા પરમાણુને જુદો પાડી
શકે, તે પછી નકકી કરેલું એ જરાબર કેમ કહેવાય ?

તમારું અનુમાન જરાબર છે, પરંતુ એ બાબત
ખ્યાલમાં રાખીને એવું નકકી કર્યું છે, કે-ઘણાજ મજબૂત
માણસના જોરથી, કે છેવટે કેઈ તેવા ઝડપી ચંત્રના
બળથી એક પરમાણુથી બીજો પરમાણુ જુદો પડે, તેમાં
જે વખત જાય, તેને પછીથી કેઈ પણ પ્રમાણનો ભાગ
ગમે તેટલી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી પણ કદી કાળે ન આપી
શકાય, એવો છેવટનો કેઈ વખત આવે ? કે નહિ ?

હા, તે આવે જ.

બસ, તે જ છેવટના વખતને “સમય” નામ
આપીએ. જ્યાં સમય એવો શબ્દ આવે, તેનો અર્થ-
આવી રીતેના, “જે વખતના ગમે તેવા સંજોગોમાં ગમે
તેવી તિક્ષ્ણ બુદ્ધિના માણસથી પણ જે ભાગ ન ગણી
શકાય-ન કદી શકાય-તેવા અતિ સૂક્ષ્મ વખતનું નામ
સમય છે.

કર્મબંધ એક સમયમાં થાય છે, એટલે જે સમયે
જેના પ્રકારનો યોગ, અને અધ્યવસાય હોય છે, તે
સમયે તેવા પ્રકારનો કર્મ બંધ થાય છે. પછી પણ બી-

સમયે, ત્રીજે સમયે એમ દરેક સમયે કર્મ બંધ ચાલુ જ રહે છે. કેમકે—યોગ અને અધ્યવસાય સ્થાનકો આત્મામાં દરેક સમયે ચાલુ હોય છે. તેથી દરેક સમયે આત્મા કાર્મણ વર્ગણને પોતાની સાથે મેળવે છે. તેથી કહેવું જ પડે છે કે દરેક સમયે કર્મનો બંધ થયા જ કરે છે.

સુદા.

૧. કલાક, મીનીટ, સેકન્ડ વિગેરે સ્થૂલ વખત છે, તેઓથી ધણાજ છેવટના સૂક્ષ્મ વખતને સમય કહે છે.
૨. સમયની વ્યાખ્યા—એક પરમાણુને બીજા પરમાણુથી જુદો પાડતાં ઓચ્છામાં ઓચ્છો જે વખત લાગે, અથવા જેના કોઈ પણ કાળે ગમે તેવી સૂક્ષ્મ જુદિયાઈ પણ જે ભાગ ગણી શકાય નહીં, તેવા સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વખતને સમય કહે છે.

પાઠ ૧૮ મો. :

સંગ્રહ :

દુનિયામાં જે કોઈ વિવિધતા-વિચિત્રતા, ફેરફાર, જુદાઈ વિગેરે જોઈએ છીએ, તેનું કોઈ પણ કારણ હોવું જ નોઈએ. એ કારણની શોધમાં અનેક વિદ્વાનોએ, સંશોધકોએ, મહાપુરુષોએ, તરવ વેત્તાઓએ, સાધ્વી-ટીસ્ટોએ, પ્રયત્ન કર્યો છે. પરંતુ આ ગોપડીમાં સમજાવવામાં આવતી

હકીકત તમને ચોક્કસ, સાચી અને સમજવા જેવી લાગશે.

દુનિયામાં તપાસ કરતાં જડ-અને લાગણીવાળીઃ ચૈતન્યવાળીઃ એ બે ચીજોના વર્ગમાં દરેક વસ્તુઓની વિચિત્રતાઓનો સમાવેશ થાય છે.

લાગણી યુક્ત-કાયદેસર હીલચાલ-વર્તન-ચત્તારનાર વસ્તુઓને આત્મા : કહીએ છીએ. અને લાગણી રહિત-ચૈતન્ય રહિત-વસ્તુઓને જડ : કહીએ છીએ, લાગણીઓનું ઉંડાણથી પૃથક્કરણ કરતાં તે ઉત્પન્ન કરનારા આત્મા પદાર્થને માન્યા વિના ચાલતુંજ નથી.

આપણે જે જે જડ વસ્તુઓ જોઈએ છીએ, તે દરેકેના ભાગ પડી શકે છે, અને છેવટે લાગતું નામ પરમાણુ છે.

પરમાણુઓ એકઠા થઈ સ્કંધ બને છે, અને સ્કંધ ની વર્ગીણાઓ બને છે. અને વર્ગીણાઓની મહાવર્ગીણાઓ બને છે.

તેમાંથીજ, આપણે જે જોઈએ છીએ, તે બંધી જડ વસ્તુઓ બનેલી હોય છે.

પરંતુ, કઈ ચીજ ? કેવી રીતે બને છે ? કઈ વર્ગીણાની બને છે, ? એ વિગેરે સૂક્ષ્મ વિચાર આગળના ભાગોમાં સમજાવીશું.

આત્માના અદિભનો-યોગ થાય છે, અને લાગણી-ઓના પ્રકારો-તરંગો-અધ્યવસાયો હોં છે. યોગના બગથી આત્મા કાર્મણ વર્ગીણાને ખેંચે છે, અને અધ્યવસાયની

તેના પર અસર થવાથી તેના જુદા જુદા અનેક ભેદો થાય છે, તે આગળ સમજાવીશું.

આત્માની સાથે કાર્મણ વર્ગણા જે સમયથી ચેટિ છે, તેજ સમયથી તેનું નામ કર્મ કહેવાય છે. અને આત્મા અને કાર્મણ વર્ગણાની સાથે ચોંટવાની જે ક્રીયા તેનું નામ બંધ-કર્મબંધ કહેવાય છે. તેમાં શી શી ખૂબી થાય છે, તે હવે પછી સમજાવીશું.

કર્મનો બંધ થતાં એક સમયનો વખત તો લાગે જ છે. સમય એ છેવટના અતિ સૂક્ષ્મ વખતનું નામ છે. જેનાથી ઓરોડો વખત હોઈજ ન શકે.

x   x   x

આ ભાગમાં તમે કર્મ અને તેના બંધ વિષે બરાબર સમજી શક્યા હશે ?

હા, હા !

કર્મ એટલે શું ? અને તેનો આત્મા સાથે બંધ કેવી રીતે થાય છે ? તે અમે બરાબર સમજી શક્યા છીએ. પરંતુ, હવે, “દુનિયામાં જણાતી વિચિત્રતાનું શું કારણ છે ?” તે અમારા પ્રશ્ન સમજાયા વિનાનો બરાબર ઉત્તર જ રહ્યો છે.

હા, એ મારા ખ્યાલમાં બરાબર છે. કર્મ બંધ તમે સમજ્યા છો, એટલે મને તે સમજાવવું અને તમારે સમજવું ઘણું જ સહેલું પડશે.

તે બહુજ આનંદની વાત છે.

ॐ અહમ્

કર્મ વિચાર :

ભાગ ૨ નો :

સત્તા :

ચોજક:-

પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ.

મર્જીલમ્

“ મર્જીલ’ ભગવાન મહાવીર : ”

[વસંત તિલકા છન્દ :]

સંસાર-સાગર અગ્રધઃ અપાર પારઃ
ત્રિકાળ વ્યાપિ-વહવાનલ્લ બ્યાં કષાયઃ
પ્રેરે હવા-વિષય જીવન-નાવ ભારીઃ
ચારે દિશે ચ પછડાય તર્હી બિચારી. -૧

[ઉપભ્રમિતિ છન્દ :]

મુક્તિ-પુરી-ખંડર-દ્વાર-માર્ગે
ઉમા મહાવીર જ-‘દીપદંડ.
વિજ્ઞાન-દીપો ભગતો હીઠો બ્યાં,
ચલાવતા નાવ મુસાફરો ત્યાં. -૨

-યુગ્મ

૧. દીવાદાંડી

પાઠ ૧ લો :

યોગ્ય સ્થાનકોઃ

૧

ગયા ભાગમાં આપણે સમજી ગયા છીએ, કે-
“આત્મા અને કાર્મણ વર્ગણનો સંબંધ તે-બન્ધ”
અને જે સમયે બંધ થાય તેજ સમયથી કાર્મણ વર્ગણનું
નામ કર્મ કહેવાય છે

“કર્મ વિચાર” નામના આ પુસ્તકના પહેલા
ભાગમાં કર્મના બંધ વિશે સમજાવ્યું, દરેક ભાગોમાં આ
કર્મનો વિચાર કરવાનો છે. તેથી આ પુસ્તકનું નામ કર્મ
વિચાર રાખ્યું છે, તે હવે બરાબર સમજાવે.

આપણા શરીરમાં જે જે સ્થળે જે જે ભાગમાં
આત્મ પ્રદેશો છે, તે દરેક ઠેકાણે કર્મણ વર્ગણ હોય જ
છે, એ વાત આવી ગઈ છે, પરંતુ “યોગને લીધે જેટલી
કાર્મણ વર્ગણ આત્મ પ્રદેશો સાથે બળે છે, તેટલીજ
કાર્મણ વર્ગણનું નામ કર્મ કહેવાય છે. જગતમાં છે, તે
સઘળી કાર્મણ વર્ગણનું નામ કર્મ કહેવાતું નથી.

આગળ કહી ગયા છીએ, કે “યોગ [આત્મસ્ફૂરણ-આંદોલનો] અનેક પ્રકારના છે. આર્યોઃ સૌથી. આર્યોઃ સૌથી વધારે અનેક પ્રકારનો મધ્યમઃ વિગેરે વિગેરે.

એટલે કે-યોગ આર્ય વધતા પ્રમાણમાં થાય છે. તેના એ કારણો છે. એક બહારનું કારણ અને બીજું અંદરનું કારણ. બહારના કારણનું નામ અનિસંધિ કહેવાય છે, અને તેને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો યોગ, અનિસંધિય યોગ કહેવાય છે. અંદરના કારણને અનિસંધિ કહેવાય છે, અને તેને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો યોગ અનિસંધિય યોગ કહેવાય છે.

બહારના કારણો ખાલું, પીલું, દોડવું, ચાલવું, ખેંચવું, રાવું, ચિંતા કરવી, ક્રોધ કરવો, અકર્શનીયા થઈને ખાલું, શરીર હલાવવું, બળ કરવું, વિગેરે વિગેરે છે. તેને લીધે પણ આત્મામાં - આંદોલનો થાય છે. ત્યારે તમે કોઈ સાથે કુસ્તી કરો છો, ત્યારે કેટલું બળ પડે છે ? ને શરીરમાં લોહી કેવું ધબકારા બંધ દોડે છે ? એ અનિસંધિય આંદોલન-અનિસંધિય યોગ કહેવાય છે.

આવા બહારના કારણો વિના આપણે શાંત હોઈએ, ઉંઘતા હોઈએ, છતાં આંદોલનો ચાલુજ હોય છે. કોઈ માણસ ઉંઘતો હોય, તે વખતે તેની નાડી તપાસ્યો, તો ત્યારે પણ તેની નાડી ધબકતી માત્રમ પડશે, એ યોગનું મ અનિસંધિય યોગ કહેવાય. શરીરમાંથી આત્મા

નીકળી જાય છે, કે એકાએક શરીરની તમામ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પ્રવૃત્તિ બંધ પડી જાય છે.

આત્માના સૂક્ષ્મ સ્ફૂરણો ચાલુ હોય, ત્યાં સુધી માણસ જીવતો હોય છે. કહે છે, કે—“હવે જીવ તાળવે છે.” એટલે મગજમાં પણ આત્મા વિદ્યમાન હોય છે, અને હૃદય બંધ પડવા છતાં, આત્માના સૂક્ષ્મ સ્ફૂરણો તે વખતે મગજમાં ચાલુ હોય છે, તે બધો અનભિસંધિજ યોગ કહેવાય છે.

બહારના કારણો વિના પણ આત્મામાં આંદોલનો ચાલુ રહ્યાજ કરે? અથવા કાંઈક અંદરના બીજા કારણો હશે?

નહિ, “આત્માનો મુખ્ય સ્વભાવ સંજોગ મળતા-કારણ મળતાં—આંદોલિત થવાનો છે. કારણો ન હોય, તો તે તદ્દન સ્થિર રહી શકે છે. બહારના કે અંદરના કારણો મળે તોજ તે આંદોલિત થાય છે. તેથી બહારના કારણો ન હોય, તો છેવટ અંદરનું કારણ તો અવરય હોય જ છે. તે અંદરનાં કારણોનું મૂળ શું છે? તે હાલ સમજાવી શકાયે નહિં. આગળ પર સમજાવીશું.”

એટલે હવે બહારના કારણોને લીધે: અથવા અંદરના કારણોને લીધે: યતા યોગની ઝોછાચ-વધતાચના ચડતાં ઉતરતાં અનેક પગથિયાં હોય છે.

સૌથી ઝોચામાં ઝોચો યોગ.

તેથી સહેજ વધારે યોગ.

તેથી સહેજ વધારે યોગ.

તેથી સહેજ વધારે યોગ.

એમ કરતાં કરતાં ઠેક સોથી વધારે યોગ.

જ્યારે, તમે શાંતપણે બેઠા હો છો, તે કરતાં જ્યારે દોડતા હો છો, ત્યારે યોગ વધારે હોય છે. અથવા તમારું શરીર નમળું છે, અને તમારા મિત્રનું શરીર મજબૂત છે. તેથી તમારા કરતાં તેમાં યોગ કંઈક વધારે પ્રવર્તે છે. તમારું મનોમથ મજબૂત, અને તર્ક-વિતર્ક શક્તિ સારી છે. તેથી તમારા વેગવૃંતામનને લીધે તમારા એ યોગ પ્રબળ છે, અને તમારો મિત્ર શૂન્ય-વિચાર શક્તિ રહીત છે, તેથી મનને લીધે થતા આંદોલનો તેને નબળા થાય છે. એ રીતે તેનો યોગ ઓછો છે.

આવી રીતે વધતા ઓછા પ્રમાણવાળા યોગના પ્રકારોને યોગ સ્થાનક કહે છે. “ તેના યોગ સ્થાનક અમ્બુજ્ય હોય છે.” જેનું સ્પષ્ટીકરણ આગળ ઉપર સમજાવીશું.

પ્રશ્નો.

૧. કર્મબંધ થવામાં મદદગાર કોણ હોય છે ?
૨. અભિસંધિજ અને અનભિસંધિજ યોગ એટલે શું ?
૩. યોગસ્થાનક એટલે શું ? ને તે કેટલા ? અને કેવી રીતે હોય ?
૪. ઓછા વધતા યોગનું કારણ શું ?
૫. કર્મ અને કાર્મણ વર્ગણમાં ફેર શો ?
૬. બંધ અને કર્મમાં ફેર શો ?

પાઠ ૨ ને :

બંધના પ્રકારો :

પ્રદેશ બંધ :

૧

આ ઉપરથી એટલા નિયમો સિદ્ધ થયા, કે-

૧ “આપણને કોઈ પણ વખતે-કોઈ પણ સમયે કોઈ પણ યોગસ્થાન હોવું જ નોંધ્યો.”

શાંત પણે ઉઘતા હોઈએ, અથવા ગમે તે વખતે પણ-દરેક સમયે-કોઈ પણ યોગસ્થાનક હોય જ છે. અથવા ગમે તે કામ કરતા હોઈએ, તે વખતે પણ-દરેક સમયે-કોઈ પણ પ્રકારનું યોગ સ્થાનક હોય જ છે.

૨ “જે વખતે-જે સમયે-જે પ્રકારનું યોગ સ્થાનક હોય, તે પ્રમાણે તે વખતે આપણે કાર્મણ વર્ગણા શ્રદ્ધણ કરીએ છીએ.” યોગ સ્થાનક મંદ હોય, તો કાર્મણ વર્ગણા શ્રોત્રી શ્રદ્ધણ કરીએ છીએ, અને તીવ્ર હોય તો વધારે શ્રદ્ધણ કરીએ છીએ.

x

x

x

તમે આ પત્ર પર ઉચકો ! કેમ વજન ધણું છે ને ? હા, જી ! ધણું છે.

જુઓ, તમારો હાથ મુજે છે, ને લાલ ચોળ થઈ ગયો, કારણ કે-લોહી એકદમ ફરે છે, લોહી એકદમ ફરવાને લીધે હાથના આત્મ-પ્રદેશોમાં પણ આંદોલનો વધારે પ્રમાણમાં થાય છે.-એટલે કે યોગ સ્થાનક વધારે આંદોલનવાળું છે. કેમકે-હાથમાંના આત્મ-પ્રદેશો વધારે આંદોલિત છે. તેવી જ રીતે, હાથનાં આંદોલનોની અસર આખા શરીરના આત્મ-પ્રદેશો ઉપર પણ થાય છે. અને તે પ્રદેશો પણ કાંઈક વધારે આંદોલિત થાય છે, કારણ કે-આત્મ-પ્રદેશો સાંકળના અંકેડા પ્રમાણે જાણે ગોઠવાયા હોય. તેથી એક ભાગની અસર તે જ સમયે બધા આત્મ પ્રદેશો ઉપર આચ્છા-વધારે પ્રમાણમાં થાય છે.

તેની ખાત્રી કરવી હોય, તો તમે જે વખતે પથર ઉંચક્યો તે વખતે જેમ તમારો હાથ મૂજતો હતો, તેમ આખું શરીર પણ થોડું ઘણું મૂજતું હતું. પગ પણ મૂજતા હતા, હોઠ ખીડાયા હતા, અને તમે હોઠપીસતા હતા. એકંદરે તે વખતે તમારે “ઘણું જ બળ કરવું પડતું હતું.” તેમજ માથું પણ કંપતું હતું. શરીરની આવી અનેક ક્રિયા થતી હતી. તે ઉપરથી આત્મ-પ્રદેશો પણ અનેક રીતે આંદોલિત થયા હતા, જેમ ચોક્કસ સમજાશે. પરંતુ-

૩. “જે ભાગમાં બળ વધારે પડતું આવતું હોય, ત્યાં કંઈક વધારે યોગ પ્રવર્તે છે. અને બીજે આચ્છા વધારે પ્રમાણમાં પ્રવર્તે છે.”

આવી રીતે “ જે સમયે-જે આત્મ પ્રદેશોમાં જેવા આંદોલનો-જે યોગ સ્થાનકો હોય, તેના પ્રમાણમાં જ,

તે તે આત્મ પ્રદેશો વ્યાપ્ત હોય, ત્યાં જ જે જે કાર્મણુ વર્ગણુ હોય, તેમાંથી આત્મા સાથે તેજ સમયે, જેમ પાણીમાં રંગ મિશ્રિત થઈ જાય, તેમ આત્મ પ્રદેશોમાં તે કાર્મણુ વર્ગણુ મિશ્રિત થઈ જાય છે, આનું નામ બંધ કહેવાય છે-કર્મબંધ કહેવાય છે. ”

આવી રીતે બીજે સમયે-જે જે કર્મણુ વર્ગણુ આવે, તે પણ આવીજ રીતે આત્મ પ્રદેશોમાં મિશ્રિત થઈ જાય; અને પહેલા સમયમાં જે કાર્મણુ વર્ગણુ મિશ્રિત થઈ-મળી ગઈ હતી, તેની સાથે, તે સમયના યોગ સ્થાનકના બળ પ્રમાણે ચોંટી જાય છે. એટલે-

૪. “કોઈ પણ યોગ સ્થાનકને લીધે આવેલી કાર્મણુ વર્ગણુ, આત્મામાં-પાણીમાં રંગની પેઠે, લોઢાના ગોળામાં અગ્નિની પેઠે, મિશ્રિત થાય છે, અને અગાઉની કાર્મણુ વર્ગણુ-કર્મ-સાથે તેજ યોગ સ્થાનકના બળના પ્રમાણમાં, ચોંટી જાય છે. તેવી જ રીતે, ત્રીજે સમયે યોગ સ્થાનકના બળ પ્રમાણે આવેલી કાર્મણુ, વર્ગણુ યોગ સ્થાનકના બળ પ્રમાણે, આત્મ પ્રદેશો સાથે મિશ્ર થાય છે, અને પૂર્વ સમયોનાં બંધાયેલા કર્મ સાથે હાલના સમયના યોગ સ્થાનકના બળ પ્રમાણે ચોંટી છે. ”

આનું નામ “પ્રદેશ બંધ ” કહેવાય છે.

કારણ કે-પ્રદેશોનો કાર્મણુ વર્ગણુના [અણુ વિખુટા] પરમાણુઓના સમૂહનો આત્મ પ્રદેશો સાથે બંધ-મિશ્રણ થાય છે. અને પૂર્વના કર્મ પ્રદેશો સાથે ચોંટી છે. તેથી તેનું નામ “પ્રદેશ બંધ ” કહેવામાં આવે છે.

હવે સમજ્યા હશે, કે-યોગ સ્થાનક અનેક છે. તે પ્રમાણે વધતા ઓછા પ્રમાણના, કાર્મણ વર્ગણના, પ્રદેશો-વાળા “ પ્રદેશ બંધ ” પણ અનેક હોઈ શકે છે. જે વખતે જેવું યોગ સ્થાનક. તે વખતે તેવો પ્રદેશ બંધ થાય છે.

તો, હું આ મારો હાથ હલાવું છું, ત્યારે મને કર્મબંધ વધારે થતો હશે ખરો ?

હા, વધારે જ થાય, અને એ મને એમ હાથ રાખી મૂક્યો હોય, ત્યારે કર્મબંધ થાય તો ખરો, પણ ઓછો થાય.

આવી રીતે “ દરેક સમયે કર્મ બંધ થયા જ કરે છે. ” ખાતાં, પીતાં, ઉઠતાં, બેસતાં, ઉંઘતાં, જતાં, આવતાં, એમ દરેક સમયે યોગ સ્થાનકના પ્રમાણમાં કર્મ બંધાયા જ કરે છે, તે નીચેની વિગતથી સમજાશે.

૧. યોગ સ્થાનકના બળથી જ કાર્મણ વર્ગણા ખેંચાય છે.
૨. યોગ સ્થાનકના બળથી જ તે વર્ગણા આત્મા સાથે મિશ્ર થાય છે.
૩. યોગ સ્થાનકના પ્રમાણમાં જ ઓછી વધતી કાર્મણ-વર્ગણા આવે છે.
૪. યોગ સ્થાનકના બળ પ્રમાણે જ આત્મા સાથે મિશ્ર થાય છે.
૫. જુના કર્મ સાથે નવા કર્મ પણ યોગ સ્થાનકના બળથી જ ચોટે છે.
૫. યોગ સ્થાનકમાં જેવું જોર, તેવા જોરથીજ જુના કર્મ સાથે નવા કર્મ ચોટે છે.

૬. પ્રદેશ બંધ વખતે જ કાર્મણ્વર્ગણાની વહેંચણી થાય છે? તે કેમ થાય છે? તે આગળ ઉપર અમજાવીશું.

૪

પૂર્વના કર્મ સાથે બીજી નવી આવેલી કાર્મણ્વર્ગણા-કર્મ-ચોંટી બાય છે. તેનું કારણ પરમાણુઓમાં ચિકાશ હોય છે, તેથી પરસ્પર ચોંટી બાય છે. તે કેટલા જોસથી ચોંટે છે? એવો પ્રશ્ન થાય, તો તો તેનો જવાબ એટલોજ કે, તે સમયે જેવું યોગ સ્થાનક, તેટલાં જોસથી ચોંટે છે. જુરસાવાળું યોગ સ્થાનક હોય, તો જોસથી ચોંટે છે. અને ઓચ્છા જુરસાવાળું યોગ સ્થાનક હોય, તો ઓચ્છા જોસથી ચોંટે છે.

આ જાણતનો ચોઠકસ નિર્ણયોવાળો વિચાર આગળ ઉપર કરીશું.

પ્રશ્નો.

૧. આપણા આત્મામાં આંદોલન ન થતું હોય, તેવી કિસ્મની કેટલી મીનીટા જતી હશે?
૨. આત્મપ્રદેશો સાંકળની માફક જોડાયેલા છે, તે શા ઉપરથી જાણવું?
૩. અને સાંકળ માફક જોડાયેલા હોવાથી, તેનું શું પરિણામ આવે છે?
૪. જે સમયે આત્મ પ્રદેશો સાથે કાર્મણ્વર્ગણા મિશ્ર થાય, તે સમયે બીજા દરેક સમય જેટલી કાર્મણ્વર્ગણા આવી હોય, તેટલી હોય? કે ઓછીવતી હોય?

૧૮૨]

૫. દરેક આત્મ પ્રદેશોધી એક સરખી કાર્મણ વર્ગણા ગ્રહણ થાય, કે જોગ્યી વધતી ? ને તેનું કારણ સમજાવો.
૬. કાર્મણ વર્ગણા જુના કર્મો સાથે ચોંટ, તે કેવા જોરથી ચોંટ ? અને તેનું કારણ શું ?
૭. આત્મ પ્રદેશો કાર્મણ વર્ગણાને કેટલે દૂરથી ખેંચે ? ને આત્મપ્રદેશોમાં એ ખેંચવાની તાકાત કયાંથી આવી ?
૮. પ્રદેશ બંધ : એ શબ્દોમાંના પ્રદેશ : શબ્દનો આ પાઠમાં શો અર્થ કર્યો છે ? પ્રદેશશબ્દ શબ્દનો અર્થ સમજાવો ?
૯. કાર્મણ વર્ગણાઓ પરસ્પર ચોંટી જાય, તેનું કારણ શું ?
૧૦. વર્ગણાના પરમાણુઓમાં વિકાસ હોય છે ? કે યોગબળ વિકાસગુણનો નવો ઉમેરો કરે છે ?
૧૧. દિવસમાં આપણને દેહલા કલાક કર્મ બંધાતા હશે ?
૧૨. શાંતિથી ઉઠનાર અને મરેલા મનુષ્યને દિવસમાં દેહતો વખત કર્મ બંધાતા હશે ? તે સકારણ સમજાવો.

પાઠ ૩ ને :

બંધના પ્રકારો [આહુ] :

૨. પ્રકૃતિબંધ : ૩. સ્થિતિબંધ : ૪. રસબંધ :

પાણીમાં રંગની ભૂતી, દૂધમાં પાણી, લોહામાં અગ્નિ, ભગી નય છે, તેમ યોગથી આકર્ષાયેલી કાર્મણુ વર્ગણુ તેજ યોગના બળથી આત્મ-પ્રદેયો સાથે ભગી નય છે, ને પૂર્વના ઠમો સાથે ચોંટી નય છે.

જેમ, ગુલાબી રંગ: પાણીને ગુલાબી, ને લીલો: રંગ: લીલું કરી મૂકે છે. તેમજ જે સમયના યોગસ્થાનકના બળથી જે કાર્મણુ વર્ગણુ આત્મા સાથે મિશ્રિત થઈ હોય, તેના, તેજ સમયના યોગસ્થાનકના બળથી તેજ સમયે દેહલાક ભાગલા પડી નય છે. બળામાંથી ખેડુતને ઘેર આવેલું અનાજ જેમ તેના ભાઈઓ ભાગ પાડીને વહેંચી લે છે, તેમ દરેક સમયે થતા પ્રદેશબંધથી આવેલા ઠમોના યોગસ્થાનક તેજ સમયે ભાગ પાડી નાંખે છે.

અનાજના ભાગ પડી જતાંની સાથેજ જેમ “તે તે ભાગ કોનો છે ?” તે પણ સાથેજ નક્કી થઈ નય છે, તેજ પ્રમાણે કોનો ભાગ પડતાંજ “તે ભાગ શું કામ કામ બચવો ? તે

બંધવવાનો કર્મોનો ગુણ-સ્વભાવ પણ તેજ વળતે નક્કી થઈ જાય છે.

સ્વભાવ નક્કી થવો, એટલે, “કર્મોનો અમુક ભાગ અમુક પરિણામ નિપજાવશે.” એવું દરેક ભાગલાઓમાં નક્કી થઈ જાય છે, તે. અને તે, તેજ સમયના યોગસ્થાનકના બળથીજ નક્કી થઈ જાય છે. આવી રીતે, કાર્મણ વર્ગણના પડી ગયેલા પ્રત્યેક ભાગલાના સ્વભાવનો નિર્ણય થઈ જશે, તેનું નામ “પ્રકૃતિબંધ” કહેવાય છે.

પ્રકૃતિ=સ્વભાવ. પ્રકૃતિબંધ એટલે સ્વભાવ નક્કી થવા પૂર્વક કર્મોનોગંધ પ્રકૃતિબંધ. સ્વભાવનો નિયમ થવા પૂર્વક કાર્મણ વર્ગણનું ભાગલા પડીને આત્મ-પ્રદેશો સાથે મિશ્રિત થવું, તે.

સ્વભાવનો નિયમ થવાથીજ તે તે ભાગલાઓનાં તે તે નામો પડે છે. હવે, દરેક ભાગનો સ્વભાવ કેવો છે ? અને પોતપોતાના સ્વભાવને અનુસરીને તે દરેકના કયા કયા નામો અને કામો છે ? તે આગળ ઉપર સમજાવીશું.

જે સમયે, જે યોગ બળથી, કાર્મણ વર્ગણ આદે છે, ને તેના તેજ સમયે, તેજ યોગબળથી તેના ભાગલા પડી જાય છે, સ્વભાવનો નિયમ થાય છે, અને દરેક ભાગલા આત્મ-પ્રદેશો સાથે મિશ્રિત થઈ જાય છે,

તેવીજ રીતે “દરેક ભાગના કર્મ-પ્રદેશો કાર્મણ વર્ગણ આત્મ-પ્રદેશો સાથે મિશ્રિત થઈને કેટલા વળત સુધી રહેશે ?” એવી રીતે વળતનોપણ નિયમ નક્કી થવો જોઈએ ને ? જે વળતનો નિર્ણય ન થાય, તે આત્મ-પ્રદેશો સાથે

કાર્મણ વર્ગણા મિશ્રિતપણે એક સમય પણ ન રહી શકે, અથવા અનંતકાળ સુધી રહે. માટે તેનો નિયમ થવો જોઈએ-વખતની મર્યાદા નક્કી થવી જોઈએ.

એક કેદીને કેદની સખ દરમાવતાં પહેલાં, “તેણે કેટલો વખત કેદમાં રહેવું પડ્યું ?” તેની રહેવાની મુદત પહેલેથી જ નક્કી કરવી જ જોઈએ. “તેણે કેદમાં કયાં સુધી રહેવું ? એક દિવસ ? બે દિવસ ? ઠણાક ? અરધો ઠણાક ? વર્ષ ? પાંચ વર્ષ ? છેવટ આખી જીંદગી ? એક મીનીટ ? એક સેકન્ડ ? અરબી, કે પા સેકન્ડ સુધી ?” એવો કોઈ પણ પ્રકારનો નિયમ કરવો જ જોઈએ ? કયાં સુધી રહેવું ? અને કેદીને કયાં સુધી રાખવો ?”

તેવીજ રીતે ભાગ પડી ગયેલા કર્મોએ આત્મ-પ્રદેશો સાથે એક સમય, બે સમય, ઘડી, બેઠકી, દિવસ, પાંચ દિવસ, વર્ષ, પાંચ વર્ષ, સો વર્ષ, હજાર વર્ષ, એમ કેટલા વખત સુધી રહેવું ? “એવો નિયમ પણ તેજ વખતે-કર્મ-બંધ : સમયે-તર્ક વાચ છે.” આવી રીતે વખતનો નિયમ થાય છે, તેને “સ્થિતિબંધ” કહે છે.

સ્થિતિ=રહેવું, સ્થિતિબંધ=રહેવાના વખતના નિયમ પૂર્વક ભાગલાઓનું આત્મ-પ્રદેશો સાથે મિશ્રિત થવું, તે.

હવે, કયા ભાગના વખતનો કેટલો નિયમ થાય છે ? તે બાબતનું ચોક્કસ ધોરણ આગળ સમજાવીશું.

આ સ્થિતિ બંધ અધ્યવસાય સ્થાનકતા, બળથી થાય છે.

પ્રદેશ બંધ: અને પ્રકૃતિ બંધ: યોગથી થાય છે, ને સ્થિતિ બંધ: કાપાલિક કાગળી અધ્યવસાયથી થાય છે, એ ખ્યાલમાં રાખજો.

દરેક ભાગના સ્વભાવનો નિયમ થાય, પરંતુ કર્મનો તે ભાગલો, પોતાનો તે સ્વભાવ કેવા જુદાથી જુદા-પરિણામ બતાવશે ? તે વિચારવાનું બાકી રહી જાય છે.

જેમકે-મરચાં, સૂંઠ, મરી વિગેરે ચીજો તીખી હોય છે, પણ કંઈ ચીજ કેટલી તીખી છે ? તે નક્કી કરવું પડે છે. તેવી જ રીતે, ગોળ, ખાંડ, શેરડી વિગેરે ચીજો ગળી છે, પરંતુ, દરેકના ગળપણમાં તફાવત છે.

તેવીજ રીતે, ધારો કે-એક ભાગલાનો સ્વભાવ તાવ લાવવાનો નક્કી થયો. એટલે તાવ લાવવાનો પ્રકૃતિ બંધ થયો, “તાવ એક મહિના પછી બે દિવસ મુધી આવશે.” એવો સ્થિતિ નિયમ પણ થયો.

પરંતુ, “બે દિવસ મુધી તાવ આવશે, તે કેવા ભેદમાં આવશે ? ૯૦ ડીગ્રી આવશે ? કે ૧૦૫ ડીગ્રી આવશે ?” એવો કાંઈક પણ નિયમ થવોજ જોઈએને ?

આવી રીતે, દરેક ભાગલાઓના પ્રદેશોનો, સ્વભાવનો અને વખતનો જેમ નિયમ થાય છે, તેવી જ રીતે, સ્વભાવ બતાવવાના જુદાના પણ માપ પૂર્વક-ચોક્કસ ધોરણગુર નિયમ, તેજ સમયે અધ્યવસાયના બગળી થાય છે.

આ નિયમને અનુભાગ બંધ: અનુભાવ બંધ: કે રસબંધ: કહેવામાં આવે છે. દરેક ભાગલામાં રસબંધ પણ જોઈએવધતો હોય છે. તેમાં જે ઘણી વધવટ હોય છે.

રસબંધનું ચોક્કસ ધોરણ આગળ ઉપર સમજાવીશું. રસબંધ પણ કાપાલિક અધ્યવસાયના બળથીજ થાય છે.

પ્રશ્નો.

૧. પ્રકૃતિબંધ એટલે શું ?
૨. સ્થિતિબંધ કરવામાં ન આવે, તો શી અડચણ ?
૩. રસબંધ શું કામ કરે છે ?
૪. પ્રકૃતિબંધ: સ્થિતિબંધ: રસબંધ: તથા પ્રદેશબંધ: એ ચારેય શબ્દોમાંના બંધ શબ્દોનો શો અર્થ થાય છે ?
૫. રસબંધ: અને સ્થિતિબંધ: માં નિમિત્ત કારણ કોણ થાય છે ?
૬. પ્રદેશબંધ: અને પ્રકૃતિબંધ: માં નિમિત્ત કારણ કોણ થાય છે ?
૭. ચાર બંધમાં નિમિત્ત કારણો બે જુદાજુદા છે, તેનું કારણ શું ?
૮. ૧. અ. માણસે કોંઈ કરી બ. ને લાકડીથી ખૂબ માર્યો, તેથી તેને એક માસની કેદ પડી.
૨. અને બ. એ પાછળથી અ. ના કુટુંબને ખૂબ હિરાન કર્યું.
તે બંનેયે પ્રસંગમાં પ્રદેશ બંધાદિ ચારનો વિચાર ઘટાડો

પાઠ ૪ થો :

બંધના નિમિત્તો :

દ્રવ્ય : ક્ષેત્ર : કાળ : ભાવ : ને ભંવ :

એટલે-હવે આ બધી વાતનું તારણ શું નીકળ્યું ?

એકજ સમયે

૧. યોગના બળથી-

[૧] પ્રદેશબંધ : ને

[૨] પ્રકૃતિબંધ :

તથા

૨. અધ્યવસાયના બળથી-

[૧] સ્થિતિબંધ : ને

[૨] રત્નબંધ :

એ ચાર કામ થાય છે, તેનું નામ કર્મબંધ કહેવાય છે. કર્મબંધ એટલે આ ચાર કામો, એકી સાથે-એકી સમયે આવેલી કાર્મણ વર્ગણમાં નક્કી થવા સાથે કાર્મણ વર્ગણ આત્માના પ્રદેશો સાથે મિશ્ર થાય છે, તે. કર્મબંધની ખાત્ર સમજ અને હકીકત આ પ્રમાણે છે. અર્થાત્—

૨ યોગના બળથી-

- [૧] કાર્મણુ વર્ગણુનું ખેંચાવું.
- [૨] તેનું આત્મ-પ્રદેશો સાથે લખી જવું.
- [૩] ભાગલા ને પેટા ભાગલા પડી જવા, ને
- [૪] જુના કર્મના ભાગલા સાથે નવા ભાગલાની પોતાના મુશ્કા સ્વભાવની વર્ગણુનું ચોંટી જવું.
- [૫] દરેક ભાગલાના સ્વભાવોનો-ભવિષ્યમાં જાળવવાની કામગિરિના કાર્યોનો-નિયમ થઈ જવો.

એ વિગેરે એકજ સમયે જાને છે, અને

૩. અધ્યવસાય સ્થાનકના જળથી તેજ સમયે-

- [૧] દરેક ભાગલાના વખતનો નિયમ, ને
- [૨] દરેક ભાગલાના સ્વભાવ-કાર્યના ફળની મર્યાદા-જુસ્સો-રસ, પણ નક્કી થઈ જાય છે.

૪. તે આરેય થવાનું નામ કર્મજાંઘ કહેવાય છે.

- [૧] યોગ સ્થાનકો.
- [૨] અધ્યવસાય સ્થાનકો.
- [૩] કાર્મણુ વર્ગણુમાં પડી જતા ભાગલાનું ધોરણ.
- [૪] દરેક ભાગલાના સ્વભાવ-અધિકાર-સત્તા-કાર્યના નિયમો-ના નામો.
- [૬] દરેક ભાગલાના વખતના નિયમનું ધોરણ, ને
- [૬] દરેક ભાગલાના-રસના-ફળના-નિયમનું ધોરણ. વિગેરે ચોક્કસ રૂપે આગળ ઉપર સમજાવીશું :

૫. આવી રીતે પ્રદેશજાંઘઃ પ્રકૃતિજાંઘઃ રસજાંઘઃ અને સ્થિતિજાંઘઃ એ ચારનું થવું, તે “ જાંઘ ” કહેવાય છે. અને તે સર્વ એક જ સમયમાં જાની જાય છે.
૬. કોઈ વખતે “ રસજાંઘ ” નથી થતો, કારણ કે-તેના પ્રકારનું અધ્યવસાય સ્થાનક ન હોય, તો રસ જાંઘ ન થે થાય, માત્ર ત્રણ પ્રકારના જ જાંઘ થાય, ત્યારે તેનું નામ કેવા, “ પ્રદેશજાંઘ ” કહેવાય છે. પ્રદેશજાંઘ વખતે પ્રકૃતિઃ ને સ્થિતિઃ જાંઘ તો થાય જ.
૭. પ્રકૃતિજાંઘ=એટલે=સ્વભાવનો નિયમ. તેથી નકકી થયેલા સ્વભાવ ઉપરથી અમુક ભાગલાનું અમુક અમુક નામ પડે છે. જેમકે-“કર્મના પ્રદેશોનો અમુક ભાગલો માણસને હસાવશે.” એવો સ્વભાવનો નિયમ જેમાં થયો હોય, તે ભાગલાનું નામ હાસ્ય કર્મ. હવે, તે ભાગલામાં આવેલા પ્રદેશોઃ વખતનો નિયમઃ-અને રસઃ ઓછા-વધતા જુસ્સાથી દુઃખ જતાવવાનો નિયમઃ એ ત્રણેય કેના કહેવાય ? હાસ્ય કર્મના.
- જન, એટલા માટે કર્મોના વ્યવહાર માટે પ્રકૃતિ જાંઘ સુખ્ય છે. કેમકે-નકકી થયેલા સ્વભાવ ઉપરથી તે ભાગલાનું સ્વભાવ અનુસાર નામ પડે છે. અને તે નામને આધારે, તેનું કાર્ય થાય છે, અને જીવ્ત જધા કર્મોની સમજનો વ્યવહાર ચાલે છે.
- જેવી રીતે, ઉપર પ્રમાણેના ચાર નિયમો કર્મજાંઘ

થતી વખતે થાય છે, તેવી જ રીતે કર્મનો બંધ થતી વખતે બીજા પાંચ નિયમો પણ થાય છે.

૧. [૧] કાર્મણ વર્ગોલ્લાનો અમુક ભાગ [૨] અમુક વખત પછી [૩] અમુક વખત સુધી [૪] અમુક જુસ્સાથી [૫] અમુક દ્વંદ્વ જતાવશે. તે આપણે સમજ્યા. પરંતુ, જે દ્વંદ્વ જતાવશે, તે વખતે દ્વંદ્વ જતાવવામાં કઈ વસ્તુ નિમિત્ત રૂપ થશે ? કયું દ્રવ્ય-કથો પદાર્થ નિમિત્ત રૂપ થશે ? તેનો નિયમ પણ કર્મ બંધ વખતે જ થાય છે.

જેમકે “અમુક માણસને અમુક ભાગલો, આઠ દિવસ પછી બે દિવસ સુધી, ખુબ જોરથી તાવ લાવશે.” પરંતુ મચ્છર કરડવાથી ? કે લાડુ ખાવાથી ? કે વધારે કેળાં ખાવાથી એ તાવ આવશે ? કે શા નિમિત્તે તાવ આવશે ? તેનો નિયમ થવો, તે દ્રવ્યનિમિત્ત. કેળાં ખાવાથી તાવ આવવાનો નિયમ થયો હોય તો, તે માણસ કર્મ બંધ થયા પછી આઠમે દિવસે કેળાં ખાય, ને-બે દિવસ સુધી ખૂબ જોરથી તેને તાવ આવે, કેળાં એ દ્રવ્ય છે. દ્રવ્ય-વસ્તુ-ચીજ. હાલ એટલોજ અર્થ સમજી રાખજો.

તેવીજ રીતે ક્ષેત્રઃ કાળઃ ભાવ, અને ભવનો પણ નિયમ થાય છે, તે આ પ્રમાણે—

૨. “તાવ આવશે, પરંતુ સુખર્થથી અમદાવાદ જતાં સુરત લગભગમાં તાવ શરૂ થશે.” કારણકે સમુદ્રની ઠંડી હવા લાગવાનો સંભવ છે. કર્મબંધ વખતે જે સ્થળ નિયમ થવો. તે સ્થળ નિમિત્ત

૩. “મુંબઈથી મુરત પહોંચતાં લગભગ બપોરના એ વાગ્યે સાદરવા મદીનામાં તાવ આવશે.” એવો કર્મબંધ વળતેજ વખતનો નિયમ થવો, તે કાળ નિમિત્ત.
૪. ભાવ-“આમુગામુના કેવા સંજોગોમાં તાવ આવશે?” જેમકે-અમુદ્રની ઠંડી હવા, રાત્રીનો ઉત્તમરો, માનસિક અકળામણ, એ વિગેરે સંજોગોમાં તાવ આવશે.” એવો નિયમ કર્મબંધ વળતેજ થવો, તે ભાવ નિમિત્ત.
૫. “કઈ જાંદગીમાં તાવ આવશે ? આ જાવમાં તાવ આવશે, કે-આવતા જાવમાં ? કે હવે પછીના પાંચમા જાવમાં આવશે ?” જેમકે-“આ શરીર છોડીને બીજે ક્ષણે જન્મ લેશે, ત્યાં તાવ આવશે. અથવા આ જાંદગીમાં તાવ આવશે.” એવો નિયમ થવો, તે જાવનિમિત્ત કહેવાય છે. કેઈપણ કર્મ બંધાતી વખતે-દ્રવ્યઃ ક્ષેત્રઃ કાળઃ ભાવઃ અને જનઃ એ પાંચ નિમિત્તો-કર્મનો ઉદય થવાના નિયમો તરીકે-નકદી થાય છે. મરણ પછી આત્મ બીજે ક્યાં જાય છે ? તે બાબત ચોકકસ પૂરાવાથી અમશ્વશુ.

પ્રત્નો.

૧. રસબંધઃ અને પરમાણુઓની ચિકિત્સાઃ એ બેમાં ફેર શો ?

૨. યોગીનાં બળથી અને અધ્યવસાયના બળથી કાર્મણ વર્ગણાં ઉપર જુદી જુદી શી અસર થાય છે ?
૩. યોગ સ્થાનક અને અધ્યવસાય સ્થાનક એકલે શું ? અને બન્નેમાં શો ફેર છે ? કર્મબંધ થવાના એક સમય દરમિયાન, કેટલા બંનાવો બને ? તેનું લીસ્ટ કરો.
૪. પ્રકૃતિ બંધ : અને પ્રદેશ બંધ : માં શો ફેર ?
૫. પ્રકૃતિ બંધ : અને રસ બંધ : માં શો ફેર ?
૬. સ્થિતિ બંધની શી જરૂર ?
૭. પ્રકૃતિ બંધ શું કામ બમાવે છે ?
૮. પાંચ નિમિત્તોનો નિયમ થવાનું કારણ શું હશે ?
૯. અહીં આવતાં મને કાંટા લાગ્યો છે, તે મને દુઃખ આપે છે. તે બાબત પર ચાર પ્રકારના બંધ : તેના કારણો : અને પાંચ નિમિત્તોના વિચાર સમજાવો.
૧૦. કેવળ પ્રદેશ બંધ એકલે શું ?

પાઠ પં મો :

પરમાણુઓમાં રહેલા સુખ્ય ગુણો :

આ ઇંટ પરમાણુઓની બનેલી છે, એ વાત તો તમારા ધ્યાનમાં ખરાબર છે, ખરું કે ?

હા, જી !

પરંતુ, એ ઇંટનો રંગ કેવો છે ?

લાલ.

એ રંગ કયાંથી આવ્યો ?

એ રંગ પણ પરમાણુઓમાં જ હોવો જોઈએ.

ત્યારે ઇટમાંથી કોઈ કંઈતનો ગંધ આવે છે ?

હા, જો ગંધ પણ આવે છે, અને તે લંગમંગ પાકાં ઘડાંના ગંધ જેવો આવે છે.

તો, તે ગંધ કયાંથી આવ્યો ?

તે પણ પરમાણુઓમાં જ હોવો જોઈએ.

ઇટનો કટકો જરા ચાખો તો, કેવો સ્વાદ લાગે છે ?

કાંઈક સ્વાદ તો આવે છે, પણ “કેવો સ્વાદ છે ?”

તે સ્પષ્ટ રીતે કહી શકાતું નથી.

હોયો. ત્યારે, આ ખાણમાંથી નીકળેલાં પત્થરાના કકડાં

જેવાં સફેદ કકડાંનો સ્વાદ કેવો લાગે છે ?

તેનો સ્વાદ ખારો લાગે છે.

ત્યારે આ તેવોજ સફેદ કકડો ચાખો.

ઓહો, એ તો ગળ્યો લાગે છે, ગળ્યો. અરે ! એ

તો સાકરનો ગાંગડો છે.

ત્યારે પહેલાંના સફેદ ગાંગડો ‘શાંતો’ હતો ?

મીઠાનો કે સિંધવ-સિંધાણુલુનો લાગે છે.

હીક. ત્યારે આ ઇટ ઉપર હાથ ફેરવી ‘બુઓ. . .’

કેવી રેશમ જેવી સુવાણી છે ?

ના, જો ! રેશમ જેવી સુવાણી નથી, પણ કાંઈક ખડગચડી લાગે છે.

આ ઉપરથી શું સમજ્યા ?

અમને તો એ ખ્યાલ આવે છે, કે-

દંડમાં-રંગઃ ગંધઃ સ્વાદઃ-અને સ્પર્શઃ વિગેરે જે કાંઈ જણાય છે, તે જેમાંથી દંડ જની છે, તે પરમાણુઓમાંથી જ એ ગુણો બહાર આવ્યા છે. એટલે પરમાણુઓમાં, રંગ-વર્ણઃ ગંધઃ રસઃ અને સ્પર્શઃ હોય છે. તે જાણી શકાય તેવી રીતે તેના સ્કંધમાં ખુદ્દા થાય છે. પરમાણુમાં કેવા? અને કેવી રીતે હોય છે? તે આપણે જાણી શકતા નથી.

તેજ પ્રમાણે કાર્મણુ-વર્ગણુ વિગેરેમાં પણ વર્ણઃ ગંધઃ રસઃ અને સ્પર્શઃ એ ચારેય હોવા છતાં, કાર્મણુ વર્ગણુ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી આપણે, તે જાણી શકતા નથી.

પરંતુ, અમને એક શંકા એ થાય છે, કે-પરમાણુઓના જત્યા જનીને તેના સ્કંધો શી રીતે જની શકતા હશે? તે બરાબર સમજાતું નથી.

હીક. લ્યો, આ પાણીનો ખ્યાલો. રેતીમાં પાણી નાંખીને તેનો લાડવો વાળો.

અરે! એ શી રીતે વળે? પાણી નાંખ્યું, તેમતો તેમાંથી માટી છુટી પડીને ઉડતી રેતી વધારે ચોક્ખી થઈને છુટી પડી જાય છે, તો પછી લાડવો તો શી રીતે જ વળે? ત્યારે, શું કરવું?

તેમાં થોડો ગ્રિમેન્ટ અને પાણી નાંખીયે, તો લાડવો વળે. અથવા ચૂનાનો કેલ નાંખીએ, તો લાડવો વળે.

આ પાણેર તલમાં પાણેર-તેલ નાંખીને તેનો લાડવો વાળો.

એ પણ શી રીતે વળે ?

ત્યારે કેવી રીતે લાડવો વળે ?

તેમાં થોડોક જ દીલો ડોળ, કે ખાંડની ચામણી નાંખીયે. તો જરૂર લાડવો વળે.

તેણે અથવા પાણી નાંખવાથી કેમ લાડવો નહીં વળતો હોય ?

તેમાં જોઈએ તેટલી ચીકાસવાળો પદાર્થ મળે, તો જરૂર લાડવો વળે.

જોાછી ચીકાસ હોય, કે બહુ જ વધારે પડતી ચીકાસ વાળી વસ્તુ હોય, તો લાડવો ન વળે.

આ ઉપરથી એમ સમજાશે, કે-પરમાણુઓના સ્કંધો બને છે, તેનું કારણ પણ-પરમાણુઓમાં રહેલા ચીકાસ નામનો સ્પર્શ ગુણ પ્રગટ થાય છે. એટલે એક બીજા પરમાણુઓ બંધાઈને સ્કંધો તથા વર્ગણો બને છે.

x   x   x

એ ચિકાસ : પરમાણુમાં રહેલા સ્પર્શ ગુણનો પેટા ભેદ છે.

પાંચ રંગ છે : લાલ-લીલો-પીળો-કાળો-ધોળો.

પાંચ રસ છે : ગળ્યો-ખારો-ખાટો-તીખો-કડવો.

બે ગંધ છે : સુગંધ, દુર્ગંધ.

આઠ સ્પર્શ છે : ઠંડો : અને ઉનો : સુવાળો : અને ખડખડો : ચીકાસ-સ્થિગ્ધ : અને રુક્ષ-કુખો : તથા હલકો : અને ભારે :

આ શિવાય, બીજી ઘણી રીતે-આ ચારના પેટા લેદો હોય છે. પરંતુ વ્યવહારમાં મુખ્ય પ્રણે વપરાતા પેટા લેદો અહીં ગણાવ્યા છે: એમકે-લીલ; વર્ણમાં-લીલો, ચોપટીઓ, ઘેરો લીલો, આસમાની, ખીરોળ, રૂલેટી, વાદળી, વિગેરે ઘણી જાતના પેટા રંગોનો સમાવેશ થાય છે, એ પ્રમાણે બધાયમાં સમજવું.

એટલે હરેક પરમાણુઓમાં-એ વિશેષ લેદો-પેટા લેદો હોય છે, એમ ન સમજવું.

પણ એકી સાથે હરેક પરમાણુમાં કોઈ પણ ૧ રંગ : ૧ ગંધ : ૧ રસ : અને ૨ સ્પર્શ : પ્રગટ હોય જ છે.

પછી જેવાં સંજોગો તે પ્રમાણે તેમાં ફેરફાર થાય છે. પ્રગટ હોય, તે છુપાઈ જાય, અને છુપાયેલા ગુણ હોય, તે બહાર આવે. એ રીતે કોઈને કોઈ વખતે-જુદે જુદે વખતે એ વિશેષ ગુણો બહાર આવી જાય છે.

એટલે રક્ષા: અને વર્ગણા: બનવામાં પરમાણુઓમાંનાં સ્નિગ્ધ: અને રૂક્ષ: ગુણે પ્રગટ થાય છે. તેમાં પણ માપ હોય છે. કઈ વર્ગણામાં? કયા રક્ષામાં? કેટલો સ્નિગ્ધ: અને કેટલો રૂક્ષ: ગુણ પ્રગટ થયેલો હોવો જોઈએ? તેનાં માપ હોય છે. પરંતુ, તે આગળ ઉપર સમજાવીશું.

જુનાં કર્મોની સાથે નવા કર્મો ચોંટી છે, તેમાં પણ એજ સ્પર્શોની અસર કામ કરે છે.

રસજનક શબ્દમાં આવતા રસ શબ્દનો અર્થ ચિકામ: એવો નથી. અને એર મુ: એક તથી?

ના.

આપે રસબંધ કહ્યો, “તે શું ?” એ રસ કયો ?
અને તેનો બંધ એટલો શું ?

તમારા પ્રશ્ન બરાબર છે. આ પાઠની આખી
થયી આ રસબંધ સમજાવવા માટે જ કરવામાં આવી છે.

પરમાણુ નામના પદાર્થમાં રસ રહેલા છે, તે તેના
સ્કંધમાં પ્રગટ થાય છે, તે સ્વાદરૂપ રસ જુદો છે.
અને પ્રદાર્થમાં રહેલા ચીકાસ શુણ્ણની વિચારણા દ્રષ્ટિથી
નક્કી કરવામાં આવેલો રસ જુદો છે, તેજ પ્રમાણે
રસબંધમાં આવતો રસ પણ જુદો જ છે. “કેરીમાં રસ બહુ
છે.” ત્યાં રસ શબ્દનો અર્થ પ્રવાહી ભાગ જેવો થાય છે.
“કેરીનો રસ મીઠો છે.” ત્યાં રસનો અર્થ સ્વાદ છે.

પરંતુ, “નાટક જોવામાં બહુ રસ આવ્યો.” તે રસ
આ ઉપર જણાવેલા રસ કરતાં જુદો જાતનો રસ છે.
રસબંધમાં તેને મળતો રસ શબ્દનો અર્થ જણાય છે.

ઉપર જણાવેલા રસો પરમાણુના-જડના છે, અને
નાટક જોતાં જે રસ આવે છે, તે આત્માની કાર્મિક
લાગણી છે. પરંતુ એ લાગણીમાં મુખ્ય નિમિત્ત તો
પરમાણુનો-જડનો સંબંધ ખાસ નિમિત્ત રૂપ હોય છે.
એટલે આત્માની જુદીજુદી લાગણી-અધ્યવસાયોને લીધે
કાર્મિક વર્ગણમાં અસર થાય છે. અને જેવું લાગણીના-
અધ્યવસાયના બળનું પ્રમાણ, તે પ્રમાણે કર્મોમાં રસ ઉત્પન્ન
થાય છે, અને તેના પ્રમાણમાં કર્મો ઉદયમાં આવે,
ત્યારે આત્માને તેની મીઠાશ કે કડવાશનો અનુભવ થાય

છે. કડવાશઃ કે મીઠાશઃ આપવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. આત્માનો રસ ઓરછો હોય, તો કર્મોની મીઠાશઃ કે કડવાશઃ ઓરછી અનુભવાય છે.

પ્રશ્નો.

૧. રસ શબ્દના કયા કયા અર્થો પ્રસિદ્ધ છે ?
૨. પાંચ રસ, તેમાં રસ શબ્દનો શો અર્થ ?
૩. શેરડીમાં રસ ઘણો છે. તેમાં રસ શબ્દનો શો અર્થ ?
૪. શેરડીનો રસ : અને હીંગડાનો રસ : બહુ મીઠો : અને કડવો : છે. તેમાં રસ શબ્દનો શો અર્થ ?
૫. “જમીનમાં રસ કરા બહુ છે.” તેમાં રસ શબ્દનો શો અર્થ ?
૬. “આજે નાટક જોવામાં બહુ જ રસ આવ્યો હતો.” તેમાં રસ શબ્દનો શો અર્થ ?
૭. “દુર્મના રસનો બંધ બહુ આકર્ષે કર્યો.” તેમાં રસ શબ્દનો શો અર્થ ?

પાઠ ૬ ફી :

અસંખ્ય આત્મ પ્રદેશો સાથે લાગેલી અનંતી
કાર્મણુ વર્ગણુના દરેક સ્કંધમાં અનંતા

પરમાણુઓ કેમ ?

તમે રેટલી ઉપર રાજ શું ચોપડા છે ? માણસ છે ?

હા, છાં ધી ચોપડીએ છીએ.

એ ધી ક્યાંથી આવે છે ?

એ માખણમાંથી બને છે.

ત્યારે માખણ ક્યાંથી મળે છે ?

દૂધનું દહીં બનાવીને તેને વડોલી, ખૂબ મંઠ્યા
પછી તે મળી શકે છે. દહીં બરાબર મધાચ છે, ત્યારે જ
જરાએ જરા માખણ છાશની ઉપર તરી આવે છે. તેને
તાવે છે, એટલે તે ધી રૂપમાં ચોખું આપણને મળી
આવે છે.

પણ, દહીંમાં એ માખણ આવ્યું ક્યાંથી ?

તે દૂધમાં હોય જ છે.

શી રીતે હોય છે ? તે સમજાવી શક્યો ?

માખણ-કાઠી-લીધા-પછી ચીકાસ વગરના-ધોળા
કણો છાશરૂપે ખાકી રહે છે. તેમાંથી પાણી સુકવી
નાંખીએ, તો ચુનાના ભૂકા જેવો ધોળો ભૂકો મળી આવે.
ત્યારે, દૂધમાં એ ધોળો ભૂકો પાણી અને ચીકણા માખ-
ણના કણો-ધી-વિગેરે હોય છે. એમ સમજી શકાય છે.

પરંતુ એ બધાએ કેવી રીતે એમાં ગોઠવાયા હશે ?

આ પણ વિચાર કરતાં આનંદ આવે. એવી એક
વાત લાગે છે. દૂધમાં ખટાશઃ માખણની મીઠાશઃ ધીની
મુગધઃ ધીનો સ્વાદઃ છાશના અને માખણના ધોળા રજકણોઃ
વિગેરે કેવી ખૂબીથી રહ્યા હશે ? દૂધના એકેએક રજકણોમાં
ધીના કણો કેવી ખૂબીથી ગોઠવાયા હશે ?

તેજ પ્રમાણે આત્માના એકેએક શુણના અનંત અંશોઃ
એક એક આત્મ પ્રદેશોમાં ગુંથાયા હોય છે. અને એક
એક આત્મ પ્રદેશે અનંતી અનંતી કાર્મણ વર્ગણોએ
ચોટી છે. એકે એક કાર્મણ વર્ગણોમાં અનંત અનંત સ્કંધો
હોય છે. અને એક એક સ્કંધમાં અનંત અનંત પરમાણુઓ
હોય છે. છતાં, એક એક પ્રદેશમાંના શુણોના અનંત અનંત
અંશો કમોંથી સંપૂર્ણપણે ઢંકાર્જ નથી. એટલા
બધા એક એક પ્રદેશમાં આત્મ શુણોના અનંત અનંત
અંશો હોય છે. આત્મ પ્રદેશોના અનંત શુણોએને ઢંકવા
માટે આટલા બધા પરમાણુઓની બનેલી ખારીકઃ ચીકણીઃ
કાર્મણ વર્ગણોની જરૂર પડે છે. અને તેનું મિશ્રણ મંજુ
આત્મા સાથે ગાઢ-મજબૂત-થાય છે.

દરેક આત્માના પ્રદેશો અસંખ્ય છતાં, તેમાં

અનંતા ગુણોભાના પ્રત્યેક ગુણની અનંત અનંત અંશે હોય છે, તેના ઉપર અનંત અનંત પરમાણુઓના બનેલા અનંત સ્કંધોની બનેલી અનંત કાર્મણુ વર્ગણુ વિના અસર ન થાય.

ચીજ જેમ બહુ જ ચીકણી, તેમ તેના રજકણો બહુ જ ખારીક હોવા જોઈએ, તેવા રજકણોના જલ્યાની તે ચીજ બનેલી હોવી જોઈએ.

જેમકે=માખણુ.

ચીજ જેમ બહુ જ લીસી સપાટી વાળી, તેમ તે ખારીક રજકણોના જલ્યાની બનેલી હોય જોઈએ. જેમ કે-હીરાની સપાટી.

અહીં આત્મા : તેના અસંખ્ય પ્રદેશો : અને એક એક પ્રદેશમાં-આત્માના અનંત ગુણોભાના પ્રત્યેક ગુણોના અનંત અનંત અંશે હોય છે.

કંપના ખાતર માની લઈએ, કે-આત્મ-પ્રદેશોની અનંત લીસી સપાટી છે, તેટલી જાંબી લીસી સપાટી ઉપર ચોંટવાને તેના છત્રીજ લીસી અને ચીકણી વસ્તુ જોઈએ.

કંપકાંની સપાટી અત્યંત લીસી ન હોવાથી, તેના ઉપર રજ ચોંટી છે, પરંતુ આરીસાની સપાટી ઉપર તેવી રીતે ચોંટતી નથી. પણ ઘી ચોપડીએ, તેના તેના રજકણો આરીસાની સપાટીને પણ ચોંટી છે. તેજ પ્રમાણે આત્માના પ્રદેશો ઉપર ચોંટવા માટે-બહુ જ પ્રદેશોના જલ્યાવાળા,

ઘણીજ ખારીક છતાં બહુ જ સુદર્મ અને ખૂબ ચીકાસ વાળી કાર્મણ વર્ગણા જ ચોંટી શકે છે.

અને એક એક પ્રદેશમાંના અનંત ગુણોમાંના એક એક ગુણના અનંત અનંત અંશેને ઠાંકવા માટે, તેના ઉપર અસર ઉપજાવવા માટે, અનંત અનંત પરમાણુઓની બનેલી કાર્મણ વર્ગણાની જ જરૂર પડે છે.

એ અનંત પરમાણુઓના સ્કંધો-પરમાણુમાં રહેલી ચીકાસ : અને લુખાશ : ગુણના અમુક પ્રમાણમાં મિશ્રણ થવાને લીધે એક પ્રકારનો રાસાયણિક સંબંધ ઉત્પન્ન થાય છે, તેને લીધે પરસ્પર બંધાય છે, અને એવા અનંત સ્કંધોની અનંત કાર્મણ વર્ગણાઓ બને છે.

તે ચીકાસ : અને લુખાશ : એ પરમાણુઓમાં રહેતા સ્પર્શ ગુણના પેટા ભેદો છે.

તેની સાથે-પરમાણુઓમાં રસરૂપ સ્વાદ પણ હોય છે. અને લાગણી-અધ્યવસાયને લીધે 'કર્મ'માં રસ પણ ઉત્પન્ન થયેો હોય છે.

જેમ, નાટક જોવાથી મનમાં ગતગતીયાં થાય તેવો આનંદનો રસ છુટે છે. અને વાદ જોવાથી થથરાઈ છુટે તેવા ભયાનક રસનો અનુભવ થાય છે.

તે પ્રમાણે કર્મો જીવનમાં કડવાશ : અને મીઠાશ : અખાડે છે, તે કર્મોનો રસ કહેવાય છે. તેનું નામ રસબંધ કહેવાય છે.

આ રસ બંધ "કર્મ" એવું નામ પ્રાપ્ત કરેલી વખતે આત્માની લાગણી-અધ્યવસાયે પ્રમાણે નક્કી થાય છે.

આત્મા અને કર્મના સંબંધ :

દીવા અગળ આપણે હાથ રાખીને તેની આંગળીઓને જુદી જુદી રીતે ગોઠવીને સામે ભીંત ઉપર પડતાં પડછાયામાં જોઈ શું, તેા આપણને કુતરાનું મોઢું, સસઢું, પાધનું મોઢું, વાંદરાનું મોઢું એવી એવી આકૃતિઓ જણાયે, અને એ આકૃતિઓ બાળકને હાથે છે, રમાડે છે, કુદાવે છે, ગમ્મત ઉપજાવે છે. દીવા: પ્રકાશ: સ્થિરમીત: હાયનો પડછાયા: એ સર્વનું મિશ્રણ થઈને જુદી જુદી આકૃતિઓ ઉભી થતી જોવામાં આવે છે.

પ્રકાશ સ્થિર હોવા છતાં હાથની જુદી જુદી ચેષ્ટાથી અને પ્રકાશની મદદથી આકૃતિઓ બને છે.

તે પ્રમાણે, આત્મા સ્થિર છતાં, જુના કર્મ નવા કર્મને જોયે છે, તેમાં ચાર પ્રકારના પ્રયોગ, અને પાંચ નિમિત્તો ઉત્પન્ન કરે છે. તેમાં આત્માના વિવિધ યોગસ્થાનકો અને અધ્યવસાયોના પ્રકારો મળે છે. એટલે આત્માના જીવનના વિવિધ ચિત્રો, તેના વિવિધ આનંદ, કે કષ્ટ ઉભા થાય છે. એ રીતે આત્મા, અને કર્મને કાંઈ સંબંધ નથી હોતો, છતાં બન્નેયનો કુદરતી રીતેજ કેઈ વિવિધ જુગ્મસંબંધ હોય છે. એમ ખાતરી થયા વિના રહેશે નહીં.

આત્માના જ્ઞાન: અસ્થિત: વિગેરે શુભો, અને તેના ઉપર આવેલા કર્મોના પડદાથી સહ જ રીતે જ જુદી જુદી અસરો પ્રગટ થાય છે.

દીવાનો પ્રકાશ સસલાનો આકાર ઉભો નથી કરતો. તેમાં આકાર નથી. તેવી જ રીતે આંગળીઓમાં પણ, એ

આકાર નથી. તે પણ ભીંત ઉપર પડતી પ્રકાશની કાંતિ અને આંગળીઓના પડછાયાથી એવી વિલક્ષણ આકૃતિઓ ઉભી થાય છે. તેજ રીતે આત્મા અને કર્મો ના મિશ્રણથી શરીરધારી જીવના જીવનના વિવિધ પ્રકારના ચિત્રો સહજ રીતે જ પ્રગટ થાય છે.

પાઠ ૭ મો :

આઠ કરણો :

બંધન : નિહતિ : નિદ્રાચના : અને સંક્રમણ : કરણ :

૧

બંધુઓ ! કર્મબંધ કેવી રીતે થાય છે ? તેના મૂળ, મુદ્દાઓ, વિસ્તારથી પહેલાં ભાગમાં, અને આ ભાગના ફક્ત પાઠ સુધીમાં આપણે સમજી ગયા.

કર્મબંધ થયા પછી તેના ઉપર બીજા સમયથી શી શી ક્રિયાઓ થાય છે ? તે વિચારવાનું બાકી છે, તે હવે વિચારી શું.

જેવી રીતે, એક સમયે કર્મબંધ થાય છે, તેવી રીતે દરેક સમયે કર્મબંધ ચાલુ જ હોય છે, એ વાત ફરીથી કહેવી પડે તેમ નથી જ ને ?

ના, જી !

એટલે, પ્રથમ સમયે જે પ્રમાણે બંધ થાય છે, તેવીજ રીતે, બીજે સમયે પણ જેવું યોગસ્થાનક, અને જેવું

અધ્યવસાય સ્થાનક, તેના પ્રમાણમાં પ્રદેશ વધતા-ઓચ્છા,
સ્થિતિ ને રસ વધતા-ઓચ્છા, પ્રકૃતિઓ પણ વધતી-ઓચ્છી
હોય છે. એ ફરીથી સમજાવવું પડ્યે કે નહીં, નહીં જ.

૨

કોઈ પણ સમયે જાંઘ થતી વખતના યોગઃ અને
અધ્યવસાયઃ ના એક સામટા બળની અસર જેમ તેજ વખતે
બાંધાતા કર્મ ઉપર થાય છે, તેવીજ રીતે પૂર્વે જાંઘાયેલા
કર્મો ઉપર પણ થાય છે.

યોગઃ અને અધ્યવસાયઃ ને લીધે ઉત્પન્ન થયેલા
તે તે સમયના આત્માના એ જાતના એક સામટા બળને
કરણ કહે છે. તેના મદદથી, કર્મજાંઘ થાય છે. અને
કર્મજાંઘ થયા પછી જાંઘાયેલા કર્મોમાં પણ પાછળથી પણ
અનેક જાતના ફેરફાર થાય છે.

૧. કર્મજાંઘ પણ જુદે જુદે સમયે જુદી જુદી
જાતનો હોય છે. એટલે કે જુદી પ્રકૃતિઃ જુદી સ્થિતિઃ જુદો
રસઃ અને પ્રદેશોના અણસરખા ભાગલાઃ વાજો જાંઘ હોય છે.

તેમાં કોઈ વખતે-જાંઘ સમયે, પ્રદેશ જાંઘઃ પ્રકૃતિ-
જાંઘઃ સ્થિતિજાંઘઃ અને રસજાંઘઃ જે પ્રકારનો થયો હોય છે,
તેમાં આગળ જતાં [જાંઘ થયા પછીના સમયોમાં] અનેક
જાતના ફેરફાર થઈ શકે એવો સામાન્ય જાંઘઃ જે યોગ સ્થાનક
અને અધ્યવસાય સ્થાનકના સામટા બળથી થયો હોય, તે
સામટા બળને જાંઘનકરણ કહેવાય છે. એટલે જાંઘન કરણને

નહીં. માટે-કર્મ બાંધવામાં યોગ સ્થાનકે: અને અધ્યવસાય સ્થાનકે: ની ખાસ મદદ મળે તોજ આત્મા કર્મ બાંધી શકે છે: માટે તેનું નામ કરણ પાડવામાં આવેલ છે.

આત્મા તે કર્તા: બંધન તે કરણ: આત્મા સાથે જોડવા રૂપ રૂળ પામતી કાર્મણ વર્ગણા તે કર્મ: એ રીતે કર્તા: કર્મ: અને કરણ: નો વિભાગ સમજી શકાયે.

આ પ્રમાણે ભાષાના વ્યાકરણમાં આવતા કર્તા: કર્મ: અને કરણ: શબ્દના અર્થો પણ અહીં ઠીક રૂપે લાગુ પડે છે.

આજ પ્રમાણે યોગસ્થાનકો: અને અધ્યવસાયો: નું સામકું બળ કર્મોમાં જુદા જુદા પરિવર્તનો કરવામાં ખાસ પ્રબળ રીતે મદદગાર થાય છે. તેથી તે દરેકને કરણ કહેવામાં આવે છે, જે કે-કોઈ વખતે મુખ્યપણે એકલા યોગી, અને કોઈ વખતે મુખ્યપણે એકલા અધ્યવસાય સ્થાનકો પણ કરણ બની શકે છે, પરંતુ એમ કોઈ વખતે બને છે.

૨. સામાન્ય બંધ કરતાં વધારે દૃઢતાથી કર્મ બંધાય, તેને નિદ્ધત બંધ કહે છે, અને તેવાં બંધ જે યોગ: અને અધ્યવસાય: સ્થાનકના એક સામટા બળથી થાય, તે બળનું નામ નિદ્ધત કરણ કહેવાય છે. એટલે નિદ્ધત કરણ ને લીધે નિદ્ધત બંધ થાય છે. નિદ્ધત કરણ એટલે નિદ્ધત બંધ કરાવનાર યોગ: અને અધ્યવસાય: નું બળ તે રૂપ પ્રબળ સાધન.

૩. નિદ્ધતજાંઘ કરતાં પણ વંધારે દંડતાથી એવો કર્મજાંઘ થાય, કે-એમાં લવિધમાં કથી ફેંદાર જાન થઈ શકે. તે કર્મનું જેવું ને તેવું જ ફળ ભોગવવું જ પડે તેનું નામ નિકાચિત જાંઘ.

જે યોગગણ અને અધ્યવસાય સ્થાનકના સામેટા જાંઘથી તેવા પ્રકારનો જાંઘ થાય, તેનું નામ નિકાચિત કરણ કહેવાય છે.

કમોના નિકાચિત જાંઘાયેલા જાંઘ ઉપર લવિધમાં કોઈપણ દરણની અગ્ર થતી નથી.

જાંઘ સમયે રસજાંઘ વિગેરેના જે નિયમનો નકદી થયા હોય, તેજ પ્રમણે બરાબર અવસ્થા ફળ ભોગવવું જ પડે છે.

જાંઘન કરણ, નિદ્ધત કરણ, અને નિકાચિત કરણ, એ ત્રણ કરણો કર્મ જાંઘ થતી વખતે સંભવે છે. એટલે કર્મ જાંઘ થતી વખતે કોઈ વાર જાંઘન કરણ હોય, તો સામાન્ય કર્મજાંઘ થાય, નિદ્ધત કરણ હોય, તો નિદ્ધત કર્મ જાંઘ થાય, ને નિકાચિત કરણ હોય, તો નિકાચિત કર્મ જાંઘ થાય. પૂર્વે જાંઘેલા કમોના પણ નિદ્ધત અને નિકાચિત જાંઘ થઈ જાય છે.

૪. જાંઘ થયા પછી કોઈ એવી વ્યતના અધ્યવસાય સ્થાનક અને યોગનું જાણ લાગે, જેથી અમુકે એક ભાગના પ્રદેશો, તેની જ વ્યતમા બીજા અમુક ભાગના કર્મમાં લગી જાય, અને પછી પ્રકૃતિ સ્થિતિ રસ વિગેરે જાંઘ બીજા ભાગના જ ગણાય.

જેમકે—“હસતું હાવનાર હાસ્ય—કર્મનો ભાગ
આનંદ—રતિ આપનાર કર્મના ભાગ સાથે ભળી જાય;
તો ત્યારપછી, તેનું નામ હસતું હાવનાર હાસ્ય કર્મ ન
કહેવાય. જેમકે—હસતું હાવનાર કર્મનો ભાગ મટી જાયો
છે, જેમકે—તે આનંદ આપનાર કર્મ સાથે ભળી ગયેલ
છે, અ-ભજ્જેયનું નામ આનંદ આપનાર કર્મ કહેવાય અને
તેનું ફળ પણ ભવિષ્યમાં આનંદ રૂપેજ ભોગવવાનું રહેશે
પરંતુ હસતું આવે, એ રીતે ભોગવાયે નહિ.”

આવી રીતે, એક કર્મ બીજા કર્મમાં ભળી જાય, તો
તેનું નામ સંક્રમ થયો કહેવાય છે. અને જે યોગ,
અને અધ્યવસાયના બળથી એ રીતે પરસ્પર સંક્રમ થાય,
તેનું નામ સંક્રમણ કહેવાય છે.

સંક્રમણ કરજીના બળથી, કર્મના અ ભાગના પ્રદેશો
સ્થિતિ કે રસઃ આ ભાગમાં મળી જાય, એટલે અ ની
પ્રકૃતિ પણ આ થઈ જાય. તેથી આ ભાગમાં અ મળી
જવાથી, અ ની વિદ્યમાનતા જ નષ્ટ થાય છે, અને બાકીનું
નામ આ પડી જાય છે. અને ફળ પણ આ નું જ મળે છે.
આદિ દેરદાર સંક્રમણ કરણ નામના યોગ અને અધ્યવસાયના
બળથી થાય છે.

સંક્રમણ કરણથી સંક્રમ-ભંગી જવાનું થાય છે.
સંક્રમ માટેનું કરણ તે સંક્રમણ કરણ
કહેવાય છે.

સંક્રમણ કરણ એટલે સંક્રમ કરાવનાર યોગ અને

અધ્યવસાયના બળરૂપ-પ્રબળ સાધન.

પ્રશ્નો.

૧. કરણ એટલે શું ?

૨. કરણ એ જડની શક્તિ છે ? કે આત્માની શક્તિ છે ?

૩. કરણનું કારણ સમજતા હો, તો કહો. નહીંતર કંઈ નહીં.

૪. નિહતઃ બંધનઃ અને નિકાચિતઃ બંધમાં શો ફેર ?

૫. સંક્રમ અને સંક્રમણમાં શો ફેર ?

પાઠ ૮ મો :

આઠ કરણો : [ચાલુ] :

ઉદ્વર્તનાઃ અપવર્તનાઃ ઉદીરણાઃ ઉપશમનાઃ

અર્થ. કર્મ બાંધતી વખતે સ્થિતિ : અને રસ : ને પ્રમાણમાં હોય છે.

તે બંનેયમાં જે કરણને લીધે-યોગ અને અધ્યવસાયના બળને લીધે-પ્રબળ સાધનને લીધે-વધારો થાય, તે ઉદ્વર્તના કરણ. સ્થિતિ : અને રસ : વધવાં તે ઉદ્વર્તના.

ઉદ્વર્તના કરણ ને લીધે-તેવા પ્રકારના યોગ : અને અધ્યવસાય : ના બળને લીધે ઉદ્વર્તના થાય. એટલે ઉદ્વર્તિ-સ્થિતિ : અને રસ : વધે છે.

૬. એવી જ રીતે, સ્થિતિ : અને રસનું ઘટવું, તે અપવર્તના. જે યોગ : અને અધ્યવસાય : ના

૧૩૨]

અપવર્તના થાય-સ્થિતિ : અને રસ ધટે, તેનું નામ
અપવર્તના કરણ.

૭. “અમુક કર્મ પ્રદેશોને ભાગ આત્મ-પ્રદેશો
સાથે અમુક વખત સુધી રહેશે.” એવો વખતનો-સ્થિતિનો
નિયમ થાય છે. એ વાત આવી ગઈ છે. હવે, એ વખત
ખરાખર પૂરો થતો આવતાં જ તે કર્મનો ભાગ પોતાનું
ફળ ખતાવે છે, તેને ઉદય કહે છે.

પરંતુ, જે વખતે ફળ ખતાવવાનો વખત નક્કી
થયો હોય, તે વખત આવી પહોંચતાં પહેલાં જ કર્મો
પોતાનું ફળ આપવા તૈયાર થાય, અને ફળ આપે. એને
ઉદીરણ કહે છે.

ઉદય એટલે વખત આવી પહોંચતાં જ કર્મ
પોતાનું ફળ સ્વાભાવિક રીતે ખતાવે. અને ઉદીરણ
એટલે વખત આવી પહોંચતાં પહેલાં કર્મો ઉદયમાં
આવે-પોતાનું ફળ ખતાવવા તૈયાર થાય; ખતાવે.

ઉદયમાં અને ઉદીરણમાં આ તફાવત છે.
જેમકે-આ હજી તમે હાસ્યોત્પાદક કર્મો બાંધ્યું છે,
અને તે એવી રીતે બાંધ્યું છે, કે-જેથી એક મહીનો
પછી તમારે હસવું પડે. એક મહીનો પૂરો થતાં જ
તમને હસવું આવવાનું જ. ત્યારે “ખરાખર નિયમિત વખતે
હાસ્યોત્પાદક કર્મ પોતાનું ફળ ખતાવ્યું. હાસ્યોત્પાદક કર્મ
ઉદયમાં આવ્યું, એમ કહેવાય.” કારણ કે-સ્વાભાવિક રીતે
વખત પૂરો થતાં જ કર્મ પોતાનું ફળ ખતાવવું જ પડે,

ઉદયમાં આવવું જ પડે. પરંતુ, જો મહીનો પૂરો થયા પહેલાં જ તે કર્મના ફળ રૂપે હસતું આવી જાય, તો તે હાસ્ય કર્મની ઉદીરણા થઈ જણાય.

ઉદીરણા એટલે સ્થિતિ પૂરી થયા પહેલાં કર્મનું ફળ ભોગવી લેવું. અને તેવી ઉદીરણા જેને લીધે-જે યોગ અને અધ્યવસાય ના બળને લીધે-થાય, તેનું નામ ઉદીરણા કરણ કહેવાય છે.

લાકડું સ્વાભાવિક રીતે સળગતું સળગતું આગળે આગળ સળગે છે. તેને સંકારીએ, તો તે બેહુ બળે છે. તેજ પ્રમાણે કર્મોના ઉદયમાં અને ઉદીરણામાં ફરક છે.

તે યોગ અને અધ્યવસાય ના જે બળને લીધે કર્મો શાંત પડ્યાં રહે, જેમાં ઉદય કે ઉદીરણા વિગેરે ન થાય. તેનું નામ ઉપશમના કરણ. ઉપશમના કરણને લીધે કર્મો ઉપશાંત-શાંત-રહે છે. કર્મોનો ઉપશમ રહે છે.

હવે બરાબર સમજ્યા હશે, કે:-

કરણ એટલે યોગ અને અધ્યવસાયને લીધે થએલી આત્માની પરિણતિઓ-આત્માની દશાઓ. એવી દશાઓ જો કે અસંખ્ય થઈ જાય, પરંતુ મુખ્ય પણે આઠ વિભાગમાં દરેકનો સમાવેશ કરી લીધો છે. અને તેના કાર્ય પણ આઠ છે. તે નીચે પ્રમાણે:-

બંધન કરણથી.....કર્મનો બંધ થાય છે.

નિહતિ કરણથી.....કર્મનો નિહત બંધ થાય છે.

નિકાચના કરણથી.....કર્મનો નિકાચિત બંધ થાય છે.

સંક્રમણ કરણથી.....કર્મોનો સંક્રમ થાય છે.
 ઉદ્વર્તના કરણથી.....કર્મોના સ્થિતિ: અને રસ: વધે છે.
 અપવર્તના કરણથી.....કર્મોના સ્થિતિ: અને રસ: ઘટે છે.
 ઉદીરણા કરણથી.....કર્મોની ઉદીરણા થાય છે-કર્મો
 ઉદીરાય છે. વખત પૂરો થતાં
 પહેલાં ઉદયમાં આવે છે.
 ઉપશમના કરણથી.....કર્મો ઉપશાંત રહે છે.

આ આઠ કરણો ઉપર કર્મોનો પ્રપચ ટકી રહેલો છે.
 બંધનકરણ-કર્મ બંધાય તેવા યોગ: અને અધ્ય-
 વસાય: ન હોય, તો કર્મોનો બંધ ન થાય. તેવી જ રીતે
 બીજાં કરણો ન હોય, તો ઉપર ગાણુમાં બતાવેલાં કર્મોમાં
 થતા ફેરફારો પણ ન થાય.

પ્રશ્નો.

૧. કરણ કેટલા થઈ શકે ?
૨. ઉદય અને ઉદીરણામાં ફેર શો ?
૩. ઉદય નવમું કરણ ગણાય કે નહીં ?
૪. અપવર્તના અને ઉપશમનામાં ફેર શો ?
૫. આઠેય કરણનાં જુદાં જુદાં દામ ગણાવો.
૬. કરણ એ શી વસ્તુ છે ?
૭. કરણ શબ્દનો શબ્દાર્થ શો થાય ?

પાઠ ૯ મો :

કરણની વિચિત્ર અમર :

એ તો તમને, યાદ જ કર્યો, કે “ કરણ-એટલે
અધ્યવસાયઃ અને યોગઃ બળાધી ઉત્પન્ન થયેલું આત્મિક
બળ-આત્મિક પ્રયત્ન વિશેષ.

હા, એ બરાબર યાદ છે.

સારું, એક બીજી વાત પણ સાથે સાથે યાદ
રાખી દેયો:-

એક સમયે, આપણને અધ્યવસાયઃ અને યોગ-
સ્થાનકઃનું જે બળ ઉત્પન્ન થયું, હોય-કરણ ઉત્પન્ન થયું
હોય, તેજ કરણ, તેજ વળતે, કેટલાક કર્મોને બાંધે,
પૂર્વે બાંધેલાઓનો સંક્રમ કરે, ત્યારે તેનું જ નામ
સંક્રમણ કરણ કહેવાય. તેજ વળતે કેટલાક કર્મોમાં
અપવર્તનઃ ઉદ્વર્તનઃ થાય, એટલે તેનુંજ નામ ઉદ્વર્તના
કરણ : અને અપવર્તના કરણ : કહેવાય.

વળી, તેજ કરણને લીધે કેટલાક કર્મોની ઉદીરણાં
અને કેટલાકનો ઉપરામ થાય, કેટલાક નિકાશિત
બંધાય, અને કેટલાક નિષ્ક્રિય રીતે બંધાય. ત્યારે તેનું

જ નામ ઉપરામનાઃ ઉદીરણાઃ નિદતઃ નિકાયનાઃ
કરણુઃ એ નામ કહેવાય.

અર્થાત્-એજ સમયનું કરણુઃ તે સમયે જેટલા
કર્મ બંધાય, તેને માટેનું તે બંધન કરણુ ગણાય.
જેટલાને સંક્રમાવે, તેટલાનું તે જ સંક્રમણુ કરણુ
ગણાય.

આ ઉપરથી એ સમજવું જોઈએ, કે-દરેક સમયે
અધ્યવસાયઃ અને યોગઃનું બળ-એટલે કરણુ-એક હોય
છે, અને તેને લીધે, ક્રિયાઓ આઠેય ચાલુ હોય છે.
કોઈ કર્મ બંધાતા હોય છે, કોઈ નિકાચિત્ત યતા હોય
છે, કોઈ સંક્રમતાં હોય છે. વિગેરે વિગેરે.

આપની આ વાત માનવામાં કેમ આવે?

કેમ ન આવે?

એક જ કરણુ બધા કામ કરે, તે ઘટે જ કેમ?

હા, એકજ કરણુ બધા કામ કરે, અને તે બધાં
કામો થાય પણ ખરા,

કૃપા કરી, તે સમજાવશો?

કેમ નહીં? સમજાવવાતો એજ જ હીએ ને ?
વાત બહુ ઝીણી-છે. એટલે ધ્યાન પણ બહુ જ રાખજો,
અને, શુદ્ધિને, પણ ઝીણી કરજો, એટલે ખરાખર સમજાશે.

ધણી કૃપા

સંભળો, ત્યારે:-

... એ એક જ કરણમાં એવી વિચિત્ર શક્તિ હોય છે, કે-જેના જેના ઉપર તેની અસર થાય, તેની તેની પોતાની પરિસ્થિતિ : અને યોગ્યતા । જુદી જુદી જાતની હોવાથી, તેની ઉપર જુદી જુદી જાતની અસર થાય છે. આ પાંત નીચેના દાખલાઓ ઉપરથી બરાબર સમજાયે :

પાઠ ૧૦ મો :

કરણની વિચિત્ર અસર : [ચાલુ].

૧. જાડનું બીજ આપણે વાવીએ; ત્યારે તે એક દાણા રૂપે હોય છે. પણ તેમાં એવી એવી વિચિત્ર શક્તિઓ હોય છે, કે-તેમાંથી જ પહેલાં બે પાંદડા ફૂટે છે, અને પાછળથી એ પાંદડાં જ ડાળી રૂપે બની જાય છે. પરિણામે કુલ : ફળ : વિગેરે અનેક વિચિત્ર વિચિત્ર વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

... એ જાડ મોઢું થયા પછી, તેને પાણી : ને ખાતર : આપો. તો તે જ ખાતરને લીધે જે પાંદડાં ફૂટવાની તૈયારીમાં હોય, તેની કુપળો બહાર આવે છે. જે ફળ નાનું હોય, તે વધે છે; ઠાસું હોય, તે પાકું થાય છે. પાકું હોય, તેમાં મીઠાશ : અને રસ : વધે છે. પાતળી ડાળી હોય, તે જડી થાય છે. અણુ બીજું ફૂલ બીજું છે, અને તેમાં ફળ બેસવાની તૈયારી થાય છે. આવી વિચિત્રતા આપણે જોઈ ચક્રીએ છીએ. એક જ વખતે, અને એક જ જાતના પોષક ખાતર : અને પાણી : થી આ બધું બને છે.

જો વખતે દાડમના ઝાડ ઉપર પાકાં દાડમોના મન લલચાવે એવાં દાડમ લટકતાં હોય, છે, તેમ વખતે ખીજાં નાનાં દાડમ ઠાચાં હોય છે. કેટલાંક ફૂલ ઉધડ્યાં હોય છે, કેટલાક કળીની સ્થિતિમાં હોય છે. હવે, તમે તે બાંદના મૂળમાં ખાતર ને પાણી પૂરો. શું પરિણામ આવશે? શું ફૂલની કળીઓમાંથી એકદમ પાકાં દાડમ બની જશે?

નહીં જ. કંમે કંમે ખીજશે. ઠાચાં હશે, તે પાકશે, પાક્યાં હશે, તે ખરવાની તૈયારીમાં આવશે. એમ વરેક વિભાગમાં પોત પોતાની પછીની સ્થિતિ ઉત્પન્ન થતી રહેશે.

હવે, તમે બરાબર સમજ્યા હશે, કે-ખાતર અને પાણીએ પોતાની અસર ઉત્પન્ન કરવાની શરૂઆત એકી વખતે કરી હતી. પરંતુ તેનું પરિણામ સૌ સૌના ઉપર પોત પોતાની સ્થિતિ અનુસાર જુદું જુદું થયું.

તે જ પ્રમાણે કરણ એક જ છતાં, તેણે જ બાંધાતાં કર્મને બાંધ્યાં, સંક્રમ યોગ્યનો સંક્રમ કયો. ઉદ્ભવતાં યોગ્યમાં ઉદ્ભવતાં કરી. અને અપવર્તના યોગ્યમાં અપવર્તના કરી. આ રીતે, તે કરણમાં વિચિત્ર શક્તિ હોય છે. અથવા, તે અઘ્યવસાય સ્થાન અને યોગનું પ્રામથ્ય જ વિચિત્રતા ગર્ભિત હોય છે, કે-જેને સ્ત્રીને તે જુદું જુદું પરિણામ નિપજતી શકે છે. અથવા કંમો પરિસ્થિતિઓની જુદી જુદી યોગ્યતાને અગે જુદી જુદી અસર થાય છે.

૨. એક ઉપદેશક પોતાના વિષયને અનુસરીને સળંગ ઉપદેશ આપ્યે જાય છે. પરંતુ, કોઈ તેમાંથી ઇતિહાસને લગતા સુદા તારવે છે, કોઈ તેમાંથી કર્તવ્ય માર્ગ શોધે છે,

કોઈ તેમાંથી બૂલો જ કાઢે છે, કોઈ કોઈની મરજી મેળવે છે, કોઈ તત્ત્વજ્ઞાન તો કોઈ નીતિનાં નિયમો આપે છે, ને તેનો સંગ્રહ કરે છે.

આ રીતે ઉપદેશ એક છતાં, તેની જુદા જુદા ઉપર જુદી જુદી અસર થાય છે, કેમકે-જેના ઉપર ને ઉપર દેશની અસર થાય છે, તે પાત્રો જુદી જુદી જાતની અને મનોવૃત્તિઃ ધરાવતા હોય છે, તેથી તેની અસર પણ જુદી જુદી થાય છે.

૩. વળી તમે કોઈ સંખ્યા આલેખતાં જોયો છે. હા, ત્રીજા જોઈ છે.

સારું. કોલસા સળગાવવાની તેને એક મોટી દિાદી હોય છે, તેમાં ખૂબ તીવ્ર અગ્નિ સળગાવવામાં આવે છે. તેને લીધે વરાળ બને છે. અને તે વરાળ બીજા એક યંત્ર ઉપર અસર ઉપજાવે છે. તે વળી ત્રીજા યંત્ર ઉપર અસર ઉપજાવે છે. એમ ઠંઠ કાપડ વણાય છે, ત્યાં મુઘી તે દરેકની ઉપર તે સળગતા અગ્નિની આકકતરી રીતે અસર ચાલી આવે છે. જો તે એકાએક બંધ પડે, તો બધા સંખ્યા એકાએક બંધ પડે છે. તેને ચતે જ કરવામાં આવે, તો બધાએ સંખ્યા સતે જ રીતે ચાલવા માંડે છે. તેને મંદ કરવામાં આવે, તો બધા સંખ્યા મંદ મંદ ચાલવા માંડે છે. અર્થાત્ બધી સંખ્યા સળગતો તે અગ્નિ જ છે.

હવે, વિચાર કરો. કે-જો એક સરખી રીતે ચાલે ના, છતાં એકો એક સરખો અર્થ જ કરીને પાછા ફરે છે.

લાંબી લાકડી જેવા ટોચ, તે તો માત્ર આમચી જેમ બાય છે, ને આવે છે. પંચાચો થકી જ વેગથી ચક્રકર ચક્રકર ગોળ ફરે છે. કારણ એ કે, જે સ્તંભો જે પરિસ્થિતિમાં ગોઠવ્યા હોય, તે પ્રમાણે જુદી જુદી ક્રિયા કરે છે. કોઈ ચક્ર સવળા ફરે છે, ત્યારે કોઈ અવળાએ ફરે છે. એમ સૌ પોત રીતની ગોઠવણ પ્રમાણે કામ કરે બાય છે.

બસ, તેવાજ રીતે અહીં પણ સમજ લેવું. જેમ એ જુદી જુદી સમગ્ર પ્રવૃત્તિઓનું મૂળ કોઠીમાંનો અંત્રિ હોય છે, તેજ પ્રમાણે કમો ઉપર થતી આઠેય અસરોનું મૂળ એકજ કરણ હોય છે. છતાં તે જુદી જુદી પરિસ્થિતિના કમો ઉપર જુદી જુદી અસરો કરે છે. તેથી તે જુદી જુદી અસરોના ઉત્પાદક તરીકે એકજ પ્રયત્ન જુદા જુદા આઠ કરણ રૂપે ગણાય છે.

જેમ, એકજ માણસ કોઈનો કાકોઃ કોઈનો માસોઃ કોઈનો ભત્રીજોઃ કોઈનો ભાણેજઃ કોઈનો વિમરઃ કોઈનો જોડઃ કોઈનો મત્રરોઃ કોઈનો માસોઃ કોઈનો કુઓઃ અને કોઈનો બનેલીઃ ગણાય છે.

પ્રશ્નો.

૧. આઠ કરણ એટલે અધ્યવસાયઃ અને યોગઃ નાં બળ ક્યાં ગણવાં ?
૨. તો બીજી, અધ્યવસાય વિગેરેનું એકજ બળ આઠ પરિણામ કેમ ઉત્પન્ન કરી શકે ?
૩. એકજ કરણમાંથી ઉત્પન્ન થતા જુદા જુદા કાર્યોની જુદી જુદી પાત્રતાને ક્ષીણે જુદી જુદી થતી અસરના એ ચાર નવા દાખલા આપો.

પાઠ ૧૧ મો :

અબાધા કાળ :

એક તો, આપણે ત્રીજા પાઠમાં સ્થિતિ બંધ વિષે શીખી ગયા છીએ, પરંતુ કયા કર્મનો સ્થિતિ બંધ છેટલો થાય ? તેનું વિસ્તર અભ્યાસવાનું આગળ ઉપર રાખ્યું છે.

પ્રશ્ન—અધનકરણથી બાધાયેલી સ્થિતિમાં અપવર્તના કરણથી ઘટાડો, તેમજ ઉદ્વર્તના કરણથી વધારો પણ થાય છે. એ પણ તમે શીખી ગયા છો. પરંતુ,

ધારો, કે—એક માણસે હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે તેવું કર્મ બાંધ્યું, અને તેની સ્થિતિનો તે વખતે નિયમ થઈ પણ ચૂક્યો. અને ધારો, કે—સ્થિતિ લગભગ એક વર્ષની નક્કી થઈ ચૂકી. પરંતુ, તેનો શો અર્થ ?

તેનો અર્થ એ જ, કે—એક વર્ષ પછી તે માણસને હસવું આવે.

તે પછી ?

પછી તો મારા ધારવા પ્રમાણે, એક વર્ષની સુદૃઢ મુદ્દી રહી શકે તેવા એ કર્મ પ્રદેશો, સુદૃઢ પૂરી થતાં, તેમજ જે કર્મ બતાવવાનું હતું તે બતાવ્યા.

આત્મા સાથે રહી જ કેમ શકે ? તેથી, તે બધી વર્ગભ્રાએ!
આત્માથી ભુલી જ પડી જતી હોવી ભ્રમરે મારી
સમજમાં એમ આવે છે. પછી તો હોય, તે ખરું.

બરાબર, બરાબર. તમારું સમાધાન બરાબર છે.

પરંતુ, હાસ્ય કર્મ બંધાયા પછી, માણસને
હસવું આવ્યું, ત્યાં સુધી એ હાસ્ય કર્મની દશા શી
થઈ હશે ?

એનો ઉત્તર હું નહીં આપી શકું, આપ સમજાવો.
ખરું જ ધ્યાનથી સમજાવો. નહીંતર, વિષય ખ્યાલમાં
નહીં રહે. સાંભળો:-

કર્મનો અમુક એક ભાગ લો, અને તેની શી દશા
થાય ? તે આપણે વિચારીએ:-

દાખલા તરીકે-ધારો, કે-હાસ્ય કર્મ લઈએ.
તે કર્મ જે સમયે બંધાયું, ત્યાંથી અસંખ્ય સમય
સુધી-એક આવલિકા સુધી-તેમજ-બંધ થવાથી જ એ
અવસ્થામાં-તે પડ્યું રહે છે. કેમ બાણે-પકડાવાથી ગલરાયું
હોય, તેમ બંધનકરણના અપાટાથી મૂર્છિત-થઈ ગયું હોય,
એમ પડ્યું રહે છે.

એક આવલિકા પૂરી થતાં જ અપાટાબંધ બંધન
કરણના અપાટામાંથી છુટું પડી, બીજા સંક્રમણ ઉદ્ભવતાં
અપવર્તનાં ઉદ્ભવતાં વિગેરે કરણોમાંના કેઈ પણ કરણોના
અપાટામાં આવે છે, અને દરેક કરણના બળ પ્રમાણે બંધ
વખતના સ્વરૂપ કરતાં પ્રકૃતિઃ નિયતિઃ રમઃ અને પ્રદેશઃ
વિગેરેમાં ફેરફાર થવા હોય, તે થવા લાગે છે.

આવી રીતે અનેક કર્ણોનાં અંખાટાં લાગી લાગી તેમાં ફળ આપવા લાયક શક્તિ ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સુધી એ કેમ એમને એમ નિષ્ક્રિય પડ્યું, રહેતું નથી, પરંતુ તેના ઉપર કોઈને કોઈ કરણથી અસર ચાલુ જ હોય છે.

એક તપેત્રીમાં દૂધ ગરમ, મૂત્રી, નીચે બરાબર નેઈએ તે પ્રમાણે તાપ સળગાવે ને પ.સે એસી ધીમે ધીમે હલાવે, ત્યાં ઉપર એક તાસક ઢાંકી થોડું બરાબર તાપ થયા પછી દૂધની સ્થિતિ શી થાય છે? તે બરાબર તપાસ રાખજો. ને તેની નોંધ રાખજો. બહુ સારું. તેમ કરી જોતાં તેની નોંધ નીચે પ્રમાણે થાય છે:-

૧. પ્રથમ-જ્યારે તાપની આંચ લાગી, ત્યારે દૂધમાંથી રહેજે રહેજે વરાળ નીકળવા લાગી.

૨. પછી, થોડી વધારે વાર થયા પછી તાસક ઢાંકી નાંચું, તો વધારે વરાળ નીકળતી જણાઈ અને કેમ જાણે, દૂધમાં વધારો થયો હોય, તેમ લાગતું હોય.

૩. પછી, મેં તાસક ઢાંકી, થોડી વાર થઈ તેવામાં એકાએક ઉભરો આવ્યો, અને દૂધ બહાર ઉભરાઈ જવા લાગ્યું, તે વખતે સંભાળ રાખીને મેં તાસક ઉપાડી લીધી ન હોત, તો તપેત્રીમાં દૂધ રહેત? કે કેમ? બહુજ થોડું રહેત.

હીક, ભાઈ! હીક, નોંધ તો હીક રાખી છે, આ નોંધ અગત્યર સાદ રાખજો. કારણ કે તે દાખલાથી બે-

નવુઃ મુદા મારે તમને સમજવવાના છે, - તે સમજવવા હીક પડશે.

૧. ઉભરો આવ્યા પહેલાં દૂધમાં કોઈ જાતની કીચા નહોતી થતી, એમ તો નહીં જ.

૨. પણ ગરમ થવાની ક્રિયા જરૂર શરૂ થઈ ચૂકી હતી.

૩. એ ક્રિયા પૂરી થઈ, કે તુરત વરાળ નીકળી અને ઉભરો આવ્યો.

૪. જો ગરમ થવાની ક્રિયા પહેલાથી જ ન થઈ હોત, તો ઉભરો ન જ આવત.

૫. એટલે-ઉભરો આવ્યા પહેલાં, પાક [ગરમ] થવા માટે થોડા વખતની જરૂર હતી.

૬. જો તેમ ન હોય, તો ચુકા ઉપર મૂકતાંની સાથે જ ઉભરો આવી જવો જોઈતો હતો.

તેવી જ રીતે, બંધન કરણથી છુટું પડેલું કર્મ, તરતજ ફળ આપી શકતું નથી. પરંતુ, ફળ આપવા લાયક થતાં પહેલાં કેટલોક વખત બીજા અનેક ક્રિયાઓ કરણોની અસરોમાંથી તેને પસાર થવું પડે છે. અને તેને માટે વખત પણ જરૂર લાગે જ.

હવે વિચારો, કે-એક વર્ષની સ્થિતિનું હાસ્ય કર્મ બાંધ્યું, તેનો અર્થ એ થયો કે-બાંધવાના વખતથી માંડીને એક વર્ષમાં તે લોગવાઈને આત્મ-પ્રદેશોથી છુટું પડી નાથ. પરંતુ, બંધાયા પછી એકાદ મહીનો તેના ઉપર બીજા કરણોની અસર થાય, ત્યારે તે ફળ ખતાવવા

લાંચક ખને, ઓને, બ્યારે, ફળ ખતોવવા લાગે, ત્યારે એકાદ મહીનો પછી, ને બાર મહિનો પૂરા થતાં મુધી હસવું આવે.

પરંતુ, શરુઆતના પાકને માટે જે મહિનો ગંથો, તેને અખંધા કાળ કહે છે. જેમ, ઉલરો આવતાં પહેલાંની-ફૂંધના ગરમ થવાનાં પળતની-સ્થિતિ. કહેવાની મંતલેણ એવી છે, કે-

૧. અખંધા કાળ પસાર થયા વિના કર્મ ઉદયમાં આવે નહીં.

૨. અખંધા કાળ વળતે કર્મ નિષ્ક્રિય પડ્યું હોય છે, તેમ નથી.

૩. પણ તેના ઉપર અનેક રીતે ફરણીની અસર ચાલુ હોય છે.

કયા કર્મનો અખંધા કાળ કેટલો છે ? તેનું સિદ્ધ આગળ ઉપર આપીશું. હાલ એટલું જ સમજાવજો, કે- હરેક કર્મને અખંધા કાળ હોય છે, અને તે ઓછોવધતો પણ હોય છે.

અસંખ્ય સમયની એક આવલિકા થાય છે. અને અને એક મુહૂર્તની આવલિકા ૧,૬૭.૭૭,૨૧૬ થાય છે. મુહૂર્ત એટલે બે ઘડી [૪૮ મીનીટ] આવલિકા એટલે ૪૮ મીનીટનો ૧.૬૭.૭૭,૨૧૬ મો લાગઃ તેટલા વળતને આવલિકા કહે છે. એક મીનીટનો ૩,૪૬.૫૨૫ મો લાગઃ તે આવલિકા. આ ગણતરી જરાબર ચાદ રાખવી.

કર્મ બંધાયા પછી એક આવલિકા સુધી એમને એમ પડ્યું રહે છે. તેમાં ફેરફાર થતો નથી. તે બંધાવલિકા કહેવાય છે.

કર્મ બંધતા એક સમય લાગે છે. પરંતુ એક આવલિકા સુધી એજ સ્થિતિમાં કર્મ રહે છે. તેથી તેને બંધાવલિકા કહે છે.

કર્મ બંધાયા પછી, ને ઉદયમાં આવવાની શરૂઆત ન થાય, ત્યાં સુધીના વખતને અબાધાકાળ કહે છે. કોઈપણ જાતની ખાસ બાધા જોડતા વખત સુધી ન થાય, તેટલા વખતને અબાધાકાળ કહેવાય છે.

પ્રશ્નો

૧. અબાધાકાળ એટલે શું ?
૨. અબાધાકાળની શરૂઆત કયારે થાય ?
૩. અબાધાકાળ થવાનું કારણ ?
૪. અબાધાકાળ પૂરે થયા પછી કર્મની શી સ્થિતિ થાય ?
૫. આવલિકા એટલે શું ?
૬. આવલિકા એક મીનીટનો કેટલાનો ભાગ ?
૭. મુહૂર્ત એટલે ?
૮. બંધાવલિકા એટલે ?

પાઠ ૧૨ એ :

નિષેધ : અને ઉદ્યાવલિકા :

અખાધા કાળ પૂરો થતાંની સાથેજ પોતાનું બળ-ફળ-ખતાવવા અધીરું થઈ રહેલું કર્મ, એકદમ કરણોના અપાટ-માંથી છૂટીને, ફળ ખતાવવાના માર્ગ તરફ ઢોડે છે. એ માર્ગ પણ એક આવલિકાના વળત જેટલો ગોઠવાય છે, તેથી તેને ઉદ્યાવલિકા કહે છે. ઉદ્યમાં આવવાના કાર્યક્રમનો એક આવલિકા જેટલો નિયત વખત, તે ઉદ્યાવલિકા.

દાખલા-તરીકે-હાસ્ય કર્મના અખાધા કાળનો મહિનો પૂરો થતાંની સાથેજ કરણોના પ્રપંચમાંથી છૂટેલું તે કર્મ, બીજો મહિનો બેત્રતાંની સાથેજ હસાવવાનું ફળ ખતાવવા લાગે છે, એટલે કે-તે માણસને હસવું આવવા લાગે છે.

અખાધાકાળ પૂરો થતાંની સાથેજ એક આવલિકા સુધી જેટલા કર્મ પ્રદેશો આવે, તેટલાને ફળ ખતાવવા દે, તેટલા વખતને ઉદ્યાવલિકા કહે છે. પરંતુ, ફળ તો અગિયાર મહિના લોગવવાનું છે. એટલે એક આવલિકા પૂરી થતાં બીજી શરૂ થાય, એમને એમ અગિયાર મહિના સુધી ચાલ્યા કરે. ને કેટલીયે ઉદ્યાવલિકાઓ પસાર.

ઉદયાવલિકા એ કમોનો જહાર પડવાનો-
ઉદયમાં આવવાનો માર્ગ છે. જેમ જેમ કર્મ ઉદયાવલિકામાં
આવતાં જાય, અને કૃષ્ણ જતાવતાં જાય, તેમ તેમ તે
આત્મપ્રદેશોથી જુદા પડતા જાય છે-ખરી પડતાં જાય છે,
ત્યારપછી તેનું નામ કર્મ ન કહેવાય. તે કાર્મણુ વર્ગણુ
ખની રહે છે.

કાળુ છ ઠાકોરને કારખાનામાં મંજુરી કરવા રાખ્યા,
ત્યાંસુધી તે મંજુર ગણાયા. એ કામની નોકરીમાંથી છૂટ્યા
એટલે પાછા કાળુ છ ઠાકોર તરીકે હતા, તેમને તેમ
ઓળખાવા લાગ્યા. માંડીમાંથી ઘડો જનારો અને ઘડો
તરીકે કામ આપ્યું. ત્યાંસુધી, તેનું નામ ઘડો કહેવાયું.
ઘડો કુટીને તેના ઠીકરાં થયાં, અને તે પણ ભાંગીને માંડીમાં
મંજી ગયાં, એટલે પાછું તેનું નામ માંડી હતું. તે ત્યાં
થયું. એ પ્રમાણે કાર્મણુ વર્ગણુ જે સમયથી આત્મા સાથે
ચોંટી, ત્યારથી તે ઠંક કર્મ તરીકેનું કૃષ્ણ જતાવીને આત્માથી
ખરી પડી-નિર્જરી ગઈ-જરી ગઈ, ત્યાંસુધી તેનું નામ કર્મ
રહ્યું. તેની પહેલાં અને કર્મ મટ્યા પછી તેનું નામ
કાર્મણુ વર્ગણુ રહે છે.

અગ્યાર મહિનામાં આવી ઉદયાવલિકાઓ કેટલી થાય ?
ધણી થાય.

ઉદયાવલિકા એટલે શું ? એ તો માત્રમ હશે ?

હા, છા. ઉદયાવલિકા એટલે એક આવલિકા-
સુધી કર્મની ઉદયમાં આવવાની ક્રિયા ત્યાં રહેવી. આવ-
લિકામાં એટલો વખત થાય છે ?

તે ૧૧ મા પાઠમાં સમજીને અમે યાદ રાખ્યું જ છે.
 બરાબર છે. બીજે મહિનેથી શરુ થયેલી, ને બારમાં
 માસ પૂરો થતાં સુધી ઘણી ઉદ્યાવલિકાઓ થઈ જાય છે,
 અને તે બધી ઉદ્યાવલિકાઓમાં કર્મનો ઉદય થાય જ
 હોય છે. આ આખા ઉદય કાળને નિપેક કહે છે. બાર
 મહિનાની સ્થિતિના બાંધેલાં કર્મનો એક મહિનો અબાધા
 કાળનો જાય, ને બાકીના અગ્યાર મહિના રહ્યા, તે
 નિપેક કાળ-કર્મનો ઉદય-કાળ- કહેવાય.

અહીં એક વાત સમજવા જેવી છે, અને તે એ છે,
 કે-અબાધા કાળમાંથી છૂટેલું કર્મ ઉદ્યાવલિકામાં પ્રવેશ
 કરવા એકદમ જોસબંધ થાય છે, તે વખતે શરુઆતમાં
 કર્મનો સૌથી વધારે જોસ-વેગ હોય છે, તેથી પહેલી
 ઉદ્યાવલિકામાં કર્મના ઘણા પ્રદેશોનો જલ્દી આવી પડે
 છે. તેથી જેમ જેમ વખત જતો જાય છે, તેમ તેમ તેનો
 વેગ ઓરછો ઓરછો થતો જાય છે. છેવટે, બારમાં મહિનાની
 છેલ્લી આવલિકામાં જોસ તદ્દન ઘટી ગયો હોય છે. એટલે,
 કે, કર્મનો તદ્દન ઓરછો ભાગ-ઓરછા પ્રદેશો-તેમાં પ્રવેશ
 કરે છે.

આ રીતે વિચારતાં, આખા નિપેક દરમ્યાન ઉદયમાં
 આવેલા કર્મના જલ્દાના સમૂહોનો આકાર ગો-પુચ્છ-
 ગાયના પુછડા-પ્રમાણે થાય છે.

પહેલી ઉદ્યાવલિકાથી માંડીને છેલ્લી ઉદ્યાવલિકા
 સુધીના આખા નિપેકનો આકાર તપાસ્યો, તો ગો-પુચ્છ
 જેવો જણાયો. શરુઆતમાં પહોળો ગોળા જેવો ઉદય

સાંકળો ગોળાં જણાયે, ગો પૂરનો આકાર એ પ્રમાણે હોય છે.

નિષેકની પહેલી ઉદયાવલિકામાં સૌથી વધારે પ્રદેશ આવે છે, પછી ઓચાં ઓચા થતાં થતાં છેવટે ઘણાં ઓચા થઈ જાય છે. તેથી, પ્રદેશના ઓચા વધતાં પછાને લીધે ઉપર સૂચવેલો આકાર થાય છે.

૧. અનાજની ડોડીનું છિદ્ર ખુલ્લતાંની સાથે જ એકાએક અનાજ બહાર ધસી આવે છે, તેમાં પ્રથમ અનાજ ઘણું બહાર આવે છે, ને પછી ઓચું ઓચું આવે છે.

૨. દૂધનો ઉભરો પ્રથમ એકાએક આવે છે.

૩. નિશાળમાંથી નિશાળીઆ છૂટે છે, ત્યારે શરૂઆતમાં એકાએક મોટું ટોતું બહાર ધસે છે, પછી ધીમે ધીમે ઓચા થતા જાય છે, છેવટે, થોડા રહે છે, ને છેવટે નિશાળનો ઓરડો ને ચોક ખાલી થઈ જાય છે.

૪. બંદ્રકની નળી રૂપ અભાધા માંથી છૂટી થયેલી ગોળીનો વેગ પ્રથમ ઘણો હોય છે, પછી ધીમે ધીમે વેગ ઘટતો જાય છે.

૫. જેમાં પૂરો ગળ પાક થયો હોય, તેવાં વાદળાં માંથી પાણીનાં ફોરાં પ્રથમ જેટલા જોસથી અને તેમાં વધારે પ્રમાણમાં પાણી પડે છે, તેના કરતાં પછી જોસ ઓચા હોય છે, અને પાણી પડવાનું પ્રમાણ પણ ઓચું થાય છે.

નિષેક-જેટલે: છાંટવું: સિંચવું: વરસવું. અને તેને એવો શબ્દાર્થ પણ બરાબર છે.

નિ+સિચ્ચ પ્રાત્ [છાંટવું-વિગેરે] અર્થમાં. અ
પ્રત્યય લાગીને ઝૂનો લોપ. ઇનો એ. ઝૂનોપ્. યૂનો ક્ર
થવાથી નિષેકચણ્દ્ર થયો છે, કમોનો ઉદય માટેનો
વરસાદ.

એકી સાથે બધા કમો ઉદયમાં આવી જઈ એક જ
ઉદયવલિકા જેટલો નિષેક કેમ ન થાય ? તેનો ખુલાસો
વાદળોના દાખલાંથી થઈ જાય છે. વાદળું બરાબર પાકી
મયું હોય છે, ભરપૂર પાણીથી ભરેલું કાંતું જણાય છે,
પરંતુ જ્યારે તે વરસવા-નિષેક, ફેરવા-માંડે છે. ત્યારે
એકી સાથે ઢગલો થઈ પડતું નથી. પણ શરૂઆતમાં એકદમ
ધણા ફેરાંઓ ભેસંબધ પડે છે, ને પછી પણ ફેરાં પડવાનો
તે પ્રવાહ ચાલુ રહે છે. એમ કમે કમે વરસીને વાદળું
ખલાસ થાય છે. તેમાં પ્રથમ વેગ વધારે હોય છે, ને ફેરાં
પણ ઘણાં પડી જઈ, પાણી પણ વધારે પડે છે. પછી
ધીમે ધીમે વેગ ઘટતો જઈ ઓચ્છાં ઓચ્છાં ફેરાંને ઓચ્છું
ઓચ્છું પાણી પડે છે.

આ વાત બરાબર ઘટતી નથી.

કેમ ?

ધણી વળન એવું ભેવામાં આવે છે, કે-એક
વાદળું ચડી આવી ફેરાં પડવા માંડે છે, પાછળથી ઓચ્છું
થયા પછી તેથી થે વધારે વેગમાં અને વધારે
લાગે છે.

તમારી વાત છે તો બરાબર. પરંતુ
વધારે ફેરાં પડવા માંડે છે. ત્યારે તેમાં

ભળેલું હોય છે, તે પણ તે વળતે- સાથે વરસે છે, અથવા તેમાં પવનનો વેગ વધવાથી ફેરામાં ઉઠીરણ થાય છે. એટલે આપણને વધારે ધડતાં લાગે છે. પણ જ્યારે પ્રથમનું કે સાથે ભળેલું વાદ્યનું એકલું વરસે, તો તે શરૂઆતમાં થણા ફેરાઓનો નિપેક કરે, અને પછી ધીમે ધીમે તેમાં ધટાટો થતો જાય, માટે છેલ્લે ઓરછાનો નિપેક કરે. વરસાદનું દૃષ્ટાન્ત અહીં આખા વિષયમાં બહુ જ આભેદુષ્ઠ બંધબેસતું હોય, એમ જણાય છે.

નિપેક:-

વરસાદનો-

૧. સૂર્યના તાપથી પાણીના સ્પૃશ્વમાંથી આકાશમાં ઉડી શકે કે, અદ્દર ચડી શકે, તેવાં તેટલાં અને પરમાણુઓનો સૂક્ષ્મ પરિણામ વરાળરૂપે તૈયાર થાય છે. અને તે વાયુના જોરથી અદ્દર ચડે છે.

૨. આકાશમાં ચઢ્યા પછી, તેના ઉપર હવા: પ્રકાશ: પવન: ગરમી: વિગેરેથી બનેલા વિચિત્ર વાતાવરણની અસર સતત

કર્મનો-

૧. પરમાણુઓ: અને પરમાણુઓના બનેલા સ્કેપા: માંથી કર્મને ચોખ્ખા-કાર્મણ વર્ગજાઓને યોગ અને અધ્યવસાયના બળથી પોતાની તંત્રજોશીને છૂટ પોતાની સાથે મેળવી દે છે. તેને કર્મ બંધ કહે છે.

૨. પછી, તેમાં જુદા જુદા ઠંડણોની અસર-અમુક વળત મુધી થાય છે, ને તે કર્મ ઉદ્દયમાં આવવા લાયક થાય, ત્યાં મુધી

આત્મા કરે છે, અને
વાદળાં રૂપે થયેલી વરાળ
આમથી તેમ કૂચો કરે
છે. તે વરાળનું પાણીને
લાયક રૂપાંતર થવા લાગે
છે. તેને ગર્ભકાળ
કહે છે.

પછી ખરાબર પાણી થતાં
એકાએક તે વાદળું ધસી
પડે છે, છતાં તે એકાએક
દગલો થઈ વરસતું નથી,
પણ કલાકઃ બે કલાકઃ
અથવા અમૂક દિવસોઃ
માં વરસીને ખડાસ થાય
છે. તેને વર્ષાદ કાળ
કહે છે.

તેમાં અનેક અંસરોઃ ને
ફેરફારોઃ થાય છે.
આત્માના આલુ વિચિત્ર
વાતાવરણની પરિસ્થિતિ-
ની અસર ખરાબર થાય
છે, તે વખતને અબાધા
કાળ કહીએ છીએ.
ઉદયમાં આવવાને લાય-
કાતની તૈયારી થાય છે.
ઉદયમાં આવી શકતું
નથી. ઉદયાવલિકાની
બાધા તેને નડતી નથી.

૩. પછી, એકદમ ભેસથી
કર્મ ઉદયમાં આવે છે, ને
ઘણા કર્મ પ્રદેશો શરૂ-
આતમાં ઉદયમાં આવી
જાય છે. પછી ધીમે ધીમે
જોરજા થતાં થતાં ઉદય-
માં આવી ગયા પછી,
જીવથી જુદા પાડી જાય
છે. ઉદયમાં ધીમે-ધીમે
આવે છે, પરંતુ એકદમ
એકજ દગલે, ઉદયમાં
આવી જતાનથી. આને
નિષેક કાળ કહે છે.

૪. તે વરસેલું પાણી જમીનમાં
નદી: નાળાં: કે સમુદ્રમાં:
બરાબ જાય છે. વળી વરાળ
અનીને ઉપર પ્રમાણે તેને
કમ આકુ રહે છે.

૪. ઉદયમાં આવી, ફળ
બતાવી છુટી પડી ગયેલી
કાર્મણ વર્ગણા વાતાવર-
ણમાં ભળી જાય છે. અને
ફરીથી વળી અધ્યવસાય:
અને 'યોગ'ના ઈંગીથી
જીવ તેનેય કદાચ અંકળ
કરે ને કમ જતાવે છે.
એમને એમ કમ આકુ
રહ્યા કરે છે.

ઉપરનું દૃષ્ટાંત બરાબર મનથી વિચાર્યો, એટલે
કર્તાના સંબંધમાં જ્ઞાન વધારે સરકારી, અને અભ્યાસ
વધારે પાકો થશે.

યાદ રાખજો કે-ઉદયાવલિકામાં આવેલાં કમ
ઉપર કોઈપણ કરણની અસર પડતી નથી. જ્યાંસુધી
કમ ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ ન પામ્યું હોય, ત્યાંસુધી તેના
ઉપર કરણોની અસર પહોંચાડી શકાય છે. જો કોઈપણ
કમ ભયંકર અસર લોગવવી પડે તેવું બાંધ્યું હોય, છતાં
જો-ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ થતાં પહેલાં તેના પર, સારું
વર્તન રાખી કરણની અસર પહોંચાડીયે, તો તેમાંથી
વખત-મુદત: અને રસ: બન્નેય ઘટે છે. અથવા તો જો નાશ
થઈ, તે કમ પ્રદેશો બીજા જ કમ પ્રદેશોમાં ભળી જઈ-
સંક્રમ થઈ, બીજાની સાથે જ બીજા રૂપે જ લોગવાઈ
જાય છે. એટલે ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ થયા પહેલાં
હજી કંઈક આપણા હાથમાં બાજી રહે છે. જો આપણું

વર્તન સારું હોય, તો ભયંકર કર્મ પણ આપણા ઉપર
 પોતાની ભયંકર અસર ઉપજાવી શકતું નથી. અને જો
 આપણું વર્તન દુષ્ટ હોય, તો ઓછું ભયંકર કર્મ પણ
 વધારે ભયંકર બનીને ઉદ્યાપલિકામાં પ્રવેશ કરે છે.
 એટલે ભયંકર કળ રૂપે પણ તેને ભોગવવું પડે, એવો
 પ્રસંગ બને છે.

નિપેક્ષમાં પહેલી ઉદ્યાપલિકામાં કમોનો જટિલ
 વધારો આવે છે, પછીની ઉદ્યાપલિકાઓમાં ઓછો
 ઓછો આવે છે, તેનું કારણ તો હવે સમજવા હશે ન.
 પરંતુ પછી પછી કટકા કટકા ઓછો આવે છે તેનું
 વિસ્તૃત આગમ ઉપર સમજાવીશું.

પ્રશ્નો.

૧૫૬]

૧૧. બીજી ત્રીજી ઝોમ અનુક્રમે છેલ્લી ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશોનો પ્રવેશ કેવા કર્મથી હોય ?
૧૨. એવો કર્મ હોવાનું કારણ શું ?
૧૩. ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશતા કર્મ ઉપર કયાં કયાં કર્મોની અસર થાય ?
૧૪. નહારા કર્મને લયંકર ફળ આપતાં અટકાવવાનું કયાં સુધી સકય રહે છે ?
૧૫. નિષેધનો સંબંધ કયો ?
૧૬. ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ પામી ફળ ભતાવ્યા પછી કર્મની શી દશા થાય ? તે તેનું નામ શું પડે ?
૧૭. સારું કર્મ કયાં સુધી નહારું બની શકવાનો સંભવ રહે ?

અથવા તે પછી તે કર્મ તરીકે રહેતું નથી, અને આત્મા સાથે પણ તે લાગેલું હોતું નથી. તે વળતે તેની કર્મ તરીકેની સત્તા-આત્મા સાથે વિદ્યમાનતા હોતી જ નથી.

આ ઉપરથી, જ્યાં જ્યાં આગળ ઉપર પણ સત્તા શબ્દનો વ્યવહાર કરવામાં આવે, ત્યાં ત્યાં ફરક ઠેકાણે આત્મા સાથે કર્મણુ વર્તણૂનો સંબંધ થયો ત્યારથી, તે તેનો સંબંધ છૂટી જાય, ત્યાં સુધીના કર્મની સ્થિતિ-વખત-લેવો. બંધ-થયો ત્યારથી કર્મની સત્તા વિદ્યમાનતા શરૂ થઈ. અખાધા કાળઃ કરણોની અસરઃ ઉદયાવલિકાઃ નિષેકઃ એ બધું સત્તામાં જ થયું ગણાય.

ધારો, કે-એક માણસે હાસ્ય કર્મ બાંધ્યું, અને રતિ કર્મ [આનંદ આપે એવું કર્મ] પણ બાંધ્યું. તે બન્નેની સ્થિતિનો નિયમ એક વર્ણનો થયો હોય, અને વર્ણ પૂરો થઈ, જ્યાં સુધી તે કર્મ આત્માથી છૂટા ન પડે, ત્યાં સુધી તે બન્નેય કર્મની સત્તા ગણાય. હવે ઠેકાણે રતિ કર્મઃ હાસ્ય કર્મમાં સંક્રમણુ કરણના બળથી સંક્રમી જાય, તો-બંધ બન્નેયનો ગણાય, પણ સંક્રમ પછી સત્તા એકલા હાસ્ય કર્મની જ ગણાય. અને ઉદય તથા નિષેક પણ હાસ્ય કર્મનો જ સવાનો. તેથી હસવું આવે, ને રતિ-આનંદ-ઉત્પન્ન ન થાય. પરંતુ સંક્રમ્યા પહેલાં બન્નેયની, ને પછી એકની સત્તા ગણાય. વળી, દુનિયાનો ખોટો ખ્યાલ બેસે તેવું મિથ્યાતાન કરાવનાર [મિથ્યાત્વ દર્શન મોહનીય] કર્મ બાંધ્યું હોય, તેના ઉપર ઉપશમનાઃ સંક્રમણુદિક કરણોની અસર થાય:

૧. તે કર્મનો અમૂક ભાગ તદ્દન ઝાંખુ મિથ્યાભાન કરાવે, તેવો બની જાય છે.

૨. તે કર્મનો અમૂક એક ભાગ મધ્યમ-મિથ્યાભાન કરાવે, તેવો બની જાય છે.

૩. અને તે કર્મનો અમૂક એક ભાગ તદ્દન મિથ્યાભાન કરાવે, તેવો બાકી રહે છે. એમ એક કર્મના ત્રણ ભાગ પડી જાય છે. તે વખતે બંધ તો માત્ર એકલા મિથ્યા કર્મનો જ થયો હતો. પણ તેના ત્રણ ભાગ પડી ગયા. તે ભાગો ઉદયમાં ફળ જતાવતી વખતે પણ જુદી જુદી અસર ઉપજાવશે. તેથી બંધમાં કર્મ એક હોવા છતાં સત્તા ત્રણ કર્મની ગણાય.

(૧) ઝાંખુ મિથ્યાભાન કરાવનાર કર્મ.

(૨) મધ્યમ મિથ્યાભાન કરાવનાર કર્મ.

(૩) તદ્દન મિથ્યાભાન કરાવનાર કર્મ.

એ ત્રણેય કર્મની સત્તા ગણાય, અને બંધ માત્ર એકલા મિથ્યાભાન કરાવનાર કર્મનો જ ગણાય.

આ રીતે, બંધાયેલા કર્મોની અને સત્તામાં રહેલા કર્મોની સંખ્યામાં કરણોને લીધે ફેર પડે છે. તેનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ આગળ ઉપર થશે.

કર્મોએ ઉદાહરણ તરીકે હાસ્ય-કર્મના બંધ: અબાધા: ઉદયા વલિકા: નિપેક: વિગેરે જતાવ્યા છે. પરંતુ, બાંકતે દરેક કર્મને મટિ સામાન્ય રીતે એ પ્રમાણે સમજી લેવાનું છે. એક વર્ણ અને એક મંડીનાને વિષય પેલું માત્ર સમજાવવાને

માટેજ આપ્યો છે. હાસ્ય કર્મનો સ્થિતિબંધ અને અબ્યાધાકાળ ચોક્કસ કેટલા છે? તે કરેકનો વિચાર કર્મનો સ્થિતિબંધ અને અબ્યાધા કાળના વિસ્તરમાં આવશે, ત્યારે ચોક્કસ સમજાશે.

કેટલા કર્મની સત્તા હોય? ને કયા કર્મનો સત્તા-કાળ કેટલો હોય? તે પણ આગળ ઉપર સમજાવીશું. સત્તા શબ્દનો શબ્દાર્થ નીચે પ્રમાણે થાય છે:-

અસૃ હોય, ધાતુ. + અત્. વર્તમાન કૃદાંતનો પ્રત્યય. અસૃ ના શરૂઆતના અનો હોય થાય છે. સત્. સતો લાવ્યાં=સત્ + તા=સત્તા. લાવ અર્થમાં તા પ્રત્યય લાગીને શબ્દ બને છે. તેનો અર્થ-વિદ્યામાનતા-હોવાપણુ-થાય છે.

પ્રશ્નો:-

૧. કર્મ અને કારણ વર્ગણા એકમે શું?
૨. કર્મ નામ કયારે ગણાય? અને કારણ વર્ગણા કયારે ગણાય?
૩. સત્તા એટલે?
૪. સત્તા કયાં? અને કોની?
૫. બંધમાં અને સત્તામાંની કર્મ સંખ્યામાં ભેદ પડવાનું કારણ શું?
૬. અમુક કર્મનો બંધ થયો હોય, છતાં તેની સત્તા ન હોય, એવું કયારે બને?
૭. અમુક કર્મનો બંધ ન થયો હોય, છતાં તેની સત્તા હોય, એવું કયારે બને?
૮. કાળના સાધે સમજાવો.

૯. કર્મની સત્તા દયારેથી શરૂ થાય? અને દયારે પૂરી થઈ ગણાય?
૧૦. સત્તા દરમ્યાન કર્મ ઉપર શા શા બનાવો થાય? તે વિગતવાર સમજાવો.
૧૧. પહેલાં ભાગમાં કર્મ વિશે મુખ્ય શું શિખ્યા? અને બીજા ભાગમાં મુખ્ય શું શિખ્યા? તે ટુંકમાં જણાવો.
૧૨. બીજી કઈ કઈ આબંતો વચ્ચે વચ્ચે સમજ્યા? તે પણ વિગતવાર જણાવી જાઓ જોડાઓ.
૧૩. સત્તા શબ્દનો શબ્દાર્થ શો થાય? તે આવડતો હોય, તો કહો.

પાઠ ૧૪ મા :

અંગ્રહ :

વિદ્યાર્થિઓ :

બીજો ભાગ પૂરો થવા આગ્યો છે, પરંતુ, તેમાં સમજાવેલું બધું બરાબર યાદ છે કે?

હા. હા.

એમ? ત્યારે તો આજ નવો પાઠ બંધ રાખી, તમે કેવું યાદ રાખ્યું છે? એજ તપાસીએ, તો કેમ?

હા. હા. આમ. અમારી પણ એજ ઇચ્છા છે.

હા. હા. હા. ત્યારે તો હવે નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો.

પ્ર-કર્મ એટલે?

ઉ-આત્મા સાથે ચોટેલી કર્મણુ વર્ગણા.

પ્ર૦-આત્મા સાથે કાર્મણ વર્ગણા કેમ ચોંટતી હશે ?

ઉ૦-આત્મામાં યોગ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી આત્મા પોતાની જગ્યાએ રહેલી કાર્મણ વર્ગણાને પોતાની સાથે મેળવે છે.

પ્ર૦- " સાથે મેળવે છે. " જોટલે શું ?

ઉ૦-આત્મા પર અગ્રર કરે, તેના સંસ્કાર, તે આવેલી કાર્મણ વર્ગણામાં ઉત્પન્ન કરે છે. તેનો સંબંધ તો જુના કર્મો સાથે થાય છે.

પ્ર૦ - કાર્મણ વર્ગણા કર્મરૂપે કેમ બને છે ?

ઉ૦ - તેમાં પરિણામ પામવાનો - સંયોગ પામવાનો સ્વભાવ છે.

પ્ર૦ - પરમાણુઓ પરસ્પર કેમ ચોંટતા હશે ?

ઉ૦ - પરમાણુઓમાં સ્નેહ-ચિક્રાશનો સુવ હોય છે, તેથી-

પ્ર૦ = જુના કર્મો સાથે નવા કર્મો કેમ ચોંટતા હશે ?

ઉ૦ - તે પણ સ્નેહ-ચિક્રાશને લીધે ચોંટે છે.

પ્ર૦ - ચિક્રામ જાગત કંઈ વિસ્તારથી સમજાવશો ?

ઉ૦ - ના. તેનો વધારે વિચાર અમારે આડ્યો જ નથી.

પ્ર૦ - જે સમયે, કાર્મણ વર્ગણા અને આત્માનો સંબંધ થાય, તે વખતે કૃત કેટલી ક્રિયાઓ થાય ?

ઉ૦ - ઘણી ઘણી ક્રિયાઓ થઈ જાય છે, તે નીચે પ્રમાણે:-

૧. આત્મામાં યોગ સ્થાનક અને અધ્યવસાય સ્થાનક ઉત્પન્ન થાય છે.

૨. કાર્મણ વર્ગણા જેવાઈને આત્મા સાથે ચોંટે છે.

૩. જુના અને નવા કર્મ પરસ્પર ચોંટે છે.

૪. દરેકના સાંગ પછી જાય- પ્રદેશબંધ: થાય છે.

૫. દરેક ભાગના સ્વભાવ નક્કી થઈ, સ્વભાવ પ્રમાણે નામ પડે પ્રકૃતિબંધ: થાય છે.

૬. દરેક પ્રકૃતિનો વખત નક્કી થઈ જાય-સ્થિતિબંધ: થાય છે.

૭. દરેક પ્રકૃતિનો ભુક્ષો-ગ્નિ અમરકારકતા નક્કી થાય-રસબંધ: થાય છે.

૮. દરેક પ્રકૃતિનો દ્રવ્ય: ક્ષેત્ર: કાળ: ભાવ: અને ભવ: નક્કી થાય છે.

પ્ર૦ - આ બધું કેટલા વખતમાં બને છે ?

ઉ૦ - એક, બે સમયમાં બને છે.

પ્ર૦ - આ બધું કરનાર કોણ ?

ઉ૦ - યોગ સ્થાનક: અને આધ્યવસાય સ્થાનક :ને લીધે આત્મામાં જાગૃત્ થયેલા પ્રયત્ન વિશેષ-કે જેનું નામ બંધન કરણ: છે, તે કરે છે.

પ્ર૦ - બંધ થયા પછી કર્મની શી શી દશા થાય ?

ઉ૦ - પછી બંધાવલિકામાં પડ્યું રહે.

પ્ર૦ - ત્યાં નિશ્ચેષ્ટ: પડ્યું રહે ?

ઉ૦ - ના, તેના ઉપર બંધની વ્યવસ્થા માટે બંધનકરણનો અપાટો ચાલુ હોય છે.

પ્ર૦ - પછી ?

ઉ૦ - પછી, ગમે તેમ તે બીજા કોઈ પ્રણ કરણના અપાટામાં આવે છે.

પ્ર૦ - કરણની અગત્યની શું થાય ?

ઉ૦ - બંધાયેલા કર્મમાં અનેક જાતના ફેરફાર થઈ જાય.

પ્ર૦ - શા ફેરફાર થાય ?

ઉ૦ - સ્થિતિ: તથા રસ: ઘટી જાય: વધી જાય: પરસ્પર પ્રકૃતિ:
સ્થિતિ: રસ: પ્રદેશ: સંક્રમી જાય: ઉપશાંત થાય:
અથવા: ઉદ્દીરાય છે: બંધ વળતે ને પછી પણ
નિષ્ફળ છે નિકાચના પામે છે.

પ્ર૦ - પછી ?

ઉ૦ - પછી, આ રીતે આબાધા કાળ પૂરો થાય, એટલે
નિષેક કાળ શરૂ થાય.

પ્ર૦ - આબાધા કાળમાં કર્મ નિશ્ચેષ્ટ હોય ?

ઉ૦ - ના, તેમાં ઉદ્યમે લાભક તેવારીઓ આવડી જ હોય
છે. અને કરણોની અગ્નિ ચાલુ હોય છે.

પ્ર૦ - કરણ એટલે ?

ઉ૦ - યોગ સ્થાનક: અને અધ્યવસાય સ્થાનક:નું બળ:

પ્ર૦ - આકેય કરણના નામ: અને કાર્ય: સમજાવો.

ઉ૦ - 'બંધનકરણ કર્મબાધે.

સંક્રમણકરણ: કર્મને પરસ્પર સંક્રમાવે.

ઉદ્વર્તનાકરણ:-સ્થિતિ: અને રસ: વધારે.

અપવર્તનાકરણ:-સ્થિતિ અને રસ: ઘટાડે.

ઉદ્દીરણકરણ:-વળત પૂરો થયા પહેલાં કર્મને

ઉદ્યમાં લાવે.

ઉપશમનાકરણ:-કર્મોને શાંત રાખે, એટલે- ઉદય:
હરીશ્વર: નિદ્રિત: અને નિકાચના: એમાંનું કાંઈ પણ
ન થવા દે.

નિદ્રિતકરણ:-ઉદ્વર્તના: અપવર્તના: શિવાય
કોઈપણ કરણની અસર કર્મની ઉપર ન લાગે,
એવી કર્મની હાલત કરી મૂકે.

નિકાચનાકરણ:-કોઈપણ કરણની અસર કર્મ
ઉપર ન થાય, એવી હાલતમાં કર્મને મૂકી દે છે.

૧. આપણા શરીરમાં આપણને પણ આવી જ કાંઈક
અનુભવ થાય છે:- આપણે આપણા હાથમાં લઈને ખોરાકને મોંમાં
પીએ, ત્યારથી તેનો સંબંધ બંધ થાય, શરીર સાથે એક થયેા. એમ
જેનીએ.

એ ખોરાક ચચાઈને તેના બારીક ટુકડા થઈ હોઝડીમાં
ગળા છે. અને હોઝડીની ગરમી લાગીને તેનો રસ થાય છે. રસ-
માંથી ધાતુઓ બને છે. તેમાંથી ઉપધાતુઓ, મેળા, વિગેરે
બને છે.

હરીથી બાઈએ, ત્યારે પણ તેનું તે જ પ્રમાણ બને છે. છતાં
બાઈ વખતે ખોરાક લેતી વખતે-બુઢા ખોરાકના જે જે રૂપાંતરો
કર્તા હોય છે, તેમાં ફેરફાર થતા માટે છે. ખોરાક વધારે પડતો
હોવા, તો પ્રથમનો ખોરાક ખોડી રીતે આગળ ધકેલાય છે. તે
મળા થઈ આવે છે. રસનું લોહી ન જનતાઈકરમાં રૂપાંતર-સંક્રમણ
થાય છે. ત્યારથી ગરમી ઉત્પન્ન થઈ રસ સુકાઈને ધોળાવ થાય છે.
ત્યારે પ્રાકૃત રસ ઉત્પન્ન થઈને હોઝડીને આંતરડા પિત્ત અને કદ
થી મરકાઈ જાય છે. પરંતુ દરેક ચીજને આમથી તેમ-કર્ત જાય છે.

પ્ર૦ - ઉદયાવલિકા એટલે ?

ઉ૦ - જે વખતમાં કર્મોનો ઉદય ચાલુ રહે, તે વખત.

પ્ર૦ - નિપેક એટલે ?

ઉ૦ - અખાધા કાળ પૂરો થયા પછીજ તુરંત શરૂઆત થઈ, ઉદય કાળ પૂરો થાય ત્યાં સુધીનો, કર્મનો ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ. તે નિપેક:

પ્ર૦ - નિપેક એકધારે હોય છે, કે તેમાં ફેરફાર થાય છે ?

ઉ૦ - નિપેક શરૂ થતાં જ એકદમ કર્મ ઉદયમાં આવે છે, તેથી પ્રથમ ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશોનો જત્યો

વખત કે વિરમન કરેલી વસ્તુ ખરાબ છે, તો મગોની ઉઠીરજા થાય છે. લોહીનું દગાણું વધે છે, ના તે લોહીની ઉઠીરજા થાય છે. કાંઈ વખતે પિત્તનો ઉભરો આવે છે, પણ તેની દાઝ લેવાથી ને શાંત પડી જાય છે. અથવા ચચેલ રોગ દગાના જોરથી શાંત પડ્યો રહે છે. દગાનું બળ ઘટનાં, અથવા તેના નવા સંલોભો મળતાં પાછો રોગ એકાએક ફાટી નીકળે છે. મેકળ ખોરાક જુદા જુદા અવયવો. જુદા જુદા રથાનો, જુદી જુદી ધાતુઓમાં જઈને જુગી જુદી અસર ઉત્પન્ન કરે છે. શરીરમાં થતી નમાત્ર વિવિધ અસરોની અસરો કર્મો ઉપર પણ પડે છે. પિત્તમાં મુદર્યાન ચૂર્ણનો રસ બળીને તે શુદ્ધ થાય છે. કદમાં ગોળ કે કદ કરે તેવી સ્ત્રીજ ખાવાથી વધારો થાય છે. મુંઠ કે પીપરી મૂળ લેવાની કદ શુદ્ધ થાય છે. લંઘનથી પિત્ત ધરીને શુદ્ધ થાય છે, ને તેનું લોહી પણ બની જાય છે. શરીરમાં ચતા વિવિધ ફેરફારો સાથે, કર્મ ઉપર પડતી ફરજોની અસરોની વિવિધતા ખૂબ મુશ્કેલીથી ઘટાવી શકાય તેમ હોય છે. તે આગળ ઉપર વિસ્તારથી સમજાવીશું.

વધારે આવે છે, પણ કમે કમે, પ્રદેશોનો જલો
ઓઝો ઓઝો થતાં થતાં છેવટે તદ્દન ઓઝો
થયો હોય છે.

પ્ર० - સત્તા એટલે ?

ઉ० - વિદ્યમાનતા. દાર્મણ વર્ગજાની કમ તરીકેની
વિદ્યમાનતા. જે અમર્યે કર્મનો બંધ થાય, ત્યારે
માંડીને ઉદયની છેલ્લી અવસ્થા મુખી જે
કર્મ કહેવાય. ત્યાર પછી, તે દાર્મણ વર્ગ
કહેવાય છે. જેટલા વખત મુખી કર્મ
કર્મ કહેવાય છે, તેટલા વખતે મુખી
સત્તા કહેવાય છે.

પ્ર० - સત્તામાં શું શું થાય ?

ઉ० - બંધઃ સંક્રમઃ વિગેરે કર્મો, અમર્યે કર્મ
અને નિપેક રચનાઃ એ શું કર્મો

પ્ર० - એક મુદર્તની આવડિશ છે.

ઉ० - એક કરોડ, અડસઠ લાખ, એક
ને સોળા.

પ્ર० - એક મીનીટની આવડિશ છે.

ઉ० - ત્રણ લાખ, એકસાડી, પાંચસોને
પચ્ચીસ લગભગ આવડે છે.

પ્ર० - જે વખતે એક મુખી કર્મ
ત્યારે બીજા કર્મનો બંધ થાય છે.

ઉ૦ - જે વખતે એક કરણ આણુ હોય, તે જ કરણ ખીજા કર્મ તરફ ખીણ જ ભાતના કરણ તરીકે અસર કરે, તેણું વિચિત્રતા અર્જિત ને કરણ હોય છે.

સારું, સારું. યાદ તો તો ઠીક રાખ્યું છે. આવીજ રીતે ખ્યાલ રાખ્યો, તો જરૂર તમે આ વિષયના સારા વિદ્વાન થયો. હવે યોગજ વખતમાં આપણે ત્રીજો ભાગ ચલાવીશું.

ત્રીજા ભાગમાં શું આવશે ?

તેમાં હિંદુ સંબંધી વિશેષ વિચાર આવશે.

તેમાં બહુ મજાક પડશે ?

હા, હા. તેમાંતો પૂછવું જ શું ?

